

УДК 81'366.543: 81'367.332

Володимир Горпинич (м. Дніпропетровськ)

ГЕНІТИВНІ РЕЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті розглянуто проблему генітивного речення в українській мові. Виділено 10 структурних типів цих речень. Доведено, що немає підстав включати генітивні речення в систему безособових. Однією з суттєвих ознак підмета в генітивних реченнях є його незалежність. Пропоновано замінити термін “номінативні речення” на “називні речення”, відповідно до їхньої функції..

Ключові слова: *генітивні речення та їх типи, просте речення, член речення.*

Євоєрідну групу в українській мові становлять речення, предикативність яких виражається або незалежним родовим (лат. *genetivus*) квантитативним відмінком зі значенням суб'єкта, що передає наявність, існування, буття предметності з її кількісним виявом (*А квітів! Сміху! Радощів! Вітань!*), або родовим відмінком зі значенням суб'єкта та іншими словами, які приписують суб'єкту кількісну ознаку і фактично виконують функцію присудка (*Їх було двоє, Було багато сміху, Багато клопоту даремно, Тепла меншає*). Такі речення називаються генітивними як протиставлення реченням номінативним, у яких суб'єкт виражений називним відмінком (лат. *nominativus*). Оскільки генітивні речення мають нетрадиційний формальний засіб вираження суб'єктності (родовий відмінок) та незаконірного носія предикативної ознаки (родовий відмінок замість називного), то вони не вкладаються в традиційні класифікаційні схеми простого речення. Тому при визначенні місця генітивних речень в системі типів простого речення виникають протиріччя, які спричиняють різноманітні погляди.

Дослідники відносять генітивні речення до різних розрядів: двоскладні з особливою (генітивною) формою одного з головних членів [1: 200]; генітивно-кількісні двоскладні, у яких підмет виражається родовим відмінком [3; 4]; особливий різновид безособових речень [2: 37 – 38]; односкладні підметові [6: 50, 60 – 61]; односкладні номінативні

© В.О. ГОРПИНИЧ, 2009

[1: 201]; прості речення, генітив яких функціонально близький з підметом [5]. У більшості посібників генітивні речення або відносять до односкладних, або зовсім не згадують [7: 400]. Головне тут — чи є в генітивних реченнях підмет і чи може він виражатися родовим відмінком. На наш погляд, розв'язати його в рамках традиційної граматики не можна. Треба вийти за межі її понятійного апарату.

Для початку потрібно уточнити поняття члена речення і додатково ввести поняття «позиція члена речення».

Член речення — це повнозначне слово, що вступає в закономірні граматичні зв'язки і має постійні морфологічні засоби їх регулярно вираження: називний відмінок для підмета, категорія часу для присудка і т.ін.

Позиція члена речення — це місце повнозначного слова в системі зв'язків між членами речення. За традиційною теорією, підметом є слово, яке називає суб'єкт, виражений називним відмінком, і характеризується присудком. Це морфологізований підмет. Якщо прийняти запропоновані уточнення, то підметом може бути не лише форма називного відмінка, а в певних мовленнєвих ситуаціях — слово, словоформа, службове або незмінюване слово, тобто будь-яка мовна одиниця, яка займає позицію підмета, є суб'єктом висловлювання і характеризується присудком. Це неморфологізовані підмети: *Дихати* — *значить жити*; *Наше вчора уже не повернеться*; *Через* — *приймєнник*; *І* — *сполучник*; *Пальців на руці п'ять*.

У східнослов'янських мовах склалося так, що позицію підмета може займати і словоформа в родовому відмінку: *Дітей у них було троє*. Тут слово *дітей* несе на собі частину ознак предикативності, є суб'єктом висловлювання, якому присудок *було троє* приписує квантитативну ознаку, тобто займає позицію підмета, але виражене не називним, а родовим відмінком: формує речення не номінативне, а генітивне.

Отже, підмети, як і інші члени речення, бувають морфологізовані (називний відмінок) і неморфологізовані (виражені іншими формами, в т. ч. і родовим відмінком). На цій підставі слід уточнити й поняття двочлених та одночлених речень.

Двочленим називається таке речення, в якому є елементи двох головних членів або позиції двох головних членів речення: а) у висловлюванні *Вмивається сльозами убога Земля* (М. Коцюбинський) є елементи двох головних членів речення; б) у висловлюванні *Наше завтра світле й прекрасне* є позиція підмета, яку займає прислівник *завтра* (неморфологізований підмет), і присудок. Одночленне — це таке речення, в якому є склад або позиція одного головного члена: а) *Ніч. Друга година*. Тут наявний один головний член (це односкладне номінативне речення); б) *А лозунгів! А музики!* Тут позицію головного члена займають словоформи в родовому відмінку (це односкладні генітивні речення). Отже, генітивні речення мають морфологізований підмет і поділяються на двоскладні й односкладні.

На цій основі виділяють такі типи генітивних речень:

1. Генітивні двоскладні речення з родовим суб'єкта (неморфологізованим підметом) при присудку, вираженому числівником: а) кількісним числівником без зв'язки: *Я один, а їх аж триста* (Л. Українка); б) кількісним числівником у називному відмінку зі зв'язкою **бути**: *Було їх тута три, чужих людей* (Л. Українка); в) збірним числівником у називному відмінку без зв'язки: *Було нагляне мати, як мрія поле, жито. Хустини. Яблук трійко* (А. Малишко); г) збірним числівником у називному відмінку зі зв'язкою **бути**: *Було їх двоє* (А. Малишко).

Ці речення докоріно відрізняються від двоскладних номінативних речень з нерозкладними синтаксичними словосполученнями числівника у називному відмінку з іменником у родовому відмінку у функції підмета при дієслівному присудку: *В шлющі стояло двоє людей* (М. Трублаїні), *Два хлопчики на ставочку ловлять рибку в холодочку* (О. Олесь). Це двоскладні особові речення, в яких числівники (кількісний **два** і збірний **двоє**) є не присудками, а частиною підметів *два хлопчики*, *двоє людей* при присудках *стояло* і *ловлять*.

На відміну від номінативних двоскладних речень з дієслівним присудком, у яких числівник у нерозкладному словосполученні знаходиться в препозиції відносно іменника, в двоскладних генітивних реченнях числівник, що виступає у функції присудка, стосовно носія ознаки (суб'єкта) знаходиться, як правило, в постпозиції. Розрізняють ці типи речень і семантично: у двоскладних номінативних дієслівних суб'єкту речення приписується процесуальна ознака (*два хлопчики ловлять, двоє людей стояло*), а в двоскладних генітивних — кількісна ознака (*бійців два, яблук трійко*).

Генітивні двоскладні речення з числівниковим присудком відрізняються від односкладних номінативних речень з числівниковим компонентом. Односкладні номінативні — це головним чином констатація, ствердження наявності предметів, понять, явищ, а не їх назва (хоч вона й є) чи характеристика: *Ранок. Сім годин; Поле. Дві дороги. Одна — прямо, друга — справа*. У генітивних двоскладних у семантичному відношенні предмет думки (власне предмет, поняття, явище) не стільки називається, скільки характеризується з боку кількості. Для генітивних двочленних має значення не констатація наявності, а характеристика: *Ранок. Годин сім* (тут головне те, що носій ознаки — іменник у родовому відмінку (*годин*) характеризується кількісно); *Поле. Доріг дві. Одна — прямо, друга — справа* (тут також головне те, що носій ознаки — іменник у родовому відмінку (*доріг*) характеризується кількісно).

2. Генітивні двоскладні речення з родовим суб'єкта при присудку, вираженому неозначено-кількісними словами (зі зв'язкою **бути** або без неї): а) **багато**: *Багато галасу даремно* (Прислів'я); *О, тепер було у нього срібла, золота багато* (Л. Українка); *У нас багато, люба, справ* (А. Малишко); *І доріг тих багато, а Вітчизна — одна* (А. Малишко); б) **доволі** (у значенні багато): *Тільки в них і хліба, й солі, зброї доброї*

доволі, грозових побід (А. Малишко); в) **повно** (у значенні *багато*): *У хаті вже повно людей* (Ю. Збанацький); г) **досить** (у значенні *багато*): *Постів досить, а книжки, щоб читать катма* (М. Рильський); д) **небагато**: *Спочатку наліпили вареників, їх, правда, було небагато* (Ю. Збанацький); є) **мало**: *Багато дива, мало млива* (Прислів'я); *Ні, їй мало самого хліба й слів, їй треба волі* (Л. Українка); *Нас не багато, нас і не мало* (А. Малишко); *У тебе мало віри* (Л. Українка).

У реченнях такого типу присудок може бути виражений словами **безліч, сила, тьма, гора, куча, ліс, копа** і под., вжитими в значенні неозначено великої кількості (тобто надзвичайно багато): *У нас справ безліч; На площі людей сила; Біля клубу народу тьма; На столі учнівських зошитів купа; Після запитання вчителя, рук у класі завжди ліс; В неї ще багато діла, турбот, як сказано, гора* (А. Малишко).

Від цих двоскладних генітивних речень слід відрізнити ті двоскладні номінативні речення, у яких слова **багато, доволі, чимало, трохи, немало, мало** і ін. не є присудком, а входять до складу підмета, тобто разом з іменником у родовому відмінку утворюють нерозкладне синтаксичне словосполучення, яке виконує функцію підмета при присудку, вираженому дієсловом: *Часу немало пішло в прірву* (Ю. Яновський); *Минуло днів і вечорів немало з тих днів* (А. Малишко); *Води чимало із річки в море утекло* (Т. Шевченко); *Багато дечого не стало* (Т. Шевченко); *Від того дня минуло багато часу* (Ю. Збанацький). В мові функціонують речення цього типу, що не мають однозначного тлумачення: 1) *Ой, волохи, волохи, вас осталося трохи* (Т. Шевченко); *Ще сіверянського в юрбі живе чимало* (М. Рильський). З одного боку, вони відрізняються від речень типу *І доріг тих багато; У тебе мало віри* наявністю дієслівного присудка (*осталося, живе*), що дає право придієслівні слова **трохи, чимало** розглядати як обставини, а речення кваліфікувати як односкладні; 2) є певні підстави вважати слова **трохи, чимало** компонентами нерозкладних синтаксичних словосполучень *трохи вас, чимало сіверянського*, які виконують функцію підмета при присудках *зосталося, живе*, і на цій основі такі речення вважаються звичайними двоскладними номінативами. З другого боку, в таких речень є чимало спільного з конструкціями типу *І доріг тих багато; У тебе мало віри*. По-перше, їх об'єднує спільна семантика присудків — кількісна характеристика носіїв ознаки (*осталося трохи, живе чимало*); по-друге, у них спільна загальна синтаксична семантика — наявність ознаки у суб'єкта; по-третє, оскільки дієслова **осталося, живе** в цій позиції в семантичному відношенні є неповноцінними і можуть не вживатися, то основне семантичне навантаження припадає на слова **трохи, чимало**, які фактично виконують функцію присудка подібно до бездієслівних речень (пор. *Ой, волохи, волохи, вас трохи; Ще сіверянського в юрбі чимало*). Тому в конструкціях цього типу найбільше ознак двоскладних генітивних речень.

3. Генітивні двоскладні речення з родовим суб'єкта при присудку, вираженому фразеологізмом із кількісним значенням: *Нас таки чима-*

ле військо (Л. Українка), *Кажуть, від цього куріння раку видимо-невидимо* (Ю. Збанацький); *А мати або батько як побачать, що ви, мої любі, таке диво читаєте, — гріха на всю губу* (Т. Шевченко); *Перехожих не траплялося, а вареників була ще ціла гора* (Ю. Збанацький); *Сорок сороків артилерії* (Ю. Яновський); *Пихи на три штихи* (Прислів'я). Усі виділені фразеологізми за значенням синонімічні з неозначено-кількісними словами **багато, дуже багато** і ін.: 1) *нас чимале військо = нас багато, раку видимо-невидимо = раку неймовірно багато, гріха на всю губу = гріха надзвичайно багато, вареників ще ціла гора = вареників ще багато (або дуже багато), артилерії сорок сороків = артилерії незлічена кількість, пихи на три штихи = пихи дуже багато*. Вони виконують функції присудків.

4. Генітивні двоскладні речення з родовим суб'єкта при присудку, вираженому неозначено-кількісним словом (числівниковим займенником) **скільки**: *Скільки різного мотлоху!.. Скільки зайвого клопоту! Скільки шкоди ще!* (І.Баш). Носії ознаки в цих реченнях виражені іменниками **мотлох, клопіт, шкода** у родовому відмінку, які займають у реченні позицію підмета. Вони за допомогою присудків, виражених числівниковим займенником **скільки**, характеризуються кількісно, тобто суб'єктам приписується кількісна ознака. Реальний зміст цих речень *зводиться* до твердження про те, що *різний мотлох* є у великій кількості, що *зайвий клопіт* є у великій кількості, що *шкоди* є також у великій кількості. Це все ознаки двоскладного речення. Тому з позиції семантики розглядати ці речення як номінативні односкладні (називні) не можна. У називних стверджується лише наявність предметів, понять, явищ без кількісної їх характеристики: *Різний мотлох. Зайвий клопіт. Шкода. Як багато ще їх!* У двоскладних генітивних реченнях з присудком **скільки** входить до складу нерозкладних синтаксичних словосполучень у ролі підмета при дієслівному присудку: *І скільки всіляких ласощів росте на степу* (Ю. Яновський); *Скільки йде під рідним стягом дорогих імен!* (А. Малишко); *Адже скільки минуло часу* (І. Цюпа); *Скільки вже тих парубків потягло від тебе гарбуза* (І. Цюпа).

5. Генітивні двоскладні речення з родовим суб'єкта при присудку, вираженому дієсловом **бути** в формі середнього роду минулого часу (**було**), із значенням великої кількості: *Сміху було. Крику було. Сліз було* (І. Цюпа); *Було в нас і радості, й крові, і поту* (А. Малишко).

6. Односкладні генітивні речення з родовим суб'єкта. Кількісне значення **багато, дуже багато** виражається власне формою родового відмінка, особливою інтонацією і нерідко частками **а, ну, ну й**: *За плугами в полі сонця, блиску!* (А. Малишко); *А гвалту! А крику!* (Т. Шевченко); *А тюрем! А люду!. Що й лічить* (Т. Шевченко); *А сльоз, а крові! Напоїть всіх імператорів би стало з дітьми і внуками, втопить в сльозах удов їх. А дівочих, пролитих тайно серед ночі! А матерних гарячих сльоз! А батькових, старих, кровавих, не ріки море розлилось, огненне море!* (Т. Шевченко). Інколи значення «багато», «дуже багато»

в генітивних реченнях передано повторенням носія ознаки: *За богами панства, панства в сребрі та златі* (Т. Шевченко).

7. Двоскладні генітивні речення з родовим суб'єкта при дієслівному присудку зі значенням збільшення або зменшення: *Дітвори на-збиралося на річці* (І. Цюпа); *Над ним літає його душа, і треба погля-дати на склянку меду, що стоїть на покуті, з неї душа п'є мед, і меду меншає, а душі так і не видко* (Ю. Яновський).

8. Генітивні двоскладні речення з родовим суб'єкта при при-судку, позицію якого займає фразеологізм у формі двоскладного або односкладного речення зі значенням кількості («багато», «дуже ба-гато»): *Грошей кури не клюють* (Прислів'я); *Женихів хоч греблю гати* (Прислів'я).

9. Генітивні двоскладні речення з родовим суб'єкта при присуд-ку, вираженому прислівником або іменником із кількісним значенням: *Тут їх достобіса* (Т. Шевченко); *Діла на копійку, а балачок на карбова-нець* (Прислів'я); *Не стільки того діла, як клопоту* (Ю. Збанацький).

10. Генітивні двоскладні речення з родовим суб'єкта при при-судку, вираженому порівняльним зворотом, що вказує на кількість: *Хліба як кіт наплакав* (Прислів'я); *Синочків як у лісі дубочків* (Прислів'я); *Дочок як на небі зірочок* (Прислів'я); *Крові з нього як з бу-гая* (Ю. Яновський).

До генітивних традиційно (О.О. Шахматов, Д.Е. Розенталь, М.О. Теленкова й ін.) відносять лише так звані безприсудково-підметові речення (*Слів-то, слів-то!*). Застосування поняття «пози-ція називного відмінка» дає можливість розширити коло речень з ге-нітивним суб'єктом і виділити десять структурних типів генітивних речень. Немає підстав включати генітивні речення в систему безосо-бових, оскільки родовим відмінком виражається суб'єкт висловлю-вання, а він завжди пов'язаний з категорією особи, бо вказує або на мовця зі слухачами (*Нас було двоє*), або на відсутність осіб чи пред-метів, про які говорять (*Їх було троє; Столів було три*).

Крім того, категорія безособовості безпосередньо пов'язана з присудковістю, а у формі генітива вбачати присудок не можна, його функція ближча до називання (*А снігу!*). Не можна вважати навіть формально генітивні речення типу *Ні вогню, ні хати! А навколо ні душі!* безособово-заперечними, хоч заперечення дійсно є категорією присудкового плану, оскільки родовий відмінок тут має суб'єктне зна-чення. Слід мати на увазі, що родовий відмінок суб'єкта в генітивних реченнях не породжується дієсловом, він займає незалежну позицію. Ця незалежність є однією з суттєвих ознак підмета.

Тому, враховуючи, що в генітивних реченнях родовий відмінок називає суб'єкт висловлювання (як і називний), якому присудок при-писує кількісну ознаку (як і називному), що в цій конструкції родовий відмінок займає незалежну позицію, дехто з мовознавців такий родо-вий називає підметом. При цьому термін «номінативний» необхідно закріпити за односкладними і двоскладними реченнями, в яких голов-

ний член речення виражений формою називного відмінка, а за різновидом односкладних речень типу *Ранок. Тиша!* закріпити термін «називні речення», замість «номінативні», відповідно до їхньої функції.

1. *Валгина Н. С.* Синтаксис современного русского языка. — М., 1991. — С. 201.
2. Грамматика русского языка, Т. 2. Синтаксис, — М., 1954. Ч. 2. — 444 с.
3. *Иванова В. Ф.* Модели количественных предложений и связанное с ними употребление глаголов // Учёные записки ЛГУ. Исследование по грамматике русского языка. — 1973. — 5. — № 375. — С. ?-?.
4. *Камынина А. А.* К вопросу о предложениях с количественными словами в составе главных членов // Русский язык в школе. — 1961. — № 2. — С. 20–25.
5. *Костинский Ю. М.* Подлежащее в родительном падеже // Русская речь. — 1969. — № 6. — С. ?? — ??
6. *Шахматов А. А.* Синтаксис русского языка. / Ред. и комм. проф. Е.С.Истриной. — Л., 1941. — 620 с.
7. *Шульжук К. Ф.* Синтаксис української мови: Підручник. — К., 2004. — 408 с.

Volodymyr Gorpunuch

GENITIVE SENTENCES IN UKRAINIAN LANGUAGE

Genitive sentences problems in Ukrainian language are discussed. There are seprited 10 structural types of such sentences. It is shown there is no reason to include the genitive sentences in the impersonality type of sentences. Independence is the one of the essential attributes of the subject in a genitive sentence. According to their functions the term "nominative sentence" is proposed to replace to "denominative sentence".

Keywords: genitive sentences and their types, simple sentence, a member of a sentence.

Відомі постаті про мову

Про правопис південноруської мови зауважимо, що він ще не встановився: одні дотримуються правопису великоруської мови або церковнослов'янських книг, інші намагаються виражати вимову слів південноруської мови літерами, наслідуючи вимову їх у Великоросії. Мені здається, що найзручнішим був би середній шлях. За якого правопис натякав би на корінь слів, але не створював труднощів ні для того, хто пише, ні для того, хто читає, численними своїми правилами та винятками.

Інакше, якщо дуже прив'язуватись до коренів слів, можна затемнити їх вимову і правопис зробити невизначеним і супротивним для простих людей, які б захотіли його використовувати; або, забуваючи зовсім про корені слів і знищуючи їхній образ, вироблений історичною давністю, можна ці слова для самого південноруса зробити рідними незнайомцями і ввести в оману тих, хто великоруську вимову звуків, позначених такими буквами, надумали б читати по-південноруськи, і при цьому судити про мелодію мови.

Метлинський А.Л., 1839

УДК 81'282.2 + 82...Я 1/7.08

Іван Матвіяс (м. Київ)

РОЛЬ ГОВОРІВ У МОВОТВОРЧОСТІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

У статті розглядається вплив говорів на мову художніх творів Б. Грінченка на фонетичному, граматичному й лексичному структурних рівнях.

Ключові слова: *фонетична риса, морфологічна форма, синтаксична конструкція, лексика, говір, наріччя.*

Видатний письменник, публіцист, культурний діяч, педагог і вчений кінця ХІХ і початку ХХ ст. Борис Грінченко (1863–1910) в історії української літератури й літературної мови відіграв важливу роль. Він виступав під різними псевдонімами (Василь Чайченко, П. Вартовий, Б. Вільхівський, М. Гримич, Ів. Перекотиполе, Л. Яворенко, Немірич) [3].

Народився Б. Грінченко на хуторі Вільховий Яр на Харківщині (тепер Сумська область). Згодом сім'я переїхала в с. Долбино на Харківщині. Навчався в реальній школі в Харкові, потім у Харківському університеті. Учителював у с. Зведенське Зміївського повіту, а потім у с. Нижня Сироватка Сумського повіту. Працював у Херсоні, їздив по містах і селах, збираючи фольклорні матеріали. Учителював у с. Олексіївка на Катеринославщині. З 1894 року працював на різних посадах у Чернігові. У 1902 році Б. Грінченко переїхав до Києва, де працював над словником української мови, який вийшов чотиритомним виданням у 1907–1909 роках. Помер письменник 1910 р. в італійському місті Оспедалетті, де лікувався від туберкульозу, похоронений у Києві на Байковому кладовищі. Отже, дитячі й молоді роки Б. Грінченка пов'язані зі Слобожанщиною, живу мову якої він добре знав.

До літературної спадщини письменника належать: збірки поезій „Пісні Василя Чайченка”, „Під сільською стріхою”, „Нові пісні і думи

Василя Чайченка”, „Під хмарним небом”, „Пісні та думи”, „Хвилини”, „Байки”, поеми „Смерть отамана”, „Лесь, преславний гайдамака”, „Галіма”, „Христя”, „Професор Пшик”, „Матільда Аграманте”, „Дон Кіхот”, „З папороті квіт”, „Галицькі вірші”, оповідання „Чудова дівчина”, „Екзамен”, „Без хліба”, „Сама, зовсім сама”, „Сестриця Галя”, „Дядько Тимоха”, „Ксеня”, „Хата”, „Непокірний”, „Каторжна”, „Олеся”, „Грицько”, „Украла”, „Кавуни”, „Панько”, „Батько та дочка”, „Підпал”, „Хатка в балці”, „Дзвоник”, „Покупка”, „Палії”, „Як я вмер”, „Сам собі пан”, „Брат на брата”, „Історія одного протесту”, „Зрадоців” та ін., повісті „Сонячний промінь”, „На розпутті”, „Серед темної ночі”, „Під тихими вербами”, драматичні твори „Ясні зорі”, „Нахмарило”, „Миротворці”, „Неймовірний”, „На громадській роботі”, „Новий шлях”, „Степовий гість”, „Серед бурі”. Б. Грінченко збагатив українську культуру перекладами творів О. Пушкіна, А. Майкова, О. Плещеева, Г. Гейне, Ф. Шіллера, Й.В. Гете, В. Гюго, А. Франса, Д. Дефо, Г. Г. аутмана, А. Шніцлера [3].

Як письменник, етнограф, фольклорист і лінгвіст Б. Грінченко прекрасно володів сучасною йому літературною мовою в її східному варіанті. Він збагатив українську літературну мову власною художньою творчістю, разом з тим зробив вагомий внесок у розвиток наукового, публіцистичного й епістолярного стилів мови. Визначною постає роль Б. Грінченка в опрацюванні теоретичних засад і визначенні практичних завдань у розвитку й функціонуванні української літературної мови. Вагомим є його внесок у процес нормалізації української літературної мови в галузі фонетики, граматики, лексики і стилістики. Мовознавчий доробок ученого дуже великий [2: 228–396]. Він орієнтувався на живу мову східної України. Близьким йому був і на мову його творів впливав передусім слобожанський говір [1], але він добре знав також середньонадніпрянські і степові говірки південно-східного наріччя, а в галузі лексики був обізнаний з більшістю інших говорів української мови. Слова з багатьох говорів він увів у свій словник. Хоч Б. Грінченко у мові художніх творів вузьких діалектизмів уникав, проте з погляду сучасної нормативної літературної мови риси слобожанського, а також інших південно-східних говорів у них фіксуються у значній кількості. Проявляються вони на різних структурних рівнях мови.

До діалектних рис у галузі фонетики в мові творів Б. Грінченка належать:

приставний [і] у словах з двома початковими приголосними (*із-важати, ізгадати, издаватися, ізмарніти, ізникнути, ізробить, ізсунутись, ірвати, ісказати, ісхотіти, ізв'язаний, ізнов, ізроду*);

ненормативне вживання голосних: [о] замість [і] (*бунтовник, працюownik, гугот, небож, ньоготь, война, примостка, неспокойний, подлий, вигодніше*); [о] замість [и] (*домок, в глибоні*); [і] замість [о] (*нарід, гістя*); [і] замість [и] (*діявол, комін, зіма, сікавка, палічка, чотири, добірати, мусіти*); [і] замість [е] (*камінем, коріня, річами, у Ки-*

їві); [и] замість [і] (*інакше, інший, ирод, алфавит, мизинець, лінія, мінута, дисципліна, сами, всим, розвиднитися, хиба*); [и] замість [е] (*нехрищений, пащикувати*); [е] замість [і] (*опекун, стрельба, сем'я, болесний, сумежний, позастебати*); [е] замість [и] (*греміти*); [е] замість [а] (*чужениця, стечити*); [е] замість [о] (*єдинак*); [а] замість [о] (*салдат, бамага*); [у] замість [о] (*пужар, кумедія, кумпанія*);

безпротезні форми слів (*огонь, одсіч, улиця, ухо*);

гіпертрофоване чергування [у] з [в] (*вкраїнофіл, вкраїнізований, вправитель, врядник, Вляна 'Уляна'*);

ненормативне вживання приголосних: [б] замість [д] (*бля*); [г] замість [в] (*згук*); [г] замість [х] (*сплюга*); [д] замість [т] (*зідхання, зідхати, надхнений*); [ж] замість [дж] (*догожати*); [л] замість [й] (*здоровля*); [н] замість [л] (*дупнастий, маненький*); [х] замість [к] (*контракт, кондуктор, трахтир*); [хв] замість [ф] (*Хведір, хвершал, Сохвіївський собор*); [ф] замість [хв] (*филя, фіртка*); [ш] замість [ч] (*смашний, тошно, шо, шоб, нашо*); [ш] замість [с] (*шпорши*); [ч] замість [ш] (*швидче*); [ш] замість [ч] (*хлюпоще*); м'який [р] замість твердого (*квартира, по базарю, писарь, зорь*);

говіркове фонетичне оформлення запозичених слів: *кзамент* 'екзамен', *кутавасія* 'катавасія', *мендаль* 'медаль', *оркан* 'аркан', *паджак* 'піджак', *плепорція* 'пропорція', *санод* 'сенат', *сициліст* 'соціаліст', *скопитар* 'скипидар', *свядоним* 'псевдонім', *тіятр* 'театр', *хортотлян* 'фортеп'ян', *царамонитись* 'церемонитись', *штегер* 'штейгер' (гірничий майстер).

Чимало діалектизмів спостережено у словотворі мови художніх творів Б. Грінченка, що стосуються різних частин мови. До іменникових належать: *буз* 'бузок', *вартонник* 'вартоний', *вгород* 'город', *впокій* 'спокій', *гич* 'гичка', *голодраб* 'голодранець', *гудзь* 'гудзик', *звозчик* 'візник', *копій* 'копійка', *крадун* 'крадій', *малоліт* 'малоліток', *міжник* 'межа', *мірщик* 'мірятьник', *мужлай* 'мужик', *нетям* 'нетяма', *одпочин* 'відпочинок', *паволочник* 'паволока', *рештант* 'арештант', *селех* 'селезень', *скосогір* 'косогір', *скрик* 'окрик', *стріль* 'постріл', *треб* 'потреба', *хамлет* 'хамлюга', *чорносотенник* 'чорносотенець', *шинк* 'шинок'; *забойця* 'вбивця', *сіром'яга* 'сіромаха', *сонюжище* 'сонько'; *бунтація* 'бунт', *виплатка* 'виплат', *війка* 'віялка', *ганчірина* 'ганчірка', *горобличка* 'горобчиха', *дівуся* 'дівчина', *євангелія* 'євангеліє', *єдиначка* 'одиначка', *завичка* 'звичка', *завідувателька* 'завідувачка', *запороха* 'порошина', *кінниця* 'конюшня', *кура* 'курява', *лапища* 'лапище', *мамусічка* 'мамуся', *матірка* 'мати', *оселька* 'мала оселя', *панія* 'пані', *пожарка* 'пожежна машина', *полянина* 'поляна', *потилляка* 'потилиця', *приспа* 'призьба', *прогальовина*, *прогайльовина* 'галявина', *сійба* 'сівба', *старшиниха* 'жінка старшини', *сторія* 'історія', *ченарка* 'чемерка', *шаховка* 'шаховочка'; *молодіж* 'молодь', *часопись* 'часопис'; *гнобительство* 'гноблення', *гробацтво* 'гробаки', *деспотство* 'деспотизм', *курійство* 'куріння', *лицедирство*, *лицемірянство* 'лицемірство', *покорство* 'покірність', *ремество* 'ремесло', *шельмен-*

ство 'шельмування', зілечко 'зіллячко', робливо 'виріб', гостріє 'вістря', задовольнення 'задоволення', поведіння 'поведінка', шкодіння 'шкідництво', дверки 'дверці', нетря 'нетрі'.

Діалектний словотвір прикметників: *вкоханий* 'коханий', *вночішний* 'нічний', *гідосний* 'гідкий', 'гідотний', *дівчинин* 'належний дівчині', 'дівчачий', *дорогий* 'дорожчий', *зчорна-сірий* 'чорно-сірий', *манюнький* 'маленький', *м'ягий* 'м'який', *немоцний* 'немічний', *огнистий* 'вогняний', *письменний* 'письмовий', *поверховний* 'поверховий', *пожовтий* 'пожовтілий', *просивий* 'сивуватий', *радний* 'радий', *убожчий* 'убогіший', *хамлетський* 'хамський', *яснюній* 'ясенький';

числівників: *кільки* 'кілька', *первий* 'перший';

займенників: *котрий* 'котрий', *якийся* 'якийсь'.

Дієслівні словотвірні діалектизми: *вжаліти* 'пожаліти', *визначити* 'означити', *втопнути* 'втопитися', *ганьбувати* 'ганьбити', *доглядати* 'розглядати', *завикнути* 'звикнути', *засмілитися* 'насмілитися', *засваритися* 'посваритися', *змужичити* 'стати мужиком', *зосмілитися* 'насмілитися', *зучити* 'навчити', 'привчити', *зяти* 'зяти', *іздякуватися* 'надякуватися', *існити* 'існувати', *ісповняти* 'наповняти', *кволитись* 'бути кволим', *наняти* 'найняти', *осумніти* 'посумніти', *оханутися* 'схаменутися', *палахкати* 'палахкотіти', *рознемоцити* 'рознемогтися', 'захворіти', *скоротчувати* 'скорочувати', *соромлятися* 'соромитися', *стріватись* 'зустрічатися';

дієприкметникові: *живуций* 'живучий', *плачуций* 'плачучий', *шалювочний* 'шалюваний', *задовольнений* 'задоволений', *зберегательний* 'збережений', *мережчаний* 'мережаний', *зненадіяний* 'безнадійний', *наболяний* 'наболілий', *поставляний* 'поставлений'.

Діалектизми у словотворі прислівників: *байдужечки* 'байдуже', *безодмінно* 'невідмінно', *боржій* 'швидше', *запевне* 'напевно', *зглибока* 'з глибини', *гнівливо* 'гнівно', *котом* 'котячи', *криткома* 'крадькома', *кудю* 'куди', *ледві* 'ледве', *мо* 'може', *могуче* 'могутньо', *можно* 'можна', *найсамперед* 'насамперед', *нездобихом* 'без здобичі', *очевидьки* 'очевидно', *тако* 'так', *трісі* 'трошки', *трісюні* 'трішечки', *сьогодня* 'сьогодні', *хтойзна* 'хтозна', *ширшенько* 'ширше', *яко* 'як';

прийменників: *замісто* 'замість', *опріче* 'опріч', *проз* 'повз', *проміждо* 'між';

часток: *вжеж* 'авжеж', *т'адже* 'адже'.

У галузі словозміни в мові творів Б. Грінченка наявні діалектизми серед відмінкових форм іменників: *Григоріє* (кл. відм.), *світа* 'світи'; *городяне*, *громадяне*, *дворяне*, *люде*; *лиці* 'лиця'; *клопіт* 'клопотів', *зубей*; *примхів*, *постатів*; *нещастів*, *оповіданнів*, *писаннів*, *почуваннів*, *поясненнів*; *дівчатьми*, *коліньми*; *ушима*; *в очіх*, *на плечіх*;

діалектними виступають форми займенників з первісним початковим [й] замість приставного [н] у сполученні їх з прийменниками: *до його*, *на йому*, *з ім*, *в її*, *до їх*, *з їми*; форми займенників *мійого* 'мого', *цїї* 'цієї', *тїї* 'тієї', *усїї* 'усієї';

числівникові форми *двічи*, *тричи*;

до говіркових належать зворотні дієслова замість нормативних незворотних: *воюватися, доглядатися, оратися, поробитися, поспішатися, протестуватися*; форми дієслів без чергування передньоязикових приголосних з шиплячими: *ненавидю, радю, підпадю, підходю, сердюсь, крутю, пустю, кося, прося; закусовати, розквасювати*; особові форми дієслів із зміною дієвідміни: *баче, робе, гніте, говоре, задзвоне, зводе, круте, купе, любе, світе, ходе, шкоде; зніметь, слідуєть, читаєть; бачуть, втопляють, говорять, перемінують, пустють, роблють*; форми *ступнеш* 'ступиш', *втопне* 'втоне', *утоп* 'втопився', *поїдемте* 'поїдьмо'.

Діалектний синтаксис у мові творів Б. Грінченка виявляється в конструкціях з додатком у формі називного відмінка замість знахідного: *озвався за діти, зашлють між якути, міркує про свої товариші, брехня про відьми*;

у словосполученнях: *дві відрі* 'два відра', *двоє віршів* 'два вірші', *четверо чоловіка* 'четверо людей', *в три години* 'о третій годині', *о десять годин* 'о десятій годині', *по багато* 'багато', *кілька часу* 'якийсь час', *стоїш перед мене* 'стоїш переді мною', *стоїть перед неї* 'стоїть перед нею', *їхав на свої лікарі* 'їхав до своїх лікарів', *дожидався на неї* 'дожидався її', *почутися на втому і голод* 'втомитися і зголодніти', *бути під літами* 'бути похилого віку', 'в літах', *не під мислі* 'не до вподоби', *пускати за водою* 'не зважати', *це про батюшку* 'це для батюшки', *з того поможеться* 'тим допоможеш', *збити з плигу* 'вгамувати', *подавати до уваги* 'робити завваження', *умерла мені мила* 'умерла в мене мила', *облягли думи сиву йому голову* 'облягли думи сиву його голову', *я їй молився* 'я молився до неї', *вміти письма* 'бути грамотним', *торішню весну* 'торішньою весною', *такого багато* 'так багато', *таким робом* 'таким чином', *не давати навзнаки* 'не показувати', *жити паном діло* 'жити по-панськи', *пойняти віри* 'повірити', *не положіть гніва* 'не гнівайтесь', *це робити не рука* 'це робити не можна', *брало очі* 'впадало в очі', *музику тjali* 'музика грала', *вдержати проти когось* 'встояти проти когось', *скільки ні ходить* 'скільки не ходити', *тим, що* 'тому, що', *примів би* 'якби міг', *у шум з головою* 'утопитися', *чорт вість що* 'чорт зна що', *не шо ж бо то й шо* 'та ось що'.

У мові художніх творів Б. Грінченка чимало лексичних діалектизмів. До них належать слова: *анциболот* 'болотяний чорт', *бакай* 'калюжа', *барма* 'мундир', *бгальня* 'прилад для вигинання санних полозів', *безбеш* 'вроздріб', *безкебеття* 'нездатність', *безрахубний* 'небезрежливий', *безхазяйко* 'бідняк', *бейкатися* 'плентатися', *беседа* 'збір гостей', 'гостина', *валасатися* 'тинятися', *вгайка* 'затримка', *вивід* 'висновок', *винятися* 'виявитися', *витришкати* 'вигнати', *вітрогон* 'очищувач повітря', 'кондиціонер', *гамазея* 'магазин', *гасій* 'пожежник', *голінний* 'бравий', *горюшний* 'нешасний', *грімак* 'кусок льоду', *да* 'та', *дак* 'так', *дорід* 'урожай', *дрібнодух* 'дрібна людина', *заборонка* 'загорода', *завірчувати* 'загортати', *заворотка* 'закрут', *заздріти* 'побачити', *закосок* 'затока', *закривитися* 'нахилитися в бік', *замітити* 'запам'ятати',

замружити (про сльозу) 'потекти', *затога* 'скоро', *захвойданка* 'задрипанка', *збитися* 'спромогтися', *зиськувати* 'одержувати', *зіпати* 'зазіхати', *згукнути* 'крикнути', *знадіб'я* 'знаряддя', 'прилад', *зрубок* 'місце зрубаного лісу', *йо* 'невже', *карватка* 'кухоль', *катрага* 'повітка', *кебітний* 'здібний', *кластися* 'уваватися', *клюга* 'наконечник списа', *ковальня* 'кузня', *ковт'ба* 'ковбаня', переносно 'недотепа', *копишник* 'п'ятдесят копійок', *кучанин* 'сусід з одного кутка', *ляпанець* 'примітивна картина', *матланка* 'прочухан', *монятися* 'м'ятися', 'виявляти нерішучість', *мошенник* 'шахрай', *навдаку* 'навряд', *надібок* 'господарські речі', *назнарошки* 'навмисно', *незистенно* 'точно так', *нескреба* 'неотеса', *одвихнутись* 'відвернутися', *одміна* 'чорт', *одновірно* 'однаково', *одслід* 'відбиток', *орди́нувати* 'відправити', *падлюшний* 'підлий', 'мерзенний', *передузяття* 'вчинок', 'дія', *перепина* 'перерва', *пересічка* 'перегородка', *перія* 'ряд', 'бік' (вулиці), *печерувати* (раки) 'ловити', *плиг* 'стрибок', *погадати* 'подумати', *полісун* 'лісовик', *позернити* 'уродити', *покотелець* 'металевий гріш', *поменитися*, *помінитися* 'пообіцяти', *порядитися* 'найнятися', *посилок* 'підмога', *поранитись* 'поспішити', *пошитися* 'зайнятися шиттям', *приміти* 'могти', *прилагательне* 'придане', *припаляти* 'припікати', *припліскувати* 'аплодувати', *приятний* 'приємний', *провйонт* 'харчі', *прогальовина* 'галявина', *проз* 'повз', *проміття* 'зарєво', *прошкапитись* 'провинитися', *пуцьверинок* 'безпере пташеня', *рехтельний* 'чесний', 'порядний', *рештарня* 'в'язниця', 'холодна', *розмантачити* 'розтринькати', 'змарнувати', *розпоганений* 'зіпсутий', *розсобачитись* 'стати злим', *світпоганий* 'поганющий', *силкуватися* 'намагатися', *скількись* 'якийсь час', *скота* 'нора', 'лігво', *скуп* 'хабар', *стеци* 'вистачити', *спорливий* 'сварливий', *студень* 'грудень', *стукач* 'вартовий', 'сторож', *стяга* 'смуга', *товкучий* 'непосидючий', *требушити* 'різати', 'розчленовувати', *уп'ять* 'знову', *франзоля* 'вид хліба', *харпак* 'бідняк', *хвалітон* 'каре́та', *хвойдина* 'лозина', *хлак* 'прапор', *штукувати* 'штукарити', *ярміс* 'спосіб'.

У творах Б. Грінченка окремі персонажі нерідко говорять українсько-російським суржи́ком, у їх мові чимало лексичних росіянізмів переважно в говірковому фонетичному і словотвірному оформленні: *бросю* 'кину', *дивительно* 'дивно', *возмутитель* 'обурювач', *господин* 'пан', *дайже* 'навіть', *діжурний* 'черговий', *дійствительно* 'дійсно', *довжно* 'треба', *жаланіє* 'бажання', *жисть* 'життя', *імено* 'са́ме так', *імеєть* 'має', *канхвета*, *канхветка* 'цукерка', *командер* 'командир', *кумерчецький* 'комерційний', *лучче* 'краще', *марзавець* 'негідник', *наравлюватися* 'подобатися', *нивжелі* 'невже', *нигодай* 'негідник', *обчество* 'громада', *обчеський* 'громадський', *одвітувати*, *одвічати* 'відповідати', *окономичеський* 'економічний', *основанія* 'підстава', *падлець* 'падлюка', *пользовитий* 'корисний', *порадошний* 'порядний', *пошти* 'майже', *призводитель* 'керівник', *пущаєть* 'пускає', *разлі* 'хіба', *розговори* 'розмови', *слідствує* 'виходить', *судебний* 'судовий', *упольномочений* 'уповажнений', *утята* 'каченята', *хвामीлія* 'прізвище'.

В історії української літератури й літературної мови Б. Грінченко посів визначне місце. Незважаючи на відзначені діалектизми й росіянізми в мові його художніх творів, він тонко відчував нормалізаційні тенденції у розвитку тогочасної української літературної мови, внаслідок чого мова його творів сьогодні сприймається загалом як сучасна.

Окремого розгляду вимагає відображення говорів у „Словарі української мови” за редакцією Б. Грінченка. У словнику на основі наявних тоді лексичних фондів наведені слова літературної мови XIX і початку XX ст., фольклору і майже всіх українських говорів у перекладі на російську мову. Названий словник Б. Грінченко кваліфікував як лексикографічне відображення живої народної і літературної мови, говіркову лексику від літературної не відмежовував. Отже, діалектна лексика у словнику займає дуже помітне місце. У ньому найширше представлена говіркова лексика південно-східного наріччя, трохи менше південно-західного і найменше північного. Фіксація словником діалектної лексики сприяла збагаченню лексичної системи української літературної мови. Словник української мови за редакцією Б. Грінченка не втратив досі свого значення. Він залишається не тільки цінною лексикографічною пам’яткою, але й постає важливим свідченням багатства української мови.

1. Глуховцева К.Д., Шарпило Б.А. Рідна говірка Б.Д. Грінченка в його мовотворчій спадщині // Борис Грінченко. Тези доповідей республіканської науково-практичної конференції, присвяченої 125-річчю від дня народження видатного українського письменника, вченого, громадського діяча. — Ворошиловград, 1988. — С. 99—101.
2. Статєєва Валентина. Українські письменники про проблеми літературної мови та мовознавства кінця XIX — початку XX ст. — Ужгород, 1997. — 408 с.
3. Яценко М.Т. Грінченко Б.Д. // Українська літературна енциклопедія — К.: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії ім. М.П.Бажана, 1988. — Т.1. — С. 408—409.

Ivan Matviyas

THE ROLE OF DIALECTS IN THE LANGUAGE OF WORKS BY BORYS HRINCHENKO

The article focuses the influence of dialects on the language of works by B. Hrinchenko in phonetics, grammar and vocabulary.

Keywords: phonetical feature, morphological form, syntactical construction, vocabulary, vernacular, dialect.

УДК 811.161.2'367.625.41

Микола Калько (м. Черкаси)

АСПЕКТУАЛЬНІ КЛАСИ УКРАЇНСЬКОГО ДІЄСЛОВА НА ТЛІ КЛАСІВ З. ВЕНДЛЕРА

У статті досліджено можливість застосування двокомпонентної теорії виду в цілому та аспектуальної типології З. Вендлера зосібна щодо видової системи українського дієслова.

Ключові слова: двокомпонентна теорія виду, дієслівні класи З. Вендлера, термінативи, активітиви, стативи, релятиви, евентиви, аспектуальна полікатегорійність.

Увесь туман філософії конденсується
у краплинах граматики.

Людвіг Вітгенштейн

Вітгенштейнівська метафорична сентенція, що аналогізує граматичні феномени з краплинами, у яких конденсується весь туман філософії, тією чи іншою мірою стосується і категорії виду, на шляху до осягнення якої крізь призму українського дієслова неминуче постає проблема з'ясування її глибинної суті, пошуку тих онтологічних феноменів, проекції яких, пронизавши етнічну свідомість, залишили в ній слід — когнітивну матрицю, що, заповнившись мовним матеріалом, стала репрезентантом відповідного фрагмента позамовної дійсності. Дослідження механізму “зчеплення” між підводною частиною граматичного айсберга, якою є прихована граMATика, та його надводною частиною — формальною граMATикою [18: 83; 27: 6], на нашу думку, є необхідним кроком для вирішення багатьох актуальних проблем сучасної аспектології.

У цьому сенсі, на нашу думку, дуже слушним є застереження і водночас дослідницька перспектива, висловлена та окреслена ще в ранній роботі Ю.С. Маслова “Вид і лексичне значення дієслова в сучасній російській літературній мові” (1948): “Наша мета — ...не в тому, щоб вичерпати наявну повноту відтінків, а в тому, щоб, виділивши

найбільш важливі групи дієслів, показати на практиці можливість і важливість такого вивчення семантики видів, яке виводить конкретні особливості видових значень і видових властивостей із особливостей їхньої лексичної семантики, тобто, власне кажучи, із деяких об'єктивних властивостей самих позначуваних цими дієсловами дій" [19: 63]. Зазначена праця російського аспектолога разом із не менш популярною серед дослідників виду статтею відомого філософа Оксфордської школи Зено Вендлера "Verbs and Times" ("Дієслово і час"), яка була опублікована у 1957-му р. [33], а у 1967-му р. — з незначними змінами увійшла до його книги "Linguistics in philosophy" ("Лінгвістична філософія") [34], заклали підмурівок об'єктивістського напрямку в дослідженні дієслівного виду (на противагу суб'єктивістським теоріям, які акцентують увагу на ставленні мовця до ситуації, його оцінці стану справ, при цьому онтологічні підстави, що уможливають той чи інший погляд, відступають на задній план). Найрепрезентативнішою для об'єктивістського напрямку аспектологічною парадигмою є двокомпонентна теорія виду, яку представляють В. Брой [30], М. Гіро-Вебер [6], М.Я. Гловинська [7], О.В. Горбова [8], Б. Комрі [31], У.Ф. Леманн [32], Х. Р. Меліг [21], О. В. Падучева [22; 23], А. Г. Пазельська [24], С. Г. Татевосов [29] та інші.

Аспектуальний аналіз, здійснюваний у контексті двокомпонентної теорії виду, ґрунтується на визнанні залежності видової поведінки дієслова від особливостей його семантики, а відповідно, і від онтологічних особливостей позамовної ситуації та способу концептуалізації цієї ситуації в мовній картині світу. Основними семантичними сутностями, що визначають видову поведінку дієслова, яка полягає у наявності vs відсутності видового партнера, наявності vs відсутності, багатовекторності vs обмеженості акціонального партнерства (корелятивів за Actionarts, або родами дії), можливості vs неможливості функціонування у певних часткововидових значеннях, насамперед — актуально-процесному (конкретно-процесному, або актуально-тривалому) тощо, є аспектуальні класи, що, на думку О.В. Падучевої, "відіграють таку ж важливу роль для семантики слова, як частини мови для граматики" [23: 34]. Існування таких категорій (класів) стало незаперечним лінгвістичним фактом після появи робіт З. Вендлера (особливо роботи 1967 р.), хоч певною мірою їхні суттєві ознаки були окреслені ще в цитованій вище роботі Ю.С. Маслова [19]. Пов'язавши онтологічні особливості англійських дієслів з їхніми видовими особливостями, З. Вендлер виділив чотири аспектуально зорієнтовані лексичні класи дієслів, за якими закріпилася стійка назва "класи Вендлера": accomplishments ("здійснення"); achievements ("досягнення"); activities ("діяльності"); states ("стани"). "Працездатність" класів Вендлера на слов'янському мовному ґрунті підтверджують дослідження Т.В. Булигіної [3], А.А. Залізник [15], Х.Р. Меліг [21], О.В. Падучевої [22; 23] та інших.

Безумовно, проблема тісного зв'язку виду та лексичного значення дієслова не могла залишитись поза увагою ні україністичних аспектологічних студій, представлених працями В.М. Русанівського [25; 26], К.Г. Городенської [9 – 10], О.І. Бондаря [1], С.О. Соколової [28], ні в загальнотеоретичних граматичних працях, зокрема І.Р. Вихованця [5] та А.П. Загнітка [13; 14], ні у відповідних розділах теоретичних та навчальних курсів [11; 12]. Однак об'єктивістський підхід до дослідження категорії виду окреслено лише в загальних рисах, що переконуює в необхідності подальшого лінгвістичного вивчення механізму взаємодії граматики і словника в царині категорії виду українського дієслова.

Проекція класів З. Вендлера на аспектуальну систему української мови свідчить про її “працездатність” і на матеріалі українського дієслова, що уможливорює виділення аналогічних корелятивів до класів англійських дієслів. При цьому варто зробити застереження, що нашою метою є використання її як одного з аспектів нашої інтеграційної концепції категорійно-функціонального поля аспектуальності, вихідного пункту на шляху до з'ясування причин семантичних табу щодо видової парності (у нашій терміносистемі – видового партнерства), корелятивності за родами дії, вживання дієслів у актуальному значенні тощо.

З. Вендлер кваліфікує як “здійснення” дієслова, що позначають ситуації, обов'язковим компонентом яких є певна межа (*terminus*), що є найхарактернішою ознакою, яка вирізняє їх з-поміж інших ситуацій. З одного боку, такі ситуації здійснюються, розвиваючись у напрямку до певної межі, “існування якої логічно необхідне для того, щоб їх можна було вважати “здійсненнями” [34: 101], з іншого – ці ситуації є неоднорідними в часі, і можуть вважатися здійсненими лише за умови досягнення межі, до напрямку якої вони розвивалися. На противагу “здійсненням” внутрішня логіка “діяльностей” не пов'язана зі спрямованістю на досягнення будь-якої межі, це однорідні ситуації, що теоретично є невичерпними, оскільки їхнє тривання може бути перерване лише якимись зовнішніми щодо них чинниками. Якщо подія, якою може бути завершена форма вияву буття, позначена основою “здійснення”, є безпосередньою, тобто спричиненою внутрішньою логікою процесу, то подія, якою завершується “діяльність”, є опосередкованою, оскільки припинення відповідної форми вияву буття “предмета” зумовлене не безпосереднім чинником їхньої внутрішньої логіки, а якимось зовнішнім, опосередкованим.

“Здійснення” З.Вендлера відповідають українським дієсловам, яким властиве граничне (термінативне) парновидове партнерство: імперфектив здатний мати прогресивне значення (актуальне здійснення процесу, що розгортається перед очима спостерігача), пор.: *Ось я проходжу, і ось я пройду. Може, й навек, але справа не в тому...* (Л. Костенко); *Кони усе ще в своїх стійлах... Платон з радістю осідлав би одного з них...* *Ось* полки борців з ентропією *сідлають* свої парнокопитних

собак, ось бійці невидимого фронту запрягають свої бліх... (В. Цибулько), а також дуративне значення (здійснення процесу упродовж більш чи менш тривалого часового відтинку, на який указують обставини часу), напр.: *...ми ж були вродливим народом, леді й джентльмени, відкритозорим, дужим і рослявим, самовладно-міцно вкоріненим у землю, з якої нас довго видирали з м'ясом, аж нарешті таки видерли...* (О. Забужко); *Віками народ витворював цю мову, витворив її, одну з найбагатших мов слов'янства...* (О. Гончар). Онтологічною підставою термінативного парновидового партнерства є те, що подія (критична мить переходу від одного стану до іншого), позначена перфективом, є органічним складником процесу (протяжної в часі зміни наявного стану), позначеного імперфективом.

Паралельно з термінативними партнерами “здійснення” можуть мати й акціональних партнерів, пор.: *Питаю: “Хіба ви своїх півнів ще не порізали?” Каже: “Ще не порізала, не встигла, бо не знала, що ти приїдеш, то заріжусь зараз. Якого тобі когута різати?”* (Є. Гуцало), де *зарізати* є видовим партнером до *різати*, а дистрибутив *порізати* — акціональним.

“Діяльності” З. Вендлера співвідносяться з українськими некорелятивними імперфективами, які подібно до “здійснень”, мають як актуально-процесне значення, пор.: *Ось іще понесли когось. Цей уже не бешкетує, а плаче* (Ю. Винничук), так і його функціональний різновид — дуративне значення, напр.: *Так їй соромно стало і такий жаль охопив її за серце, що впала на своє ліжко і розплакалася. Плакала довго, поки їй не сказали, що вже ангелик був і деревце приніс* (Б. Лепкий). Але, на відміну від “здійснень”, онтологічна опозиція “процес — подія” може бути реалізована лише за умови їхньої значенневої модифікації за родом дії: отже, будучи позбавленими можливості мати парновидових партнерів, такі дієслова компенсують цю недостатність широким колом акціональних партнерів, напр.: *І вона розплачеться. Двадцять років вона не плакала. А в той день заплаче, заплаче.* (Є. Кононенко); *Вони пішли з смутком та жалем на серці й самі трохи не плакали: вони вже вважали на неї, як на божевільну й пропащу людину. Настуся згодом переплакала й незабаром заспокоїлась* (І. Нечуй-Левицький); *А знов як не вгодять Галі брати, то Галя поплаче й погорює, плачучи й горюючи, пожалиться та й годі...* (Марко Вовчок), де акціональними партнерами *плакати* є аугментатив *розплакатися*, інхоатив *заплакати*, фінітив *переплакати*, делімітатив *поплакати*.

Із “досягненнями” З. Вендлера корелюють українські дієслова, що мають т.з. “моментальне” значення, пор.: *Чий кінь під час бігу спотикнеться, тому смерть. Не спотикався ні один* (Б. Лепкий). Як і “здійснення”, “досягнення” належать до корелятивних дієслів, але їх корелятивність має інший характер: партнерство “здійснень” як у мовному, так і в когнітивному аспекті є гетерогенним: імперфективи означають подієспрямований процес, а перфективи — подію, що є неминучим завершенням процесу, його повною реалізацією стосовно своєї

внутрішньої межі, пор.: “...Стали двері **ламати**, Настасю добувати; дев’ятеро дверей **зламали** і Настасю достали...” І плакала мама з цією піснею, мовби передчуваючи долю і свою, і свої дитини (П. Загребельний). Партнерство ж “досягнень” у мовному плані — гетерогенне, а в когнітивному — гомогенне: як перфективи, так і імперфективи позначають подію, тому таке партнерство є синтаксичним (функціональним), а не морфологічним, як термінативне, пор.: *Воно, може, й не зле, але Бог, чи той Леонід, мало її береже — все впаде і все щось собі **злама**. Вона може, навіть спіткнувшись, щось собі **зламати*** (Вал. Шевчук); *Злітає, мов з гнізда, **ламає** жахно ребра...* (І. Драч).

Крім абсолютної подійності “досягнень”, за яку їх іноді називають *eventiva tantum* (від англ. event “подія”), до особливостей видової поведінки дієслів цього аспектуального класу належить відсутність як прогресивного, так і дуративного значення, напр.: **Виграв** декілька золотих, а **вигравати** таки любив (Б. Лепкий). Перфектив означає актуальну подію, а імперфектив — повторювану, і цей подійний момент неможливо інтерпретувати ні як актуальний процес, що розгортається перед очима спостерігача, ні як тривалий процес, пор.: *Коли ми зайшли до казино, він **вигравав** декілька золотих. Він довго **вигравав**, і нарешті **виграв** декілька золотих*. Поряд із цим “досягнення” мають дуже обмежені можливості щодо акціонального партнерства, відзначаючись або його повною відсутністю (*схаменутися*), або наявністю в частини з них дистрибутивів, пор.: (*ламати* — *зламати* (ребро) і *переламати* (всі ребра)).

Головною рисою “станів” З. Вендлер визначає неактуальність ситуацій, які вони позначають. Вважаючи знаковим для станів англійське дієслово *know* (“знати”), він підкреслює: “Може бути так, що я зараз знаю географію, але це не означає, що процес знання географії розгортається саме в цей момент і складається з фаз, що змінюють одна одну в часі” [34: 100].

Наші спостереження над видовою поведінкою українського дієслова [17], а також теоретичний аналіз аспектологічних досліджень, проведених на матеріалі інших мов, спонукає розширити чотирикомпонентну систему аспектуальних класів З. Вендлера, взятої за основу нашої концепції виду, до п’ятикомпонентної. Саме п’ятьма класами оперує, наприклад, В. Брой [30], досліджуючи взаємодію лексичних та аспектуальних компонентів на матеріалі перської мови. Дієслівні класи виділяються на основі наявності vs відсутності та характеру часових меж ситуації, яку описує дієслово. Вендлерівським “виконанням” відповідають т.з. градуально-термінативні дієслова (“gradual terminative verbs”), які передбачають наявність кінцевої межі, визначеної внутрішньою природою ситуації. “Досягнення” у В. Броя — це тотально-термінативні дієслова (“totally terminative verbs”), що означають події, у яких початкова та кінцева межа дії сплавлені в один часовий момент, унаслідок чого така ситуація не може бути перерваною, а потім продовженою. “Діяльності”, як за назвою (“activities”), так і за

суттю є аналогічними до вендлерівських: кінцева межа ситуації, описуваної такими дієсловами, не передбачена внутрішньою логікою її розвитку, а спричинена лише “неможливістю її безкінечного продовження” [30: 26], тобто є зовнішньою щодо самої ситуації. “Стани” В. Брой диференціює на два класи. Перший — це тотально-статичні дієслова (“totally static verbs”), які описують позачасові ситуації, що не мають природних меж; другий — це починально-статичні дієслова (“inceptively static verbs”), які позначають статичні ситуації, що передбачають наявність деякої початкової межі.

Така диференціація “станів” є слушною і для українського дієслова, де стилізуватися як процесуальні ознаки можуть і позачасові відношення, що становлять крайню периферію дієслівності, пор.: *А найбільша з річок європейської Росії, Волга, **впадає** вже у Каспій, себто взагалі до жодного океанічного басейну **не належить*** (Ю. Андрухович), і стани, що передбачають деяку початкову межу, унаслідок чого відповідні імперфективні дієслова відкриті для аспектуально-акціонального (інцептивного) партнерства з перфективами, що означають початок стану, пор.: *Безперечно, всі учасники бойових дій розуміли правоту слів гетьмана Самойловича: «Хто **володітиме** Чигирином, тому піддадуться запорожці й уся Україна по той бік Дніпра». Першу спробу **оволодіти** резиденцією українських гетьманів зробила турецька армія на чолі з Ібрагім-шайтан-нашею (“День”).* Перфективний акціональний партнер може означати як початок самого стану, так і початковий момент його сприйняття т.з. “вродженим” спостерігачем, імплікованим зі значенням дієслова, пор.: *Обіч дороги **жовтіли** налиті колосом пше-ниці, над якими млисто **синіли** небеса в рідкій куряві далеких хмар* (Є. Гуцало); *За зеленими вишнями **зажовтіла** низька огорожа, обплетена куликами* (І. Нечуй-Левицький); *Паркан високий переді мною **засинів*** (В. Сосюра). Отже, доцільним видається розбиття вендлерівських “states” на “стани” та “відношення”.

Використання вендлерівської класифікації порушує передусім проблему аспектологічної стилізації термінологічних позначень виділених класів, оскільки буквальні переклади англійських лексем напевряд чи можна назвати задовільними. На нашу думку, більше б відповідали міжнародному духові сучасної аспектології інтернаціональні терміни.

Пропоноване нами позначення вендлерівських accomplishments (російські відповідники — “осуществления”, “исполнения”) як термінативів (термінативного класу, термінативних дієслів) ґрунтується на двох підставах. По-перше, сам З.Вендлер найсуттєвішою їхньою рисою вважає саме “terminus” — межу, у напрямку до якої розвиваються ситуації, позначені такими дієсловами, і тільки за умови досягнення якої їх можна вважати здійсненими, тобто межі, передбаченої їхньою внутрішньою логікою [34: 101]. По-друге, як відзначає Ю.С. Маслов, лексема “термінативний” — найбільш поширений інтернаціональний еквівалент російської термінологічної лексеми “граничный” [20: 73]. Україн-

ський відповідник “граничний”, на нашу думку, є менш вдалий, ніж пропонуваній інтернаціоналізм.

Вендлерівським achievements, які найчастіше перекладають в російській аспектологічній літературі як “достижения”, “происшествия”, “случаи”, на нашу думку, найбільше відповідає термін “евентиви” (евентивний клас, евентивні дієслова). Для цього є етимологічні (пор.: англ. event “подія”, рос. происшествие “подія”, англ. eventus “випадок”) і функціональні підстави: найсуттєвішою ознакою дієслів цього класу вважають саме їхню евентивність (“подійність”), адже як у формі доконаного, так і недоконаного виду вони означають подію. Саме через цю функціональну особливість у деяких сучасних аспектологічних працях їх називають eventiva tantum [15].

Вендлерівські activities та states є зручнішими для трансформації в інтернаціональні терміни та уніфікації з іншими аспектуальними термінолексемами, тому в цьому разі доцільною видається лише їх незначна адаптація. Найспівзвучнішими з оригінальними термінами З. Вендлера є інтернаціональні еквіваленти “активітив” (активітивний клас, активітивні дієслова) та “статив” (стативний клас, стативні дієслова). Цілком органічно сприймається в цьому контексті і термін “релятив” (релятивний клас, релятивні дієслова), до того ж терміни “статив” та “релятив” уже стали надбанням української лінгвістики, зокрема для позначення аспектів дії їх використано у праці А.П. Загнітка [14: 221], аспектуальні поля сталості та реляційності виділяє О.І. Бондар [1: 97].

Аспектуальні класи не можуть існувати як закінчені дієслівні реєстри, оскільки зорієнтовані не на всю дієслівну лексему, а на кожен її конкретний лексико-семантичний варіант, конкретну реалізацію валентнісного потенціалу предиката, семантичні ролі аргументів, передовсім суб’єкта та об’єкта, зрештою, широкий контекст, комунікативний реєстр, тому аспектуальна полікатегорійність дієслівної лексеми, що виявляється в здатності функціонально належати до різних аспектуальних класів, є системним явищем для українського дієслова. Так, наприклад, протинативами є дієслова, що означають результативні процеси, пов’язані з трудовою діяльністю людини, які мають здебільшого спеціалізований характер, пор. **крутити**: *Жінка й діти крутили урви* (І. Франко); **Скрутили** з нього злотні шнури... (Д. Павличко). Означаючи рухи (здебільшого ритмічні чи повторювані), здійснювані певними частинами тіла чи якимись знаряддями, ці дієслова належать до аспектуального класу активітивів, напр.: ... *кінь на місці не стоїть, з ноги на ногу переступає, мордою крутить* (Є. Гуцало). Яскравим прикладом аспектуальної перекатегоризації є термінативи, що означають здійснення конкретного (здебільшого фізичного, пов’язаного з певним видом трудової діяльності) процесу, спрямованого на створення чи перетворення певного матеріального об’єкта, напр. **вишивати**: *Тітка за роботою. Сорочку дядькові вишиває* (М. Коцюбинський); *Сорочку мати вишила мені Червоними і*

чорними нитками (Д. Павличко). Набуваючи в безоб'єктному вживанні значення “бути зайнятим здійсненням конкретного (переважно фізичного, пов'язаного з певним видом трудової діяльності) процесу безвідносно до його результату”, вони переходять до класу активітивів, напр.: *Там жила та вишивала, вишиваючи, співала Мила дівчина одна...* (П. Усенко); пор. також пропозицію з темпоративом: *...особливо любила вишивання, — сама вишивала цілими днями, дочок привчала до цього діла і дворових дівчат* (В. Малик). Термінативи (підклас мутативів) зі значенням “набувати певного кольору”, напр. **синіти**: *Старий сердиться, коли натякають від чого те посиніння: не від чарки **посинів**, а від полум'я печі! Хто ж має сумнів — стань на горно, вік постій, тоді переконаєшся, від чого носи в горнових **синіють*** (О. Гончар) набувають ознак аспектуального класу стативів зі значенням “видітися, виділятися певним кольором”, напр.: **Синіли** снігом береги ріки (Д. Павличко). Дієслова, що означають процес створення певного мистецького продукту, є термінативами, напр., **писати** “складати і записувати який-небудь текст”: *Усі йому вже оди написали, лиш я один ще оди не писав* (Л. Костенко), вказуючи ж на професійне заняття, є релятивами, напр., **писати** “займатися мистецькою діяльністю, бути письменником”: *Цю внутрішню спонуку до писання не завжди усвідомлюють навіть ті, що пишуть* (Ю. Андрухович). Описуючи ситуацію одного кванту (“суб'єкт здійснює потенційно квантований процес, ситуаційно обмежений лише одним квантом”), дієслово належить до термінативного підкласу тотивів, напр.: *А за сусіднім столиком сиділа дуже гарна білява дівчина. І все дивилася на мене. Вона дивилася на мене, а я дивився на неї. Потім я взяв і моргнув їй. А вона кивнула головою. Далі вечеряємо., а я думаю, чого це вона мені кивнула головою. То я знову моргаю, а вона знову киває головою* (Є. Гуцало), описуючи ж багатоквантову ситуацію, дієслово належить до активітивів, напр.: *Його борода тряслася, а червоні очі сльозливо моргали* (Г. Хоткевич); *Він підтакував, ухвально кивав головою, компетентно хмикав і орлом позирав навкруги* (Ю. Смолич).

Навіть ця незначна кількість прикладів переконує в тому, що належність до аспектуального класу остаточно визначає лише контекст, а отже, про особливості видової поведінки дієслова можна говорити лише на основі аналізу конкретних текстових уживань, що свідчить про глибоку закоріненість категорії виду в онтологію ситуацій, відображених у дієслівній семантиці. Тому цілком слушною видається думка Ф. Лиманна про відмову від поняття видової пари та заміну його поняттям функціонального видового партнера [32: 271].

Головною метою, яку ставив перед собою З.Вендлер, створюючи класифікацію англійських дієслів, було пояснення їхньої здатності vs нездатності вживатися в актуальному значенні. Використання вендлерівської ідеї для дослідження аспектуальної системи української мови засвідчує більш широкий діапазон того впливу, який мають аспектуально зорієнтовані класи лексики на категорію виду. Систе-

ма аспектуальних класів українського дієслова постає як своєрідний функціонально-семантичний фільтр, що визначає специфіку видової поведінки дієслова, яку можна представити у такому найбільш узагальненому вигляді: 1) термінативи мають морфологічно-видових та акціональних партнерів, уживаючись у прогресивному значенні; 2) евентивам притаманне функціонально-видове та обмежене акціональне партнерство за неможливості функціонувати в прогресивному значенні; 3) активітивам не властиве аспектуально-видове партнерство, натомість вони відзначаються багатовекторністю акціонального партнерства та можливістю функціонувати у прогресивному значенні; 4) стативи позбавлені можливості мати морфологічно-видових партнерів та вживатися у прогресивному значенні, проте їм властиве аспектуально-акціональне (як правило, інцептивне) партнерство; 5) семантика релятивів унеможлиблює будь-яке аспектуальне партнерство та актуальне вживання.

Отже, дослідження видових особливостей дієслова, що ґрунтується на теорії аспектуальних класів, на нашу думку, відкриває перед українською аспектологією нові перспективи для подальшого вивчення такого досить суперечливого феномена, як дієслівний вид, та поглиблення уявлень про його дихотомічну, класифікаційно-словозмінну сутність.

1. *Бондар О.І.* Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові: Система засобів вираження. — Одеса, 1996. — 191 с.
2. *Бондарко А.В.* Содержание и типы аспектуальных отношений // Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис. — М., 2003. — С. 40 — 45.
3. *Булыгина Т.В.* К построению типологии предикатов в русском языке // Семантические типы предикатов. — М., 1982. — С. 7 — 85.
4. *Вимер Б.* Аспектуальные парадигмы и лексическое значение русских и литовских глаголов // Вопросы языкознания. — 2001. — № 2. — С. 26 — 58.
5. *Вихованець І.Р.* Частини мови в семантико-граматичному аспекті. — К., 1988. — 256 с.
6. *Гиро-Вебер М.* Вид и семантика русского глагола // Вопросы языкознания. — 1990. — № 2. — С. 102 — 111.
7. *Гловинская М.Я.* Семантические типы видовых противопоставлений. — М., 1982. — 155 с.
8. *Горбова Е.В.* Опыт разработки универсальной классификации характеров глагольного действия // Материалы XXVIII Международ. научно-методич. конф. преподавателей и аспирантов. — Вып. 16. — СПб, 1999. — С. 7 — 13.
9. *Городенська К.Г.* Аспектологічні характеристики дієслів руху, переміщення // Актуальні проблеми граматики: Зб. наук. праць. — Кіровоград, 1997. — Вип. 2. — С. 116 — 119.
10. *Городенська К.Г.* Видові протиставлення в системі сучасних дієслів // Слово. Стиль. Норма: Зб. наук. праць. — К., 2002. — С. 118 — 121.
11. *Городенська К.Г.* Дієслово // Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови. — К., 2004. — С. 217 — 298.
12. *Грищенко А.П.* Дієслово // Сучасна українська літературна мова. — К., 1997. — С. 403 — 446.
13. *Загітко А.П.* Дієслівні категорії в синтагматиці і парадигматиці. — К., 1990. — 132 с.
14. *Загітко А.П.* Теоретична граматики української мови. Морфологія: Монографія. — Донецьк, 1996. — 435 с.

15. Зализняк А. А., Шмелев А. Д. Введение в русскую аспектологию. — М., 2000. — 226 с.
16. Золотова Г. А. Категории времени и вида с точки зрения текста. // Вопросы языкознания. — 2002. — № 3. — С. 8 — 29.
17. Калько М. І. Аспектуальність і дієслівна полісемія. — Черкаси, 2002. — 144 с.
18. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление. — Л., 1972. — 216 с.
19. Маслов Ю. С. Вид и лексическое значение глагола в современном русском литературном языке // Изв. АН СССР. Сер. Лит. и яз. — 1948. — № 6. — С. 303 — 306.
20. Маслов Ю. С. Система основных понятий и терминов славянской аспектологии // Вопросы общего языкознания. — Л., 1965. — С. 53 — 80.
21. Мелиг Х. Р. Семантика предложения и семантика вида в русском языке // Новое в зарубежной лингвистике. — М., 1985. — Вып. 15. Современная зарубежная русистика. — С. 227 — 249.
22. Падучева Е. В. Семантические исследования. Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива. — М., 1996. — 463 с.
23. Падучева Е. В. Динамические модели в семантике лексики. — М., 2004. — 607 с.
24. Пазельская А. Г. Аспектуальность и русские предикатные имена // Вопросы языкознания. — 2003. — № 4. — С. 72 — 90.
25. Русанівський В. М. Значення і взаємозв'язок граматичних категорій виду і часу в українській мові XVI — XVII століття: Дис. ... д-ра грамат. наук. — К., 1959. — 198 с.
26. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. — К., 1971. — 315 с.
27. Соколов О. М. Основы имплицитной морфологии русского языка. — М., 1997. — 203 с.
28. Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові. — К., 2003. — 284 с.
29. Татевосов С. Г. Аспектуальные классы глаголов // Багвалинский язык: грамматика, тексты, словари. — М., 2001. — С. 255 — 264.
30. Breu W. Interaction between lexical, temporal and aspectual meanings // Studies in Language. — 1994. — В. 18 (1) — P. 23 — 44.
31. Comrie B. Aspect: An introduction to the study of verbal aspect and related problems. — Cambridge, 1976. — 142 p.
32. Lehmann V. Der russische Aspekt und die leksikalische Bedeutung des Verbes // Zeitschrift für slawische Philologie. — Heidelberg, 1988. — Bd. XL VIII, Helt 1. — S. 270—281.
33. Vendler Z. Verbs and times // The Philosophical Review. — 1957. — LXVI — P. 143 — 160.
34. Vendler Z. Verbs and times // Vendler Z. Linguistics is philosophy. — Ithca, N.Y., 1967. — P. 97 — 121.

Mykola Kal'ko

ASPECT CLASSES TO THE UKRAINIAN VERB
AGAINST THE Z.VENDLER'S BACKGROUND

The article deals with investigating the probability applying the bicomponent aspect theory in general alongside with Z. Vendler's aspect typology to the Ukrainian verb aspect system.

Keywords: bicomponent aspect theory, Z.Vendler's aspect classes, terminative, activitive, stative, relative, eventive, plurality of categories.

УДК 811.161.2'38

Ірина Дегтярєва (м. Дніпропетровськ)

СТИЛІСТИЧНИЙ СИНТАКСИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОЇ ПРОЗИ

У статті досліджено стилістичні особливості синтаксичної організації прозових творів Ю. Андруховича, Ю. Іздрика, В. Єшкілева, Т. Прохаська. Розглянуто фігури та засоби експресивного синтаксису: ампліфікація, однорідні члени речення, прийом списку, вставлені конструкції, парцеляція, повтори, графічні засоби, пунктуація. Визначено стилістичні функції синтаксису в створенні художньої образності тексту.

Ключові слова: експресивний синтаксис, стилістична фігура, однорідні члени речення, ампліфікація, вставленість, стилістична функція.

Мова та індивідуальна художня манера окремих письменників, як справедливо зауважував Л. Булаховський, влітається у мовний контекст усієї епохи. Ідіолект, за визначенням В. Виноградова, — «це система індивідуально-естетичного використання притаманних певному періоду розвитку художньої літератури засобів мовного вираження» [4: 40], тому український постмодерністський художньо-естетичний код постає своєрідним ідіостилем з набором екстралінгвальних параметрів (світогляд, розуміння й відчуття людини і світу, емоційні домінанти та ін.) і комплексу мовно-виражальних засобів. Найяскравіше мовна картина постмодерністської доби виявляється у словесній творчості письменників «станіславсько-львівської» школи — Ю. Андруховича, В. Єшкілева, Ю. Іздрика, Т. Прохаська. «Класики» українського постмодерністського художньо-літературного дискурсу стверджують на українському ґрунті панування й домінування мови над людиною, прагнуть довести, що саме мова створює межі та систему координат, за якими людина усвідомлює себе й світ.

Лінгвостилістична система, всі мовні ресурси постмодерністської прози спираються на синтаксичну будову та способи текстотворення, що сприяють розкриттю стилістичного потенціалу мовних одиниць, їх естетичного змісту та експресивної семантики.

© І.О. ДЕГТЯРЬОВА, 2009

ISSN 1682-3540. Українська мова, 2009, № 3

27

Стилістичне дослідження синтаксичної будови мови є одним з пріоритетних напрямків української лінгвостилістики. Прагматичний, комунікативний аспект все частіше стає предметом мовознавчих студій, формуються нові підходи до вивчення тексту. У лінгвістичних дослідженнях кінця ХХ – початку ХХІ століття стилістична семантика домінує над формально-граматичним підходом до вивчення синтаксичних одиниць, а поняття «стилістичний синтаксис» та «експресивний синтаксис» стали важливою частиною теорії мови й лінгвістичного дослідження художнього твору. В. Ващенко зазначав, що саме в синтаксичній будові мови закладені особливо великі можливості для стилістики [3: 134]. Стилістичні особливості синтаксису розглядали в своїх фундаментальних працях Ш. Баллі, В. Виноградов, О. Потєбня, О. Шахматов, О. Пешковський, Г. Винокур, Л. Булаховський, І. Білодід та ін. Стилістичний синтаксис і фігури експресивного синтаксису в художніх текстах досліджували Н. Арутюнова, Б. Ларін, В. Ващенко, І. Чередниченко, В. Русанівський, С. Єрмоленко, Н. Сологуб, М. Пилинський, Л. Мацько, І. Грицютенко, В. Рінберг, М. Коцюбинська, В. Чабаненко, Кв. Кожевникова, Г. Солганик, П. Дудик, В. Кононенко, В. Мельничайко, А. Коваль, О. Пивоваров, О. Ткач, Н. Тоцька та ін. Стилістичні параметри синтаксису художньої прози, аспекти їх аналізу чітко сформульовано та узагальнено в працях С. Єрмоленко [6], Л. Мацько [7] та академічній «Стилістиці» за редакцією академіка І. Білодіда [10], що стали теоретичною базою нашого лінгвостилістичного дослідження. Синтаксис постмодерністської прози, стилістичні фігури, експресивні конструкції та їх функції все ж залишаються недостатньо дослідженими – маємо кілька наукових розвідок щодо окремих аспектів постмодерного текстотворення (літературознавчі: М. Павлишин, Т. Гундорова, М. Зубрицька, Н. Зборовська, І. Бондар-Терещенко, С. Бук, О. Богачова, Л. Бербенець, Л. Калинська; мовознавчі: Г. Сюта, Г. Лукаш, М. Бондар, О. Переломова та ін.), але вони не висвітлюють усіх лінгвістичних закономірностей текстової побудови постмодерністської прози та стилістичні функції мовних фігур, тому це й стало предметом, об'єктом і метою нашого дослідження.

Однією з основних характеристик постмодернізму в літературі є відчуття власної «текстуальності», підкреслення, що текст є витвором мистецтва [2: 197], стирання кордонів між різними видами мистецтва, літературної творчості зокрема. Саме така своєрідна самозакоханість тексту, авторське хизування своєю мовною свободою і розкутістю й зумовлює текстову організацію досліджуваних творів.

Під поняттям **стилістичний синтаксис постмодерністської прози** ми розуміємо не просто фіксований, традиційний набір синтаксичних засобів, а сукупність продуктивних і часто вживаних експресивно та емоційно насичених синтаксичних побудов у художньому мовленні письменників-постмодерністів, причому ці мовні одиниці забезпечують особливу виразність тексту та виконують певні стилістичні функції у сприйнятті, розумінні й актуалізації змісту. Досліджуючи грама-

тичну будову словосполучень, речень, особливості текстотворення в сучасних прозових творах, ми визначили певні закономірності та домінуючі стилістичні засоби організації постмодерністського тексту: 1) великі синтаксичні структури, текстові масиви; 2) однорідні члени речення, які часто перетворюються на потік асоціацій; 3) широке вживання стилістичних фігур (ампліфікація, повтори, анафора, паронімазія, оксюморон, антитеза, синтаксичний паралелізм, риторичні фігури); 4) ускладнені синтаксичні конструкції, комплексні засоби стилістичного синтаксису (поєднання анафори, ампліфікації, однорідних членів речення, парцеляції та періоду); 5) актуалізація додаткових смислів вставленими конструкціями; 6) активне функціонування парцельованих конструкцій, односкладних, неповних речень; 7) семантична і, відповідно, формальна варіативність текстотворення (подання паралельно двох текстових масивів); 8) наскрізна інтертекстуальність; 9) особливе графічне оформлення художніх текстів; 10) домінування пунктуаційних знаків «,» і «...».

Українська постмодерністська художня словесність продовжує традиції експресивно-естетичного періодичного мовлення — використання багатокомпонентних великих синтаксичних структур (довгі фрази, період, надфразна єдність). Великі синтаксичні сполуки — стилістично актуалізовані синтаксичні конструкції, які формально й змістовно є більшими за фразу, речення, і ускладнені лексико-семантичними, стилістичними засобами (тропами та стилістичними фігурами). Наше визначення частково збігається з поняттям «надфразна єдність» — це композиційно-синтаксична конструкція, що об'єднує в собі способом сурядного і підрядного зв'язків кілька речень, фраз і навіть абзаців, які створюють певну гармонійну завершеність, закінченість, конденсованість висловлення щодо його смислового змісту, а також і завершеність структурну, і певною ритмомелодичною, інтонаційною та естетичною організацією [10: 401]. Великі синтаксичні сполуки — це вершина мовностилістичної піраміди постмодерністської словесної творчості. Центром побудови великих синтаксичних сполук є категорія однорідності. Автори використовують всю різнобарвну палітру стилістичних ресурсів для більшої експресивності, емоційності художнього мовлення, деталізації та досягнення семантичної глибини висловлення: *Все більше траплялося кришталевих люстр, все більше люду, а заразом — і запахів, і світла (того, чого тобі було треба, ти так і не знайшов), все заплутанішими виглядали перекинуті так і сяк сходи, все вичовганішими були хідники; зате чистішими — білі кулі, які вінчали голови химерних псів (чорних, залізних, хирлявих) з жіночими персами і курячими лапами; зате прозорішим, ніжнішим — холодний мрамур балюстрад, на якому старечі тріщини і тонкі дівочі прожилки звивались у плетиво незнаной краси; зате промовистішими — фрески, повні тих же курячих грудей і бабських кігтів, та на цей раз у поєднанні з ангельськими обличчями, стрічками і голубиними крильми; зате голоснішою — музика; нудотнішими — аромати; сильнішими — бажання* (ІВ: 69-70).

Найчастотнішим і найбільш продуктивним стилістичним засобом синтаксичної організації постмодерністської прози є ампліфікація, нагромадження, нанизування близькозначних, однотипних і однорідних компонентів (слів, словосполучень, однорідних речень). Виокремлюємо такі різновиди стилістичної ампліфікації: 1) нанизування однорідних членів речення, які не є синонімічними; 2) список узуально синонімічних мовних одиниць; 3) ампліфікація синтаксичних одиниць (речень), які будуються за однією структурною моделлю. Складні текстові утворення супроводжуються стилістичними фігурами анафори, повтору. М. Павлишин називає такий засіб прийомом списку — «предовгий, еклектичний, багатий на мовні жарти та кумедні співставлення» [8: 12]: *Доцані флігельки, мансарди, хиткі переходи до сусідніх будівель, фальшиві еркери, в тих же сусідів і передерті; якісь неможливі прикрашені вітражами башточки, що увінчувалися то еретичною будьонівкою купола, то сухою кісткою комина; безконечні приступки й сходи, які нікуди не вели — все це до краю ускладнювало й без того складну топографію готелю, готелю, до всього ще й обсадженого по периметру цілою алеєю рахітичних гіпсових колон, котрі підпирали, здавалося, саме небо, не таке, втім, і високе о цій порі року...* (ІЛ: 50 — 51). Прийом списку є стилістичним маркером мови постмодернізму, про що свідчить не тільки художня проза, а й публіцистика, літературно-критична творчість цих письменників, які у різножанрових, різностильових текстах, есе зберігають характерні особливості свого стилю. Ю. Андрухович характеризує український постмодернізм 78-ма однорідними епітетами, побудованими за алфавітом, що створює так би мовити абетку постмодернізму: *агностичний, амбівалентний, американський, анемічно-немічний, антологічний, «безмежно відкритий глухий кут», безплідний..., варіативний, вторинний, вульгаризаторський, гетеросемантичний... юнгівсько-юнгерівський, яловий* [1: 119 — 120]. Ряд однорідних епітетів — це не просто мовна гра чи звичайне нагромадження випадкових слів, це влучна експресивна характеристика мовно-літературного постмодернізму, жоден прикметник не є випадковим, навіть епітети з еротично-сексуальною семантикою: постмодернізм *імпотентний* — безплідний, не здатний до творчості; *бі (і більше)-сексуальний, гермафродитичний* — актуалізація гендерного аспекту постмодернізму, стирання меж між суспільними кордонами, втілення цілісності людини як єдності чоловіка й жінки тощо. Ампліфіковані синтаксичні сполуки можуть містити експресивні, стилістично знижені мовні одиниці, забарвлену лексику, що створюють візуальні, звукові образи та смакові ефекти: *І вся довжелезна кавалькада виблимувала примарно і пирхала навсібіч димами, і стріляла газами, й гуділа, й дудніла, і ревіла* (АП: 259).

Найдовший ряд однорідних членів у Т. Прохаська — мішанина різних комах зі 130 назв («Непрості»), які за своєю лінгвістичною природою є народнорозмовними, часто діалектними й малозрозумілими широкому колу реципієнтів: *Впізнавалися драбини, клинчики, півклин-*

чки, три клинчики..., кучер, перерва, крижик, дряпанка, кривулька..., вітрячок, бендюги, гачки, медівники (ПН: 46). Вираження цілої низки однотипних предметів, об'єднаних за певною ознакою (наприклад, місце розташування, приналежність) рис, властивостей, дій надають художньому мовленню динамічності, емоційності та виразності.

Великі синтаксичні сполуки неможливо уявити без повтору його стилістичних, структурно-граматичних різновидів. Повтор лексичних, синтаксичних одиниць, що займають різні позиції у реченні, надфразній єдності й навіть усьому тексті, забезпечує семантичну та емоційно-експресивну зв'язність тексту. Повтор початкових компонентів висловлення, тобто анафоричність побудови великого текстового масиву, є поширеною стилістичною фігурою та засобом експресивного синтаксису. Кожне нове речення актуалізує нові почуття, глибинні емоційні хвилі. За обсягом такі структури можуть мати до 50-ти компонентів: *Без тебе я почав багато чого боятися. Боюся автомобілів, собак, дітей і каштанів, які падають згори. Боюся низьких стель. Боюся бруду, чужих помешкань і деяких комах... Боюся жебраків. Боюся підходити до відчиненого вікна... Боюся майже всього. Не боюся, мабуть, тільки миттєвої смерті* (ІЛ: 26 – 27). Ампліфікація як одиниця стилістичного синтаксису має на меті посилення змісту, наростання емоційного напруження, сили та експресивності висловлення. Майстерно вибудованою, величезною синтаксичною сполукою, ускладненою ампліфікацією однорідних речень, анафоричністю, повторами, парцеляцією, описує Ю. Андрухович Москву: *Це місто вже не спроможне робити подарунки. Це місто втрат. Це місто тисячі та одної катівні. Високий форпост Сходу перед завоюванням Заходу. Останнє місто Азії, від п'яних кошмарів якого панічно втікали знекровлені та Германізовані монархи... Це місто втрат.* (АМ: 62). Останній компонент у такому ряді, як правило, є емоційною вершиною висловлення, думки, вербалізує саме ту ідею, заради якої автор вибудовує таку складну стилістичну фігуру.

Анафоричні ампліфікаційні конструкції характеризуються динамічністю змісту. Кожне нове речення — порух нової думки, дії, емоції. Таке враження, ніби читач разом з автором потай спостерігають за героями і подіями: *Стефанія в малиновій залі лєтовища з візочком, виповненим валізами. Однією валізою. Невеличкою торбою. Наплечником! У колесі заплутався шалик Айседори Дункан, Стефанія на запліваній автостанції. пляшка з водою. Приблудний пес. Спека. Пил. Стефанія на березі ріки. Жучок у волоссі. Дві райдуги — одна в одній. Стефанія із сигаретою коло вікна. Жалюзі. Місяць. Венеційський орнамент. Стефанія під міською брамою...* (ІЛ: 56 – 57). У наведеному прикладі вербалізація потоку свідомості відбувається завдяки активному використанню автором номінативних речень, парцеляції, що допомагає створити відчуття видимості дії, образної картини, виразити ритмічність прози та мелодійність слова. Цей текст нагадує опис фотографії або витвору образотворчого мистецтва та імпресіоністичну прозу М. Коцюбинського.

Неповні речення різних структурно-граматичних різновидів мають особливу семантику та стилістичний колорит — увиразнюють висловлення, актуалізують важливе й вагоме, фокусують увагу читача на значенні кожного складника (вираженого чи домислюваного). Саме з граматичним поняттям неповноти речення пов'язані такі прийоми експресивного синтаксису, як парцеляція, еліпсис, приєднання, градація, використання яких є стилістично вмотивованим.

Номінативні речення виявляють свою стилістичну функцію у статичному описі, на відміну від дієслівних, які виражають динаміку й рух: *Овва, тепер увага! Сіре небо. Облізлий сніг. Вежі. Ворони над ратушею. Черепиця. Жовті мури. Тиша...* (АП: 27). Нагромадженням номінативних речень у прозовому тексті автор створює ефект кінематографічності оповіді, яка за стилем більше схожа на ремарки в драматичних творах: *Болото під черевиками. Переходи в колоні. Переправи в холодній воді. Обдерті вояки. Дощівка і багно в окопах...* (ПН: 84).

Потужною емфатичною семантикою наділені розчленовані синтаксичні конструкції, побудовані на порушенні традиційної граматичної моделі речення. Парцеляція як прийом стилістичного синтаксису в художньому мовленні використовується «для створення стилістичних ефектів живомовності, невимушеності, спонтанності спілкування» [9: 71], передовсім у тих текстах, мова яких має виразні ознаки роздумів розмовного мовлення [Там само]. Мова постмодерністської прози глибоко психологізована, навіть інтимізована, за допомогою прийомів синтаксичного розчленування, парцеляції виражає найпотамніші порухи людської душі (емоції, страхи, ідеї, переживання, бажання): *Пам'ятаю тебе устами... Твій голос. Твій доторк... Думаю про тебе весь час. Мусимо бути окремо. Аж поки все не скінчиться. А це ще так довго. Цілих три.* (ІЛ: 19); *щоб імітувати. потрібно знати. імітація є знанням, тому що знання є імітацією... їх знання не безмежні. їх потрібно їм набувати. нанизувати на риси...* (ПН: 86). В емоційно-експресивному постмодерністському художньому мовленні часто зустрічаємо синтаксичну конструкцію, різновид парцеляції — акромонуграму, що, як зауважував В. Чабаненко [12: 175], являє собою психологічно вмотивоване підхоплення кінцевого елемента речення: *кожен із вас — майстер художнього слова. Окремого художнього слова* (АМ: 37).

Оксюморон — фігура стилістичного синтаксису, що полягає в поєднанні семантично несумісних, протилежних, непоєднаних, антонімічних понять. У постмодерній прозі оксюморон є різновидом мовної гри, створює комічний ефект, викликає у читача певні асоціації. За структурними особливостями виділяємо такі групи оксюморона: 1) атрибутивне словосполучення, побудоване за моделлю «прикметник + означуваний іменник»: *приємний неспокій* (ПН: 113), *ніжний гвалтівник, солодкий вбивця* (АП); 2) описова конструкція: *красунчик, дуже схожий на Фреді Крюгера* (АП: 91), *струнка світловолоса аж до блонду шатенка* (ІЛ: 78), *симпозіум покійників про наше майбутнє*

(АМ: 136), 3) композити (іменники та прикметники): *теплохолодність* (ЄП: 140); *жахливо-комічний ефект* (АП: 82), *радісно-гіркий карнавал* (АП: 161), *солодко-гірке свято* (АП: 228). Така композитна структура особливо актуалізує зміст кожної лексеми, що входить до складу оксюморона; 4) оксюморон-повтор: сполучення позитивної та негативної форми однієї лексеми (з заперечною часткою *не*, префіксами *без-*, *не-*): *щасливо-нещаслива здатність думати* (ІЛ), *неправдоподібна подібність* (ПН: 63); 5) двоскладна конструкція — паронім (*вроджено-вироджена порядність* (ІВ: 135)). Такі нечисленні факти використання оксюморона в паронімічному композиті є особливо експресивними, адже близькозвучні слова ще й мають антонімічні семи у своєму значенні.

Оригінально інтерпретує та реалізує постмодерністська мовотворчість синтаксичну категорію парентези/вставленості (поняття вставних мовних одиниць як вираження модальності тексту та ставлення автора до висловлення ми свідомо опускаємо, оскільки більш актуалізованими і в плані змісту, і в плані вираження є вставлені конструкції). Вставлені слова, словосполучення, речення — мовні одиниці, що містять додаткові, побіжні повідомлення, зауваження, які переривають основне висловлення за допомогою інтонації вставленості [11: 83]. За допомогою вставлених конструкцій у постмодерністській прозі виражаються обставини дії чи події (які відбуваються одночасно з основною дією, передували їй чи відбудуться в майбутньому), розкривається внутрішній світ героїв, їх психічний стан, стосунки з оточуючими, людино- та світосприйняття, експлікуються емоції та ставлення автора до зображуваних подій та суб'єктів. Особливості вживання вставлених конструкцій у постмодерністському тексті розширюють загальнотеоретичні уявлення про ці мовні одиниці, оскільки можна помітити, як вони втрачають відтінок необов'язковості в семантичному плані, додатковості для розуміння ідейно-художнього змісту літературного твору, адже те, що винесено за дужки, важить не менше за формально основний текст. Знову згадаємо про особливість постмодерністського стилю — стирання психологічних кордонів у сприйнятті вербальної інформації та мистецтва взагалі — немає первинних чи вторинних за значенням та вагою мовних одиниць, адже важливим є абсолютно все. Цією особливістю пояснюється і те, що вставленим може бути не тільки слово, словосполучення, речення, а навіть надфразна єдність і цілий текст, причому інколи читач може втратити відчуття читаного в дужках, сприймаючи всю текстову побудову гармонійно та органічно настільки, що уявити собі цей текст без вставленої конструкції вже неможливо: *У коридорі здалека махаєш рукою комусь незнамому (себто знамому, але незідентифікованому, позаяк він аж у кінці протилежного крила, метрів за двісті від тебе)* (АМ: 12); *«Місце кріплення кабеля вже обвуглилося, контакти потемніли, почала чорніти, втрачаючи лиск, фарбована металева табличка із таємничими позначками: ТИП КР-15М №563323 220V 1000Wt 50Hz ОСТ8351-99.*

(Мене завжди вабили до себе ці загадкові письмена. Можливо, вони — єдині зразки письменства, які виціліють після нас, тож найвища пора рятуватися: вицілю я — виціліє і письменство) (ІЛ: 46). Постмодерністське художнє мовлення характеризується деструкцією граматико-синтаксичної побудови тексту. Вставлена конструкція змінює свою синтаксичну та стилістичну функцію й стає способом поєднання кількох текстових масивів, одночасного подання двох і більше синтаксичних побудов — прийому «текст-у-тексті». Такий стилістичний прийом є стиле- і текстотвірним для Ю. Іздрика, Т. Прохаська, Ю. Андруховича, В. Єшкілева, на матеріалі творів яких можемо вирізнити два типи побудов: фігура додавання (вставлена одиниця містить додаткову інформацію, інший текст, семантично й тематично різні повідомлення) і фігура семантико-стилістичного вибору (варіативність текстотворення, або полісемія тексту).

«Текст-у-тексті» притаманний постмодерністському художньому стилю і є досить продуктивним. Яскравим прикладом паралельного розміщення кількох інформаційних ліній є проза Т. Прохаська, де вставлені конструкції за кількістю, обсягом значно перевищують основний текст (хоча поділ тексту на основний та додаткові смисли є умовним і неприйнятним у естетичній системі постмодернізму, як і будь-які інші поділи та класифікації): *Старий Беда відписував (Якби я пам'ятав усе, що вони казали, що ми говорили...). Анні дуже подобалося, що писав Беда на обгортках, які ще пахли різними фруктовими чаями* (ПН: 12 — 14). У дужках автор помістив історію героїні, її батьків на двох сторінках, повчання, філософські, життєві істини, висловлювані іншими героями (*Треба чути голос. Голос живий і голос оживлює. Голос сильніший від образу... є речі, значно важливіші від долі. Скажімо, інтонації, синтаксис...*) (ПН: 13).

Варіативність текстотворення побудована на мовній грі: автор створює паралельно два смислових масиви, вживаючи в дужках асоціативні елементи — літери, слова, речення, пунктуаційні знаки, — які можуть змінювати семантику цілого контексту. Таким чином реалізуються такі естетичні риси постмодернізму, як текстова відкритість, свобода мовного вибору та суб'єктивність декодування мовних знаків (і синтаксичних конструкцій зокрема). Семантична актуалізація заперечної частки **не** й гіпотетичного сполучника **б** є яскравим прикладом стилістичного використання неповнозначних частин мови, які здатні докорінно змінити зміст висловлюваного: *Ми зустрілися (б)...ми (б) відразу впізнали одне одного, і я (б) насмілюся просити, а ти дозволила (б) мені зняти маленького жучка, котрий заплутався у твоєму волоссі...* (ІЛ: 26). Такі 42 ірреально-реальні синтаксичні конструкції за настроєм є елегійними й ліричними. Цікаво, що чиста гіпотетичність у тексті змінюється гіпотетичністю негативною, при цьому цей другий текстовий масив є логічним і стилістичним продовженням першого: *Ми (не) зустрілися вранці, на литовищі, в гігантському холі жахливого малинового кольору. Він (не) допоміг мені підвезти багаж, і шалик (не)*

намотався на коліщатко візка, потягнувши за собою пальто, і ми довго усе це (не) розплутували, ... а за дверима (не) стояло літо або рання осінь, або осінь пізня, та нічого вже не мало значення, бо ми (не) поверталися до міста разом. Ми (не) зустрілися у готельному ліфті, і він (не) впізнав мене, заклопотаний чимось своїм, а я (не) здивувалася... (ІЛ: 26 – 27). 59 мовних одиниць з «не» розгортаються у зворотному семантичному й структурному порядку та є прикладом синкретичності стилістичних засобів (ампліфікація, повтор, інверсія, хіазм) в межах періодичного художнього мовлення. Демократичний автор ніби дає можливість читачеві самому обрати варіант розвитку подій. Вставлення частки **б** характерне для мовлення оповідача-чоловіка, **не** — оповідача-жінки. Емоційна картина цілого контексту — ностальгія, жаль і сум, які Ю. Іздрік майстерно вербалізує, активуючи весь стилістичний потенціал української мови.

Графічне оформлення постмодерністського тексту не є допоміжною і суто службовою складовою стилю. Окрім формальної функції (власне текстове оформлення), система графічних засобів пов'язана зі змістом і розширює семантику висловлювання додатковими конотаціями, емоційними відтінками. Постмодерністський принцип синтезу мистецтв реалізується в словесній творчості засобами включення до тексту невербальних/нетекстових масивів (таблиць, малюнків, схем, формул та ін.) та варіації в комп'ютерному оформленні тексту (застосування комп'ютерної графіки, шрифтове оформлення: тип, розмір, якість, інтервал, виділення курсивом, підкресленням, закресленням, напівжирним). Особливої експресивної сили досягають автори поєднуючи різні способи графічної трансформації: «Базар не здохне ніколи, бо він не є ані спорудою, ані місцем, він не є, навіть, організацією суспільства. **Базар — це горизонтальний спосіб висловлювання...Нехай вибухне Лінгварна Бомба!** З цього посліду паразита ми зберемо колись **НОВИЙ СПОСІБ ВИСЛОВЛЮВАННЯ**, і тільки тоді **Базар загине**» (ЄП: 139 – 142). Можемо говорити про семантизацію та експресивізацію графічних знаків, які мають узуальний характер залежно від конкретної мовленнєвої ситуації. Крім того, Ю. Андрухович, Ю. Іздрік, В. Єшкілев, Т. Прохасько застосовують певні стилістичні прийоми для формального, візуального відокремлення своїх думок, висловлених великими синтаксичними сполуками, — абзаци, відступи, цифри, назви, змішане словесно-цифрове позначення.

Актуалізує зміст певної мовної одиниці їх орфографічне оформлення (велика і мала літери, іншомовна абетка): *...розпочнеться Армагедон. Aurevoir, my friend, aurevoir!* (ЄП: 74); *Ритуал Хімічних Заручин, поціновувач Прекрасного, монстри Потойбіччя, твердосерда Фортуна, дівчина-Синтагма* (ЄП: 153 – 154, 173); *Він прагне Мудрості, Істини і Правди (вшистко, очивіще, з дужих літер)* (ІВ: 82). Українські письменники-постмодерністи досить часто вживають велику літеру в написанні загальних назв, ніби персоніфікуючи, оживлюючи

їх, і тим самим посилюючи їхню експресивність. Стилістичне використання великої літери — різновид мовної гри: *Символічне Уподібнення на Підставі спільності відмінних прикмет має СеНС лише Тоді, Коли ці ПрикМЕти є для ДаниХ РеЧей чимосЬ суттєвим, Коли ВлаСТиВо-СТі, що нИМИ вОлодІЮть як СИМВОЛ, так і СИМВОЛІЗОВАНЕ, розГЛЯДаюТЬся ЯК ЇХ ДІЙСНА СУТНІСТЬ...* (АП: 92). Далі автор коментує своє захоплення великими літерами, називаючи їх *збунтованими*, в цьому контексті велика літера виконує роль емфатичного наголосу, інтонаційного виділення, нібито писемний текст призначено для усного виголошування, декламування пафосних і піднесених ідей. Спостерігається і зворотна тенденція — навмисне уникання великої літери на початку речення, у власних назвах: *цeпрості — земляні боги. дyди, які за допомогою вроджених або набутих знань можуть приносити користь або шкодити комусь... вони щось знають. притому це можна дізнатися. цaбути...* (ПН: 85).

Письменники ХХІ століття, обізнані в інформаційних технологіях, використовують їх на повну силу в словесній творчості (інтерсеміотичність, полікодовість мистецтва). Так з'являються дзеркальні відображення слів: **ТРАНКВІЛІЗАТОР ЧОТАЄЦІВЖНАЧТ** (ІЛ: 80) — трансформація слова «транквілізатор», ім'я коханої героїні Стефанія обіграється двічі (ІЛ: 62): **СТЕФАНІЯ, СТЕФАНІЯ СТЕФАНІЯ. РІНАФЕТС РІНАФЕТС РІНАФЕТС**

Окрім великої літери, графічної сегментації тексту, як графічні стилістичні засоби розглядають лапки, пунктуаційні знаки. В. Росман, який досліджує філософський аспект пунктуації, вважає, що кожен пунктуаційний знак є втіленням і засобом вираження цілих епох інтелектуальної історії [9]. Так, досліджувану нами епоху постмодернізму втілюють поліфонічні три крапки, що вказують на незавершеність і відкритість тексту, лапки й делякування (рос. — «раскавычивание») прямого мовлення, що втілює принципи деконструкції, інтертекстуальності, полілогу. Пунктуаційний знак «...» в аналізованих творах має таке стилістичне навантаження: незакінченість і можливість продовження думки; обірваність і перерваність мовлення; мовна гра — три крапки є стилістичним засобом полісемії тексту (читач може сам обрати заміник трьох крапок): *...цигарка, с(...)н... Мед. Лід. Д(...)м* (ІЛ:20); *іронічне замовчування: Сам ти... майнд. Мудак революційний...* (ЄП: 21); відтворення паузи в усному мовленні; уривчастість, емоційність, схвильованість мовлення: *нема чим дихати. Нема повітря...* (ЄП: 84); пропуск текстових фрагментів.

Інтертекстуальність як домінанта мовного стилю українського постмодернізму вже була предметом наших досліджень [5]. Структурно інтертекстуальність є різновидом прийому «текст-у-тексті» — це включення до тексту фрагментів (цитат, алюзій, ремінісценцій, натяків), мовних вкраплень з інших літературних джерел. Відомі поетичні рядки Лесі Українки є центром розгортання думок і асоціацій: *Я це життя любив — з усім паскудством, — хоч це паскудство й мучило мене.*

Однак не вб'єте ви мене цілком — я залишив слова, слова, слова... Слова, слова, слова... *Всього мене не знищить вам цілком — я в серці маю те, що не вмирає!* (АМ: 111). Алюзії в художньому тексті з'являються ніби випадково, асоціативно. Важко не впізнати цитату А. Екзюпері: *Дуже тішуся нашою зустріччю, -- всміхнувся. — Радість людського спілкування, — сумно зітхнув ти* (АМ: 103), чи Т. Шевченка: *неспромога схвати обличчя в долонях чи взяти голову в руки* (*дивуючись, чому не йде апостол*) (ІВ: 37). Неперевершеними майстрами алюзій та інтертекстуальних ігор є Ю. Издрік та Ю. Андрухович.

Постмодерністська проза є ритмізованою та поетичною, що досягається завдяки мовно-ігровим трансформаціям у тексті (синтаксична синонімія, прийом «поезія в прозі», повтори та ін.). Паралельне подання двох текстових масивів, що ідентифіковано нами як варіативність текстотворення, може бути різновидом синтаксичної синонімії. Автор ніби одночасно висловлюється прозою та передає емоційність ситуації поетичними рядками, паралельно розташовуючи їх у контексті, притому змінюються оповідачі (у прозі — автор, у поезії — герой (я):

Море було спокійне, а він зник плавати, не втомлюючись, як за-вгодно довго. Сьогодні вирішив од-нак обрати незвичайний марш-рут. Берег оповила імла. Над морем зависла хмара, і водна гла-дінь губилась в мерехтінні при-марних зблисків, які єдино й вида-валися реальними...

Було спокійним мирне море, а я зник плисти без утоми невідомо як дов-го. Та обрав сьогодні шлях, одначе, ніким незвіданий раніш. Імла ковт-нула нагло берег, всотала млосно суходоли, над море назлітались хмари, і мерехтіння ясних зблисків єдино дійсністю здались. (ІЛ: 119)

У постмодерністському тексті поєднуються, а точніше змішуються, синтезуються, всі різновиди словесної творчості — проза з її епічним началом, поезія з її ліричністю, драма. Поетичні та драматичні уривки посилюють ідейно-стилістичну спрямованість постмодерністської літератури, є своєрідними кульмінаційними моментами, мовними засобами творення художньої образності (наприклад, включення до прозового тексту опери «Орфей у Венеції» в «Перверзії» Ю. Андруховича, драматичні, пісенні уривки в «Подвійному Леоні» Издріка).

Отже, синтаксична організація художнього тексту є важливим компонентом стилю як окремого письменника, так і літературно-художнього напрямку постмодернізму. Естетична функція синтаксичних конструкцій і стилістичних фігур полягає у розкритті внутрішнього світу людини, вираженні ідейно-емоційної глибини авторської свідомості, людино- та світовідчуття. Українські постмодерністи мислять живописно, конкретно-чуттєвими образами-картинами, які майстерно втілюють стилістичними засобами своєї мовотворчості. Лінгвостилістичне дослідження сучасної української словесності доводить, що постмодерністський текст — це *Поза межовий мешканець горизонтів*

буття (ЄП: 65), а стилістичні та експресивні можливості синтаксису — яскраві та безмежні.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ

- АМ *Андрухович Ю.* Московіада. Роман жахів. — Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2006. — 152 с.
АП *Андрухович Ю.* Перверзія. Роман. — Львів: ВНТЛ-Класика, 2004. — 304 с.
ЄП *Єшкілев В.* Пафос. Роман. — Львів: Кальварія, 2002. — 208 с.
ІВ *Іздрик.* Воцек & воцекургія. — Львів: Кальварія, 2002. — 204 с.
ІЛ *Іздрик.* Подвійний Леон: Історія хвороби. — Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. — 120 с.
ПН *Прохасько Т.* Непрості. — Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2006. — 140 с.

1. *Андрухович Ю.* Дезорієнтація на місцевості. — Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2006. — 128 с.
2. *Богацова О.* Специфіка постмодерного тексту в постколоніальному контексті (на прикладі роману Ю. Андруховича «Рекреації») // Молода нація. Альманах. — 1999. — № 10. — С. 195 — 215.
3. *Ващенко В.С.* Стилiстичні явища в українській мові. Частина перша. — Харків: Вид-во ХДУ, 1958. — 228 с.
4. *Виноградов В.В.* Наука о языке художественной литературы и её задачи. — М.: Изд-во АН СССР, 1958. — 51 с.
5. *Дегтярєва І.* Інтертекстуальність як спосіб індивідуального текстотворення Ю. Іздрика // Культура слова. Випуск 68 — 69. — К., 2007. — С. 12 — 17.
6. *Єрмоленко С. Я.* Синтаксис і стилістична семантика. — К.: Наук. думка, 1982. — 210 с.
7. *Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М.* Стилiстика української мови: Підручник / За ред. Л. І. Мацько. — К.: Вища школа, 2003. — 462 с.
8. *Павлишин М.* Передмова // *Іздрик. Воцек & воцекургія.* — Львів: Кальварія, 2002. — С. 7 — 30.
9. *Росман В.* Техники пунктуації: знак препинання як філософський метод // Вопросы философии. — 2003. — № 4. — С. 68 — 76.
10. Сучасна українська літературна мова. Стилiстика / За заг. ред. акад. І. К. Білодіда. — К.: Наук. думка, 1973. — 588 с.
11. Українська мова. Енциклопедія. — К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. — 752 с.
12. *Чабаненко В.* Стилiстика експресивних засобів української мови: Монографія. — Запоріжжя: ЗДУ, 2002. — 351 с.

Iryna Degtyarova

STYLISTIC SYNTAX OF UKRAINIAN POSTMODERN PROSE

The paper is dedicated to research of stylistic syntax in the Ukrainian postmodern prose. It presents analysis of following expressive stylistic figures and means: homogeneous parts of sentence, list method, parenthetic units, separation, parcelation, repetition, amplification, graphical means, punctuation. The article contains defining of stylistic function of the syntax in creating of text picturesqueness.

Keywords: expressive syntax, stylistic mean, homogeneous parts of sentence, amplification, parenthesis, stylistic function.

УДК 811.161.2'373.612.2

Олена Коляденко (м. Київ)

КОГНІТИВНА МЕТАФОРА ЯК ЗАСІБ ОБ'ЄКТИВАЦІЇ КОНЦЕПТУ «СТРАХ» У ТВОРАХ М. КОЦЮБИНСЬКОГО

У статті проаналізовано один із фрагментів емоційної концептосфери – концепт «страх» та специфіку його мовної репрезентації у творах М. Коцюбинського. Виявлено основні метафоричні моделі та їх складники, що кодують емоцію страху в текстах письменника.

Ключові слова: *емоційний концепт, когнітивна метафора, метафорична модель, фрейм.*

У сучасній лінгвокогнітивній парадигмі набуває актуальності проблема мовної свідомості людини, посилюється інтерес дослідників художнього тексту до аналізу особливостей використання автором наявних у його розпорядженні мовленнєвих засобів, актуалізації різних концептів. Інтенсивні розробки когнітивного підходу до аналізу художнього тексту, зорієнтовані на виявлення семантичних універсальностей образного мислення автора в їхньому текстовому втіленні, сприяли опису різних концептів у творах окремих поетів і письменників (Г. Сохань, О.Г. Скідан, В.П. Саєнко, В.А. Ніколаєва, Г.С. Персиніна, Л.Ф. Присяжнюк та ін.). Особливу увагу дослідників привертає вивчення способів експлікації емоційних концептів у художніх творах (Ю.Ю. Шамаєва, Г.А. Огаркова, О.О. Борисов, В.І. Шаховський та ін.).

Мовне вираження емоційного стану зумовлює труднощі у сфері передавання абстрактного через символ. Зазвичай у мові засобом передавання емоцій як складних явищ психіки виступають емоційні концепти, котрі, як і наша емоційна система, є метафоричними, оскільки передають поняття про абстрактний стан у термінах конкретних явищ [2: 28].

© О.О. КОЛЯДЕНКО, 2009

ISSN 1682-3540. Українська мова, 2009, № 3

39

Однак складна концептуальна структура відбиття емоцій у мові безпосередньо залежить від емоційного досвіду соціуму загалом та від індивідуального емоційного досвіду кожного представника цього соціуму зокрема [10: 54]. Окрім усталених у мові й культурі того чи того соціуму загальноприйнятих визначень певного емоційного стану, специфіка його опису залишається індивідуальною для свідомості, яка різною мірою наділена уявою, чуттєвістю та здатністю до аналізу.

Отже, видається можливим існування найрізноманітніших метафоричних когнітивних моделей тієї або тієї емоції з прототипною моделлю, притаманною мовній традиції певного соціуму [7: 147].

У когнітивній лінгвістиці метафора трактується як перенесення когнітивної структури, прототипно пов'язаної з певним мовним утіленням, з однієї ділянки, до якої вона належить, на іншу. При цьому одна концептуальна сфера проектується на іншу, відбувається певна експансія концептів ділянки-джерела і, як наслідок, захоплення й освоєння ними ділянки-мети [11: 389]. Структурування одного концепту в термінах іншого в межах когнітивної лінгвістики розглядається як процес метафоризації. При цьому метафора не тільки формує уявлення про об'єкт, а й зумовлює спосіб та стиль мислення про нього [4: 72].

Схема зв'язку між поняттєвими сферами, яка існує або утворюється у свідомості носія мови, називається метафоричною моделлю. Метафоричні моделі формують метафоричний образ — ментальну одиницю, стійке уявлення про об'єкт навколишньої дійсності, структуроване за допомогою низки концептуальних метафор, не подібних до оригіналу, які формують у свідомості реципієнта сукупність культурно-специфічних зв'язків [1: 16].

Об'єктом дослідження було обрано один із фрагментів вербально-експлікованої емоційної концептосфери — емоційний концепт «страх» та специфіку його мовної репрезентації у творах М.Коцюбинського, в центрі уваги якого завжди перебувала особистість у найскладніших ситуаціях, її внутрішні зміни за критичних життєвих умов.

Особливістю власне індивідуальної творчої манери письменника є посилені метафорична асоціативність [13: 108]. Під час дослідження ми виділили основні метафоричні моделі, які представляють концепт «страх» у його творах, та їх складники, до яких відносимо початкові поняттєві ділянки (сфера-джерело, напрям метафоричної експансії), типові для цієї моделі, та фрейми, складники метафоричних моделей.

Отже, найбільш значущі ознаки емоційного концепту «страх» виявляються в таких метафоричних моделях: «СТРАХ — ЖИВА ІСТОТА», «СТРАХ — ХВОРОБА», «СТРАХ — СУБСТАНЦІЯ», «СТРАХ — ТКАНИНА», «СТРАХ — РОСЛИНА». Під час метафоризації емоція страху найчастіше ототожнюється з конкретно-предметними сутностями — істотами, фізичними тілами, речовинами тощо, проте найбільш продуктивними об'єктами зіставлення є «істоти» в цілому та «людина» зокрема [5: 193].

Метафорична модель «СТРАХ — ЖИВА ІСТОТА» представлена в творах М.Коцюбинського кількома фреймами: «людина», «тварина», «міфічна (казкова) істота».

Аналіз фактичного матеріалу дозволив виділити **антропоморфну метафору** як один із найпродуктивніших типів метафоризації, особливо в ранніх творах письменника. На нашу думку, цей факт можна пояснити тим, що ранній період творчості М.Коцюбинського пов'язаний із літературною традицією реалізму. Метафора цього періоду творчості письменника видається простішою, явною, безпосередньою, тобто автор використовує метафоричні моделі, які ґрунтуються на поєднанні загальноновживаних і очевидних не лише в художній діяльності перенесень.

Так, наприклад, у казці «Хо» М.Коцюбинський використовує метафори, типові для свідомості представників української лінгвокультури, пов'язані з фольклорною традицією. Зокрема, він удається до персоніфікації емоції страху в образі діда на прізвисько Хо, який виступає втіленням усіх людських жахів: *Але врешті, почувши присутність страху, він відривається від книжки, обертається до Хо і дивиться йому в вічі довгим, зважливим поглядом...* [9: 47]. Дід має владу над людьми, живиться їхніми емоціями: *А тим часом страх владно панує на землі, змагається з приязню, з чесними пориваннями, з обов'язком, ламле життя...; Жахаються, а не знають, що страх тільки й істніє на світі полохливістю других...* [9, 25]. Люди приречені схилитися перед **старим страхом**, адже ніхто не наважується **глянути йому у вічі**. Проте навіть у ранніх творах М.Коцюбинського виявляється своєрідність художнього мислення автора, оскільки навіть попри те, що Хо щодо людей поводить себе агресивно (*... жах охоплює дитину, [...] душить за горло...* [9, 32]), його образ у цілому не викликає негативних почуттів, тобто більшість метафор, які об'єктивують концепт «страх», не мають яскраво вираженої негативної конотації, а навпаки, спрямовані на те, щоб на емоційному рівні викликати у читачів співчуття до діда Хо і зневагу до боягузливої поведінки: **Хо — страх!** *А який з його страх, коли він виразно відчуває себе порохом, немичною руйною, яку тільки полохливість людська жене з кінця в кінець світа, наперекір волі Хо робить його злим генієм людськості...* [9: 25]; *Сором переміг би той страх, коли б наш патріот міг збоку глянути на свою громадську відвагу, чи то пак на брак її* [9: 39]; *Надія та сягала аж у ті часи, коли сміливість візьме верх над страхом і Хо зложить на спочинок свої старі, наболілі кістки...* [9: 49].

Якщо в ранніх творах М.Коцюбинський удається до прозорих метафор, умотивованість яких досить чітка, то в наступний період його творчої діяльності метафори стають складнішими, вони більшою мірою відбивають індивідуально-авторське бачення світу і декодуються зазвичай у межах певного контексту [14: 147]. У ранніх творах письменника переважає дієслівна метафора (*страх душить, охоплює, ламле, істніє* тощо), в пізніх частка статичних метафор, які

об'єктивують концепт «страх», значно зростає. Головне навантаження в таких образних конструкціях лежить здебільшого на іменниках та прикметниках, а вони — дуже лаконічний спосіб асоціативно-образного опису абстрактних явищ, що є своєрідністю імпресіоністичного стилю письма, оскільки метафоризатори багаті на сугестію і відтворюють суто миттєві зорові та слухові враження: фіксують чи, швидше, навіть кадрують своєрідність предмета, явища в несподіваних ракурсах [13: 108].

Так, у пізніх творах М.Коцюбинського натрапляємо на такі ад'єктивні та субстантивні метафори, що об'єктивують концепт «страх»: *...тихе повітря [...] з божевільним жахом кинулось тікати...; Раїса скорчилась уся і забила у куточок, з німим жахом чекаючи катастрофи, Ганебний, підлий страх* [9: 104 - 105]; *Юрма здригнулась од глухого стогнання жаху, од шуму піднятих рук* [9: 268] тощо. До конструкцій дієслівного типу (номінант емоції + дієслово-метафоризатор) відносимо: *Жах малював усе страшніші й страшніші картини* [9: 263]; *...страх родив подлість* [9: 265]; *...з вогняного моря, йдуть на нього всі страхи і всі турботи...*[9: 240] та ін.

Зооморфна метафора, яка базується на перенесенні рис представників тваринного світу на сферу-джерело, у творчому доробку письменника майже не трапляється. Нам вдалося дібрати лише кілька лексем, які своєю семантикою експлікують **фрейми «тварина»** та **«птаха»**. Зокрема: *Воно мчалось наосліп, у темряві, зі свистом і сичанням перестрахи...* [9: 101]; *Звірячий жах ганяв його по хаті, од дверей до дверей, а він намагавсь гамувати його і весь тремтів* [9: 111]; *Всі його клопоти і турботи, страх смерті, Палагна і ворожий мольфар — все кудись щезло, все одлетіло* [9: 311]; *На Чубинського напав тепер страх...* [9, 111].

Фреїм «казкова істота» широко використовується М. Коцюбинським, адже художньо-образні засоби, взяті з фольклору, були визначальною рисою його стилю. Саме український фольклор відіграв важливу роль у формуванні самотутньої імпресіоністичної манери письма [13: 107]: *Е, ні, страшно, вовк вибіжить з лісу, русалки залоскочуть, страхи повилазять з пшениці...; Ану, який страх вискочить із жита й задушить її* [9: 7 - 8]; *...жах висмоктав з мене всю кров...* [9: 65]. Емоція страху набуває негативної конотації та асоціюється у свідомості автора з живою істотою, агресивні дії якої важко передбачити.

У пізній творчості письменника тривога з'являється у подобі птаха, дії якого не містять безпосередньої загрози, але присутність його гнітить головного героя: *Мені здається, що зараз станеться щось незвичайне: проникне крізь вікно якась істота з великими чорними крилами, просунеться по хаті тінь [...]. Ні, дім не спить. У ньому живе щось велике, невідоме [...]. Я знаю — то тривога. Вона держить у своїх обіймах навіть хатне повітря, й так хочеться вибитись з-під її гніту, вийти з дому і скинути її з себе!..* [9: 49].

Метафорична модель «СТРАХ — ХВОРОБА» має порівняно велику продуктивність у вторинній номінації емоції страху в творах письменника. На нашу думку, факт існування у творчому доробку М. Коцюбинського значної кількості лексем, що у своїй семантиці об'єктивують хворобу, можна пояснити широким використанням автором українського фольклору. Існування сталого асоціативного зв'язку «страх — хвороба» у фольклорі підтверджує наявність близько 50 замовлянь проти цієї «недуги».

У творах М. Коцюбинського страх порівнюється з божевіллям, лихоманкою, інфекційною хворобою, яка зазвичай має типові симптоми: *Тоді як іншим страх одняв розум, засліпив очі, Підпара не боявся нічого* [9: 101]; *...він справді ослаб... від страху* [9: 32]; *Від ведмедя до мурашки — все спаралізовано страхом* [9: 31]; *Холодний піт від голови до п'ят облива дитину, божевільний жах побільшує зіниці, відбирає голос, деревить тіло... І довго так лежить бідне хлоп'ятко, нерухоме, тремтять від жаху, мокре від поту...* [9: 29]; *А тим часом страх [...] безсилами чинить не то поодиноких людей, ба й цілі народи... Страх [...] стає чіпкою пошестю, робиться потугою, що тамує вічний поступ усього живучого...* [9: 25].

Морбальні метафори, які використовує автор для об'єктивації емоційного концепту «страх», на нашу думку, не випадкові. Під час концептуалізації емоцій людина спирається в першу чергу на власний чуттєвий досвід. Так, наприклад, серед основних властивостей емоцій психологи зазвичай виділяють універсальність (вплив емоції на всіх людей, незалежно від статі, віку, соціального статусу тощо) та здатність емоції передаватися від однієї людини до інших, які перебувають поряд. Тобто зовсім не випадковим є порівняння автором емоції страху з *чіпкою пошестю*.

Відомий американський психолог К.Е.Ізард виділяє низку експресивних і моторних актів, які виступають індикаторами емоції страху. Серед них: повна відсутність рухів (страх *паралізує, деревить тіло*), специфічний для страху мімічний прояв (страх *побільшує зіниці*), тремтіння (*тремтять від жаху хлоп'ятко*) [6: 311]. Отже, аналіз метафоричної репрезентації емоційного концепту «страх» у творах письменника дозволяє провести паралель із її фізіологічними і психологічними характеристиками, що підтверджує факт існування безпосереднього зв'язку між вербальним утіленням абстрактного імені та чуттєвим досвідом індивіда.

Метафорична модель «СТРАХ — СУБСТАНЦІЯ» представлена в творах М. Коцюбинського трьома фреймами: «рідина», «тверда речовина» та «повітря».

На думку Н.Д.Аругюнової, емоції у свідомості людини звичайно пов'язані з рідиною, що заповнює людське тіло й душу [3: 289]. Аналізований нами мовний матеріал повністю підтверджує цю думку. **Фрейм «Рідина»** широко представлений у творах М. Коцюбинського через властивість речовини заповнювати порожню ємність. Тексти

творів письменника розкривають метафору людини, її очей, голосу як умістилища емоцій та страху як її наповнювача: *Не раз, прокинувшись уночі, серед ворожої тиші, він тремтів, сповнений жахом* [9: 273]; **В очах** Кандзюби була така впевненість і такий жах, що Андрія мороз обняв [9, 261]; ...дивилась на його здивованими, **повними** обурення і **жаху** очима...; з якимсь **жахом в голосі**, питав Маланку... [9: 305]; *вівчареві біда: **страху набереться**, ще й змокне до нитки...* [9: 301]. Отже, страх у свідомості автора асоціюється з певною субстанцією, що заповнює суб'єкта.

Варто зазначити, що в певних контекстах досліджуваний концепт, на нашу думку, має цілком позитивну конотацію, оскільки емоція страху, заповнюючи душу, виступає сенсом людського існування: **нема ні страху** більше, ані жалю, **вона** вся дивно **порожня**, **зайва** на світі і **непотрібна**... [9: 271].

Нами було виявлено низку метафор, які у своїй семантиці об'єктивують концепт «страх» через температурні показники субстанції, зокрема: *...німо кричав од **холодного жаху*** [9: 275]; *Доря дививсь на Семена з таким **холодним жахом**...* [9: 108]. У свідомості письменника страх базується на уявленнях, пов'язаних із відчуттям холоду, що можна пояснити фізичною реакцією на емоційний стан: відтік крові від кінцівок, уповільнення її руху призводить до ефекту охолодження, замерзання [8: 112]. Поряд із зазначеним типом непрямой номінації автор використовує метафори, у яких страх асоціюється з вогнем, наприклад: *...викликаючи потім **пекучу тривогу*** [9: 76].

У своїх пізніх творах М.Коцюбинський досить часто вдається до об'єктивації концепту «страх» через ознаки **твердої речовини**: *Чого горять твої червоні очі і **стоплюють у вогні** разом **страх** і **зненависть**?* [9: 66]; *Ти **кидаєш** у моє серце [...]. **Весь жах**, весь бруд свого існування. Яке тобі діло, що ти мене мучиш?* [9: 63]. Так, у наведених прикладах страх має фізичні властивості твердого тіла, що має чітку форму, може плавитися у вогні й переміщатися людиною в просторі.

Натуроморфна метафора, що у вторинній номінації експлікує ознаки **повітря** (газоподібної речовини), представлена у творах М.Коцюбинського кількома лексемами, які передають безоб'єктний екзистенційний страх, відчуття постійної тривоги, невідвладної людському розумінню: *Околишня **тиша насичена була тривогою, жахом** навіть, тепле повітря мовчало, як залякана дитина* [9: 104].

Метафоричну модель «СТРАХ — ТКАНИНА» представлено у творах письменника дієсловами, семантика яких об'єктивує властивість матеріалу «щільно облягати людське тіло» [12 II: 386] та, на нашу думку, експлікує домінуючий характер емоції, яка охоплює людину, тримає її у своїх обіймах, не залишаючи шансів на порятунок: **Обгорнений невимовним жахом**... [9: 28]; **Страх обгортає** його такий, якого він не пригадує в дитинстві навіть [9: 39]; *І чим далі стояла думка або уява од того **жаху й скорботи**, якими **повилась дійсність**, тим міцніше чіплялись за неї всі троє...* [9: 56].

Денотат абстрактного імені емоції страху переосмислюється через сполучуваність із дієсловами, характерними для опису світу флори. У цьому разі емоційний концепт «страх» представлено у **метафоричній конструкції «СТРАХ — РОСЛИНА»**: *Нудна тривога, мов дерево з насіння, росла в Маланчиній душі* [9: 38]; *Аж ось сьогодні він сколотив усе, посіяв тривогу, встав перед нею незрозумілим питанням, яке конче треба було рішити* [9: 267]. Фітоморфна метафора, в основі якої лежить образ рослини, якій було пересаджено пагін від іншої, виявилась продуктивною під час передавання стороннього впливу на емоційну сферу особистості: **Страх! Прищеплений дитині, виплеканий аномальними умовами суспільними, він стає чіпкою пошестю...** [9: 25].

Аналіз метафоричних висловлювань дозволив виявити основні ознаки емоційного концепту «страх», а також виділити найпродуктивніші метафоричні моделі у творах одного з найяскравіших письменників в історії української літератури — М. Коцюбинського. У ході дослідження було встановлено, що найчастотнішими є антропоморфні метафори. Найвагоміші характеристики страху реалізуються у таких моделях: **страх — жива істота, страх — хвороба, страх — субстанція, страх — рослина, страх — тканина**. Мотиваційний аналіз метафоричних моделей, що репрезентують досліджуваний концепт, дозволив виділити провідні ознаки, які є точкою перетину ділянки-джерела та ділянки-мети: «зовнішність», «поведінка», «риса характеру»; «симптоми хвороби»; «щеплення»; «наповнювач», «властивості твердої речовини»; «температурні показники»; «можливість обгорнути». Аналіз фактичного матеріалу дозволив виділити багато спільних рис у метафоричному осмисленні емоційного концепту «страх» у художніх текстах М. Коцюбинського з фольклорною традицією. Автор презентує страх як сильну емоцію, що впливає на перцептивно-когнітивні процеси та поведінку персонажів, але, на відміну від фольклору, позбавляє її етично негативної оцінки.

Запропонована методика аналізу концепту відкриває нові перспективи для подальших наукових досліджень, зокрема у царині різних лінгвокультур. До вивчення метафоричного представлення досліджуваного концепту можуть бути залучені фразеологічні словники, а також художні тексти інших авторів.

1. Антонюк М.О. Метафора та її роль у мовній картині світу // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. пр. — К., 2002. — № 7. — С. 15–19.
2. Апресян Ю.Д. Метафора в семантическом представлении эмоций // Вопросы языкознания. — 1993. — № 3. — С. 27–35.
3. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. — М.: Языки русской культуры, 1998. — 896 с.
4. Будянская О.О., Мягкова Е.Ю. Сопоставительные средства описания эмоций в английском и русском языках // Язык, коммуникация и социальная среда. — Воронеж, 2002. — Вып. 2. — С. 70–87.
5. Зайкина С.В. Страх // Антология концептов. — М.: Гнозис, 2007. — С. 183–197.
6. Изард К.Э. Психология эмоций / В. Мисник (пер. с англ.), А. Татлыбаева (пер. с англ.). — СПб.; М.; Нижний Новгород; Воронеж; Ростов на Дону: Питер, 2008. — 460 с.

7. *Каменькова Ю.А.* Языковые способы представления денотата имен эмоционально-чувственного восприятия (на материале чешского языка) // Славянский вестник. — М.: МАКС Пресс, 2004. — Вып. 2. — С. 145 — 157.
8. *Кириленко Т. С.* Психологія: емоційна сфера особистості: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К.: Либідь, 2007. — 256 с.
9. *Коцюбинський М.М.* Подарунок на іменини: Оповідання, новели, повісті. — К.: Веселка, 1989. — 335 с.
10. *Красавский Н.А.* Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах. — Волгоград: Перемена, 2001. — 494 с.
11. *Лакофф Дж., Джонсон М.* Метафоры, которыми мы живем // Теория метафоры. — М.: Прогресс, 1990. — С. 387 — 414.
12. Новий тлумачний словник української мови: У 3 тт.: 200000 сл. / Яременко В. (уклад.), Сліпущко О. (уклад.) — Вид. 2-е, випр. — К.: Аконіт, 2007. — Т. 1. — 926 с.; Т. 2. — 926 с.; Т. 3 — 862 с.
13. *Сохань Г.* Метафора як елемент асоціативно-образового мислення Михайла Коцюбинського // Вісник. — Івано-Франківськ, 2001. — Вип. 6. — С. 107 — 113.
14. *Хаддад К.А.* Особистість і безособове: мотив тривоги в літературі зламу століть (модель Михайла Коцюбинського) // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. — Харків, 2005. — № 707. Сер. Філологія. — Вип. 46. — С. 147 — 150.

Olena Kolyadenko

THE COGNITIVE METAPHOR AS THE WAY OF THE CONCEPT “FEAR” EXPLICATION IN M. KOTSUBINSKY’S WORKS

The present article deals with the concept “fear” as one of the fragments of the emotional concept-sphere verbal representation in M.Kotsubinsky’s works. Different types of metaphoric model and their components used by the writer are represented. The stable socio-cultural and author’s individual approach to the metaphorization process of the concept “fear” are analyzed in this work.

Keywords: emotional concept, cognitive metaphor, metaphoric model, frame.

Відомі постаті про мову

Прочитайте пісні південноруса, якщо хочете знати, що мова його здатна виражати найніжніші душевні порухи в найніжніших її відтінках; прочитайте думи південноруса, якщо хочете знати, що мова його може малювати і величні явища природи, і народні рухи і чвари, — може натякати на несповідимість божих шляхів і подій, може виражати і регіт відчаю, що роздирає нам серце.

Південноруська мова сильна й ніжна, доброгласна й благозвучна, чи давно виникла? Мабуть, через молодість свою вона ще не здобула від людей поваги...

Якщо правопис церковнослов’янських книг підходить цій мові. То отже, ця мова, близько схожа з церковнослов’янською, існувала в часи святих отців Кирила та Мефодія, винахідників чи установників азбуки для слов’янських мов, і не була позбавлена їхньої уваги [...]

Якщо в мові південноруса сходяться властивості різних і віддалених слов’янських мов, різних і віддалених слов’янських письмен, то значить ця мова не юний паросток однієї з слов’янських мов, але виростає від спільного з ними давнього кореня і, черпаючи з цього кореня спільний з ними життєвий сік, зросла самобутно, випещена народним життям, народними обставинами...

Метлинський А.Л., 1839

УДК 81' 373.823

Людмила Даниленко (м. Київ)

ПАРЕМІЇ В ЧЕСЬКИХ ДЖЕРЕЛАХ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.: МІЖМОВНИЙ КОНТЕКСТ

У статті проаналізовано найбільші чеські збірки прислів'їв і приказок ХХ – початку ХХІ ст. – В. Флайшганса, Я. Заоралека, Й. Спілки, Д. Біттнерової і Ф. Шиндлера. Досліджено основні джерела чеської пареміології на тлі міжмовних паралелей, граматична структура і семантика паремій, що представляють два культурних світи: східно-візантійський і латино-німецький. Визначається значення цих праць для славістики.

Ключові слова: багатомовні словники, прислів'я, приказки, чеська пареміологія.

Після збірки Фр.Л.Челаковського “Mudrosloví národu slovanského ve příslovích” [1] найбільшою працею в історії чеської пареміографії став грандіозний проект Вацлава Флайшганса, у якому автор задумав опрацювати матеріал усіх рукописних і друкованих джерел, починаючи з XIV ст. і до сучасності. До цього він публікував статті з історичної граматики чеської мови, видавав старочеські пам'ятки з власними коментарями [2; 3], для практичних потреб широкої громадськості написав посібник з чеської орфографії, граматики й фразеології [4]. Не можна не згадати про ще один напрямок наукової діяльності В.Флайшганса, що мала непересічне значення для чеської славістики зокрема і національної культури в цілому, а саме про його роботу з вивчення й видання в історичному, релігійному, літературному контекстах праць та епістолярної спадщини Яна Гуса і його власні розвідки про Я.Гуса [5; 6 та ін.].

Нам цікава передусім Флайшгансова збірка старочеських прислів'їв і приказок “Česká přísloví. Sbíрка přísloví, průřovědí a pořekadel lidu českého v Čechách, na Moravě a v Slezku”, що побачила світ у 1911 р. (літери А-Н) і 1913 р. (літери О-Ž) [7]. Як і належить серйозній науковій праці, її передмова починається оглядом бібліографії збірок прислів'їв і приказок усіх європейських народів. Дослід-

© Л.І.ДАНИЛЕНКО, 2009

ISSN 1682-3540. Українська мова, 2009, № 3

47

ник пише, що опис слов'янських і німецьких збірок, виданих до 1852 р., досить повно склав Ян Гануш [8]. Але на відміну від Я. Гануша, В. Флайшганс подає детальний перелік праць також у французів, італійців, румунів, німців, англійців, голландців, росіян, білорусів, болгар, сербів і хорватів, словенців, словаків, поляків.

Дуже високу оцінку дістав бібліографічний двотомник польського автора І.Бернштейна [9], що містить бібліографічний реєстр, реєстр збірок за мовами, список рукописів і в цілому нараховує 4761 пареміологічних джерел.

Позитивний відгук отримала українська фольклористика: “Найкращу бібліографію серед слов'янських народів досі мають малоруси. Крім старших праць Пипіна і Сумцова, чільне місце посідає докладний твір Б.Д. Грінченка “Література українського фольклору (1777 — 1900)”, що вийшов у Чернігові 1901 р.” [7: IV]. В.Флайшганс відмітив також велику працю І.Я. Франка “Галицько-руські народні приповідки”, непересічне значення якої вбачав у тому, що “це збірка матеріалів головним чином з народних уст, доповнених польськими, російськими, німецькими та іншими паралелями, часто з поясненнями про походження прислів'їв, майже зовсім без залучення книжних джерел; зі списком місць, де збирався матеріал (майже двісті сіл і містечок), та списком основних іноземних збірок” [7: XI].

Від огляду бібліографічних розвідок В. Флайшганс переходить до аналізу окремих збірок прислів'їв і приказок, причому лише тих, які мають значення для дослідження паралелей з чеськими прислів'ями. Грецькі першоджерела він не вважає за доцільне згадувати, “бо навіть Біблія була нашим предкам відома з латинських перекладів” [7: V].

У середні віки головним джерелом прислів'їв і приказок В. Флайшганс називає Біблію, зокрема притчі царя Соломона, перекладені старочеською мовою. Найпоширенішими в цей період були леонінські гекзаметри (з римою в середині та в кінці) “*Proverbia Heinrici*”, античні сентенції Цицерона, цитати Вергілія, Овідія, що запам'ятовувалися в народі завдяки їх лаконічній і яскравій образній формі. У кінці XIII ст. почали створювати перші корпуси прислів'їв і приказок. Близько 1300 р. датується збірка “*Compendium moralium notabilium*”, в якій латинські цитати перекладено італійською мовою. Існує гіпотеза, що ця збірка в переробці Конрада з Гальберштадту (*Konrad z Halberstadt*) в другій половині XIV ст. послужила основою для чеських збірок прислів'їв і приказок.

Розмірковування про виникнення чеських прислів'їв, вважає В. Флайшганс, мало би ґрунтуватися на аналізі саме слов'янських прислів'їв, але для отримання об'єктивних даних дослідник повинен спрямувати свою увагу на захід, відшукуючи там зразки й імпульси. У слов'янських прислів'ях чітко виявляються два культурні світи, що поділили колись єдине слов'янство на дві культурні області: східно-візантійську й латино-німецьку: “сьогодні ясно й чітко відділяються прислів'я західних слов'ян від російських, сербських, болгарських і

т.д., сьогодні є очевидним, що ця уявна прастара частина російсько-сербських традицій має східно-візантійське, греко-арабське нашарування” [7: XIV]. Щоб підтвердити цю тезу, В.Флайшганс звертається до компонентного складу прислів’їв, образну основу яких утворюють різні назви рослин, звірів, топонімів, напр., замість “осел” на сході виступає “кінь” на заході, замість Цареграду — Рим і под. Наведемо приклади зі західнослов’янських і романо-германських мов, які підтверджують наявність спільної структурно-семантичної моделі “язик + питати = потрапити в святе місто (Рим)”: чеське *Kdo jazyk má, do Říma se doptá*, польське *Kto ma język, ten do Rzymu zajedzie*, словенське *Kdor jezik ima, v Rim zna*, німецьке *Mit Fragen kommt man nach Rom*; французьке *Qui langue a, à Rome va*, італійське *Diniandando si va a Roma*, іспанське *Quien lengua ha, a Roma va*. У східнослов’янських мовах побутує українське прислів’я *Язык до Києва доведе*, російське *Язык до Киева доведет*, білоруське *язык да Києва даведзе*, що має те саме значення “питай, і все дізнаєшся, скрізь потрапиш”. У цьому значенні, зберігаючи модель, своїм культурним центром (Цариградом) вирізняється південнослов’янська болгарська мова, пор. *спитане до Цариград се стига*. За матеріалами М.І. Міхельсона, ця модель відома навіть китайській та турецькій мовам, пор.: *У кого язык, той дійде до Пекіна* (китайське прислів’я); *Розпитуючи, дійдеш до Кааби (у Мецці)* (турецьке прислів’я) [10: 572], де Кааба — святе місце для магометанських паломників, як Київ для православних, Рим — для католиків.

Ще переконливішою виявляється різниця між граматичною формою західноєвропейських прислів’їв і прислів’їв народів Сходу. У IV ст. н.е. Ієронім — перекладач Біблії зі старогрецької мови на латинську — перекладає на латинську мову прислів’я *Equi donate dentes non sunt inspiciendi*, що згодом в усіх романських і германських мовах закріпилося у формі заперечного імперативу, інфінітиву або простого дійсного способу дієслова: нім. *Einem geschenkten Gaul sieht man nicht ins Maul*, франц. *A cheval donné on ne regarde pas à la bouche*, англ. *Look not a gift horse in the mouth*. У такій самій формі це прислів’я усталилося в більшості слов’янських мов: укр. *Дарованому коневі в зуби не заглядають*, рос. *Даровому/ Дареному коню в зубы не смотрят*, чеськ. *Darovanému koni na zuby nekoukej/ nehled’*, пол. *Darowanemu koniowi nie patrzą w zęby*, болг. *На харизано магаре неталата се не гледат*, до речі, в болгарській мові фігурує якраз *магаре* “осел”, а не *кон* “кінь”. Зовсім іншу граматичну форму має це прислів’я у грецькій мові: *Člověku darovali osla a on tu sahal ještě na zuby* (букв.: людині подарували осла, а він йому ще в зуби заглядає). За цією схемою, моделює В. Флайшганс, чеське прислів’я *Ráda kočka ryby jí, než do vody nechce* (букв.: любить кішка рибку, але у воду лізти не хоче) на Сході мало б форму *kočka chtěla ryby, voda byla mokrá* або *ryby jsou ve vodě — chceš je, kočko* (букв.: кішка хотіла рибку, вода була мокра або рибка у воді — хочеш її, котику?), пор. *Zde hypnou koráby — kam chceš, lodičko?*

Отже, головний висновок, якого дійшов В. Флайшганс на підставі аналізу пареміологічних джерел різних мов, полягав у наступному: “Чеські прислів’я — можемо сміливо сказати — своєю формою і матеріалом заявляють про свою спорідненість із західними. Вони утворюють (разом з польськими, словацькими, сербо-лужицькими, кашубськими і т.д.) одну велику родину з германськими і романськими прислів’ями. <...> Лише незначна частина є чеського походження, але й ця частина запозичена з германського і романського приказкового фонду. Питомо чеські прислів’я виникали тим самим шляхом, як і західноєвропейські” [7: XVI].

І хоча за формою і змістом виявляється цілком очевидно спорідненість чеських прислів’їв із західними зразками, було б помилковим вважати їх запозиченнями. Народ не лише зберігає скарби словесності, він їх збагачує, оновлює. Щоб чужий матеріал міг так глибоко проникнути в народну мову, потрібно було докласти великих зусиль і пристосувати, наблизити його до реалій народного життя. Вони набули типово чеських рис, асимілювалися так само, як і величезна кількість слів, які вже не виявляють чужорідних ознак.

Укладачі перших чеських збірок приказкового типу часто працювали у такий спосіб, що до чеського вислову додавали латинський текст. Так діяли Т. Штітний: “*e* латинське загальновідоме прислів’я: *Oscia dant vicia* тобто *Prázdnost dává hřiechy*; *Tractant fabrilia fabri* тобто *Kováři mluví o kovářových věcech*”; Франтішек Яромір Рубеш: “*Plenus venter non studet libenter*, що означає чеською *Chceš-li tancovati, nejez!*” та багато інших авторів. Дослівний переклад іншомовних прислів’їв переходив у чеську мову і залишався у ній на правах нібито свого, оригінального тексту. Запозичення в чеську мову прислів’їв з інших мов, вважав В. Флайшганс, було закономірним явищем, коли народ молодшої культури без писемної традиції укладання паремій переймав їх від народу старшої культури, що таку традицію мав. Про це свідчить і саме слово *příslví* “прислів’я”, яке в старочеській мові вживалося поряд з *proverbium* зі значенням *rověst* “переказ, сказання” (“*rověsti Šalomúnovu*” — в тексті рукопису Біблії), пізніше паралельно діяли терміни *příslvie*, *řčení*, *heslo*, *přípoviedka*. А чеське *příslví* первісно мало інше значення — те, яке в російській мові відповідало слову присловье “прізвисько”. Звідси в старочеській мові “*příslvie*” — це “*rověst, fama*” “репутація, слава, чутки”, пор. “*zlé příslvie*” — “зла, недобра репутація”, “ганьба”. Словом *příslvie* також називали пісні, загальні судження, вислови. У другій половині XIV ст. за ним закріпилося його нинішнє значення.

Щодо змісту чеські прислів’я поділяють на дві групи. Першу становлять метафоричні вислови. Предметом їхнього метафоричного осмислення є щоденна практика, наприклад, робота коваля, який кує залізо, поки воно гаряче; хижий вовк, який краде у чабана вівцю з добре порахованого стада; кішка, яка підстерігає мишку, і под. Все це суцільні правила, але це ще не прислів’я. Щоб подібні загальні

спостереження стали прислів'ям, цей досвід треба перенести у площину моралі й етики, конкретний приклад трансформувати в абстрактне правило, зразок людської поведінки. Виникаючи з малих, індивідуальних практик, з плином часу прислів'я застигають у певній формі і переходять з покоління в покоління. Не всі вони виживають: у одних застаріває зміст, у інших — форма. Так, через свою незрозумілу форму не дійшли до сучасності старочеські *such dub chlapóm, zelen dub zákóm; mně perník i podšev sněch*; старочеське *když se lyka drů, nu na ně i s dětmi* поступилося місцем новому *kuj železo, dokud je žhavé*. Інші одержували доповнення, які зберігалися у мові недовго. Так, відоме ще в доісторичний чеський період прислів'я *Každá liška svůj ocas chválí* у XV ст. отримало продовження — *a blázen cepu*. Традиція доповнення, каламбурного обігрування прислів'їв особливо поширилася у XIX — XX століттях, коли зміст виразу набув такої буденності й тривіальності, що замість усталеної й очікуваної форми виникала нова, пор.: *Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až se jde pro pivo*.

Без сумніву, що прислів'я залишається прислів'ям, тобто відтворюваною одиницею усталеної семантики, до тих пір, поки воно зрозуміле носіям мови. Поява, функціонування й зникнення прислів'я часто пов'язані з утратою мотиваційних зв'язків, забуттям історичних подій та осіб. Частина історично мотивованих паремій або замінювалася новими реаліями (напр., *vyhrál jako Kec u Jankova* на *pochodil jako sedláci u Chlumce/ jako Benedek u Hradce*), або й зовсім відходила у пасивний запас, як наприклад, *získal jako Michal na svíních. Nouze naučila Dalibora housti* — це одна з небагатьох одиниць, пов'язаних з народною легендою, що дожила до сьогодні.

Другу групу прислів'їв становлять вирази повчального змісту — гноми — (в чеській мові *gnóma* — від грецького приповідка, примовка, *gnómický výraz* — влучний короткий образний вислів), напр.: *Pýcha předchází pád; Chudoba cti netratí; Opatrnosti nikdy nezbyvá* і под.

За своєю образною, часто поетичною фантазією близькими до прислів'їв є приказки. Іноді вони є елементом або зародком прислів'я і лише формулювання може відрізнити одне від іншого, пор. прислів'я *Nepřílevej bláta k louži* і приказка *Bláta k louži přilévati*, прислів'я *Hlavou zed' neprorazíš* і приказка *Hlavou zed' neprorážeti*. На семантичну близькість прислів'їв і приказок вказував О.О. Потебня. Він підкреслював, що між ними існують дериваційні відношення: "приказка є елемент байки або прислів'я, що частково походить від прислів'я й байки як залишок, згущення їх, почасти розвинувся до них. Наприклад, якщо ми з приводу певної особи говоримо: "Це свиня під дубом", так само — "собака на сні", "вовчий рот", "лисячий хвіст" [...] — це будуть приказки. [...] Скорочення або згущення прислів'їв приводить нас до окремих висловів: "на руку", "по нутру", "в тупик" [11: 100 — 101].

У передмові до свого словника В. Флайшганс торкається також історичних документів, у яких вперше фіксувалися вислови, що стали прообразом майбутніх чеських прислів'їв. Як відомо, найстарші чеські

пам'ятки писалися латинською мовою. Латина довго, до XVII ст., залишалася мовою освічених людей на території Чехії та Моравії. Перші фіксації чеських прислів'їв походять з хронік, писаних латинською мовою, і проповідей священників. Однак існує певна складність у встановленні факту, чи записував автор хроніки латинський вислів, чи сам мислив по-чеському, і тоді записаний латиницею вислів можна вважати першою чеською фіксацією. Так, наприклад, у хроніці Космаса (XII ст.) є вислів *quis enim ignorat, quod camisia proprior sit corpori quam tunica*, який через двісті років з'являється у старочеській віршованій хроніці т.зв. Даліміла у формі *sukně košile bližší nebývá* (укр. відповідник *своя сорочка до тіла ближча*). Тож залишається відкритим питання, до якого періоду відносити цей вислів — до XII чи до XIV ст. Першими літературними пам'ятками, в яких з'являються прислів'я в національному (старочеському) вбранні, був поетичний твір початку XIV ст. "Александреїда" (*Alexandreida*) і хроніка т.зв. Даліміла, за ними слідує прозові твори Томаша Штітного, Яна Гуса. Прислів'я, що трапляються в їхніх працях, є дослівними перекладами з латини, причому в Гусових текстах і листах, писаних латиницею, набагато більше народних прислів'їв, ніж у тих, які він писав по-старочеському.

Завдання своєї праці В.Флайшганс убачав не лише у тому, щоб зібрати увесь доступний матеріал з друкованих і рукописних пам'яток, але щоб через паралелі з латинської й германських мов показати спорідненість з ними чеських прислів'їв. Зв'язок чеських прислів'їв зі слов'янськими автор свідомо обмежив на прикладах з польської, словацької і двох сербо-лужицьких мов. Книжні сентенції до реєстру словника не залучалися, зате він містить найбільше зразків старочеської мови.

Авторська концепція цієї праці полягала в тому, щоб у першому томі подати чеські прислів'я, походження яких сягає не пізніше XV ст. Перший том складався з двох книг. Другий том, який, на превеликий жаль, так і не був підготовлений, мав включати матеріал пізнішого періоду і реєстр усіх прислів'їв, що мали увійти у двотомник.

Праця виходила окремими зошитами і відразу справила враження ґрунтовного дослідження. Так, у 1909 р. в рецензії на перший зошит Й.Пата писав: "цей твір має епохальне значення і позачасову значущість" [12: 138]. За законом жанру, рецензент звернув увагу на її певний недолік: укладач найчастіше вдається до порівнянь чеських одиниць з польськими, бажаючи продемонструвати тісні зв'язки двох народів, але порівняльний аспект був би значно поглиблений, якби автор звернувся до збірки І.Франка, у якій він знайшов би чимало паралелей [12: 139].

За оцінкою чеського пареміолога Я. Заоралека, "В. Флайшганс є цінний головню тим, що ретельно розписав велику кількість стародруків, особливо XVI ст., і забезпечив одержаний матеріал багатим критичним коментарем" [13: VI].

Після публікації словника В. Флайшганса “Česká přísloví. Sbírnka přísloví, průpovědí a pořekadel lidu českého v Čechách, na Moravě a v Slezku” в чеській пареміографії на багато десятиліть настала перерва. Можна хіба що згадати невеличку добірку К. Крауса [14], яка вирізняється блискучою передмовою Карела Чапека.

Проміжну позицію серед збірок, умовно об'єднаних поняттям “мудрослів'я”, зайняла праця Я. Заоралека (J. Zaorálek) “Lidová rčení” 1947 р. [13], що репринтним способом перевидавалася у 1963, 1996, 2000 роках. У ній майже немає прислів'їв, але є народні приказки, стійкі словосполучення і порівняння — всі ті одиниці, які в чеській мові об'єднані поняттями *pořekadlo*, *rčení*, *úsloví*, *sousloví*, *frazémy*, *obraty*: *Vědět, kde nás bota tlačí*; *Sedět na dvou židlich*; *Čeká, až mu pečený pták vletí do huby*; *Hoří mu půda pod nohama*; *Je to devátá voda z hrušek*; *Mluvit, co slina na jazyk přinesla*; *Dělat něco tak, aby se vlk nažral a koza zůstala celá*; *Být v Římě a papeže nevidět*. Джерела, з яких Я. Заоралек нагромаджував матеріал, утворюють кілька груп. По-перше, це найстарші паремійні збірки Сміла Флашки, М. Червенки і Я. Благодслава, Я. Срнца, Я.А. Коменського, Фр.Л. Челаковського, В. Флайшганса, словник старочеської мови Я. Гебауера. По-друге, багатющий діалектний матеріал Фр. Бартоша і Я.Ф. Грушки — “ця джерельна база є найважливішою, бо вона найнадійніша” [13: VIII]. По-третє, дрібніші словнички — Я.С. Ліблінського, М.Й. Сихри, Я.В. Розума та ін. По-четверте, праці авторів, які збирали паремії в сленгах, жаргонах, передусім Ї.Оберпфальцера, і письменників, що використовували їх як стилістичні засоби в своїх творах — В. Каня, Я. Жак та інші. Нарешті, були опрацьовані матеріали усіх великих словників — Й. Юнгманна, Фр.Котта, Фр. Травнічка, багатотомника “Příruční slovník jazyka českého”. Увесь зібраний матеріал автор розподілив за опорним словом в алфавітному порядку, до кожної одиниці подав тлумачення, через систему позначок вказав на джерела її походження, у кінці додав словничок складних, мало зрозумілих слів.

Отже, надійна джерельна база, ґрунтовна розробка словникової статті, інформація про походження усталеного вислову забезпечили Я. Заоралкові видання солідної праці, яка і на сьогодні не втратила свого наукового значення. Проте її не можна вважати новою лексикографічною працею, бо зібраний у ній матеріал цілком ґрунтувався на старих джерелах.

У 50-их роках минулого століття польові дослідження чеських паремій розпочав Й. Спілка. Він ставив своїм завданням відобразити сучасний стан чеських прислів'їв і приказок на усій території Чехії, Моравії й Сілезії, прослідкувати формальні та семантичні зміни, які під впливом часу позначилися на чеському паремійному фонді. Й. Спілка звернувся до чеських громадян з проханням взяти участь у збиранні матеріалу [15]. Зафіксовані одиниці утворили рукописну збірку в кілька тисяч паремій, з них 6 170 висловів були одержані “прямо з народу”. Частина регіонального матеріалу друкувалася в

журналі “Český lid“ [16], але увесь рукопис так і не був опублікований і після смерті автора залишився в архіві Інституту фольклору та етнографії Академії наук Чеської Республіки. Чергова спроба зібрання й вивчення чеських прислів'їв припадає на кінець ХХ ст. У рамках міжнародного німецько-чеського проекту “Діалог у світі людей і машин”, метою якого було визначення сучасного паремійного мінімуму чеської мови, над збиранням матеріалу працювали Д.Бітнерова і Ф. Шиндлер. Майже через сто п'ятдесят років після “Mudrosloví národu slovanského ve příslovích” Фр.Л. Челаковського чеське суспільство одержало новий словник, який в результаті польових досліджень репрезентував сучасний репертуар чеських прислів'їв [17]. У своєму дослідженні Д. Бітнерова і Ф. Шиндлер відштовхувалися від теоретичних розробок і методики, запропонованої у 70-х роках ХХ ст. Г.Л. Пермяковим для паремійного мінімуму російської мови. Слід підкреслити, що ця проблема у кінці 80-х років минулого століття набула особливої актуальності. У цьому напрямку велися розвідки на матеріалі німецької, хорватської, угорської мов.

Отже, чеський пареміологічний ренесанс сягає зовсім недавно — кінця 80 років ХХ ст. Для емпіричного дослідження була розроблена анкета, фундамент якої становила збірка Фр.Л. Челаковського. Звернення до класики чеської пареміології було не випадковим. Вона мала перевірити живучість чеської народної мудрості, яка через збірку Фр.Л.Челаковського виявляла зв'язок з іншими історичними епохами. Анкету осучаснювали неопубліковані матеріали Й. Спілки, що презентували узус 50–70-х років ХХ ст., Д. Бітнерової (з 80-х років) і опубліковані матеріали Ф.Шиндлера з його дисертаційної праці. Складений список налічував 10 991 прислів'їв, з них 7 651 — з Фр.Л. Челаковського, 2 591 — із Й.Спілки, 701 — з об'єднаного фонду Д. Бітнерової й Ф. Шиндлера, 56 — з дисертації Ф. Шиндлера.

Питальник мав дві частини. У першій зазначалися особисті дані респондентів — вік, стать, освіта і місце проживання (місто/село) та інформація про джерело засвоєння прислів'їв, частотність їх уживання та читацькі уподобання. Друга частина являла собою власне питальник, у якому інформантам запропонували список прислів'їв, як уже зазначалося, — 10 991 одиниць. За інструкцією, інформант викреслював прислів'я, яке не знав. Такий підхід з погляду методики є оптимальним, бо легше підтвердити незнання, ніж міру знання чого-небудь.

Як відомо, анкетування є одним із найскладніших видів соціально-психологічного спілкування. За допомогою регіональних музеїв і з використанням особистих контактів було роздано лише 30 анкет. Попередня практика показала, що більшу обізнаність з прислів'ями виявляють особи старшого віку, а тому автори експерименту намагалися залучити як інформантів осіб, старших п'ятдесяти років. Лише одному з них було тридцять два роки. З тридцяти анкет учасники екс-

перименту заповнили двадцять дві. Але три з них не можна було залишити для опрацювання, бо вони містили лише часткові відповіді. Отже, на основі списку з 10 991 одиниць 19 інформантів визначали свою обізнаність з чеськими прислів'ями. Завдяки виконанню ними нелегкого завдання автори експерименту Д. Біттнерова й Ф. Шиндлер установили, що сучасний паремійний мінімум чеської мови становить 5 738 одиниць. Така методика, а відтак і результат, видаються нам мало переконливими. Анкета Д. Біттнерової та Ф. Шиндлера включала майже одинадцять тисяч прислів'їв. Читання такого величезного списку доволі втомливе й одноманітне, вимагає чималого терпіння й охоти. При такому завданні увага інформантів, їх інтерес до роботи швидко знижуються, і це неминуче позначається на результатах опитування. Продуктивнішим був би спосіб, за якого анкета включала меншу кількість одиниць, але більшу кількість інформантів. Г.Л. Пермяков, автор російського паремійного мінімуму, тобто корпусу реально відомих у живому мовленні прислів'їв і приказок, залучив до експерименту 1495 одиниць та 300 інформантів.

Дослідження Д. Біттнерової і Ф. Шиндлера дало підстави відповісти на запитання, наскільки прислів'я інших слов'янських народів, які Фр.Л. Челаковський ввів у свій словник "Mudrosloví národu slovanského ve příslovích" в середині XIX ст., були освоєні чеським народом упродовж майже ста п'ятдесяти років і чи справдилася романтична мрія Фр.Л. Челаковського про слов'янську проverbsальну єдність.

Із загальної кількості прислів'їв, включених в анкету, зі збірки Фр.Л. Челаковського походить 7651 чеських прислів'їв, 1687 – російських, 1218 – польських, 540 – сербських, інші слов'янські мови становлять 13 % від загальної кількості, в тому числі 273 українських прислів'їв і 130 з галицьких діалектів. Результати анкетування показали, що усі інформанти знають 19 чеських прислів'їв і лише 2 – з інших слов'янських мов. П'ятдесят відсотків інформантів знають 7,7 % чеських прислів'їв і лише 1,2 % – прислів'я з інших слов'янських мов, що є свідченням несприйняття сучасною чеською мовною спільнотою (згадаймо про відомий чеський пуризм) інослов'янських паремійних впливів. З другого боку, наявність у сучасному чеському паремійному фонді 1630 прислів'їв з інших слов'янських мов підтверджує тривале відлуння "Mudrosloví" Фр.Л. Челаковського в чеській лінгвокультурі.

Наприкінці XX ст. – на початку XXI ст. чеська лексикографія збагатилася низкою збірок прислів'їв і приказок, різних за змістом, обсягом і призначенням.

Так, словники Ї. Плахетки [18 – 20] разом з цитатами мислителів усіх часів, уміщують прислів'я й образні вислови європейських і східних народів. Це радше популярні видання, розраховані на широкий загаль, аніж критичні праці. У них немає передмови, списку використаних джерел, хоча є приклади з таких

мов, як чеченська, туркменська, узбецька, киргизька, вірменська і навіть невідома “karakalská” [18: 79] (напевне, малася на увазі “karakalpakská” — каракалпакська мова). Українська мова представлена окремими зразками, які, на нашу думку, не надто у нас поширені, пор. під гаслом “manžel — чоловік”: *Jen když je mužiček, třebaš jako maliček; zalezeš si na něho, nebojíš se nikoho* [18: 130]; під гаслом “nedorozumění — непорозуміння”: *Jedna nábožná nahala, druhá nahluchlá přeuvprávěla, třetí příčinnivá z toho nesmysly napletla* [18: 157]. Скажімо, для останнього прикладу в українській мові є лаконічніший вираз з тим самим значенням *Глухий що не дочує, то вигадує*.

Книга І.Покорного і Б.Фучіка вийшла друком у дитячому видавництві “Albatros” і мала промовисту назву “Zakopaný pes, aneb, O tom, jak, proč a kde vznikla některá slova, jména, rčení, úsloví, rořekadla a přísloví” [21] (друге і третє доповнені видання 1992, 2001 рр.). Незважаючи на те, що у назві заявлені прислів'я й приказки, у книзі їх усього три: *Každý sám nejlip ví, kde ho bota tlačí; První vlařtovka jaro nedělá; Vřechny cesty vedou do Řima* Натомість, переказуючи міфи, легенди й біблійні сюжети, автори пояснюють значення імен-символів, фразеологізмів, образних висловів і сентенцій біблійного й античного походження, напр. *Adonis, Ahasver, Megera, Odysea, moudrý jako řalomoun, klanět se zlatému teleti, návrat ztracéného syna, labutí zpěv, panický strach, jablko sváru, I ty, Brute?; Kostky jsou vržený; Vím, ře nic nevím* та ін.

Заслуговує на увагу праця П.Оуржедніка “Aniř jest co nového pod sluncem: slova, rčení a úsloví biblického původu” [22], що охоплює понад сто тридцять висловів біблійного походження або висловів, пов'язаних з біблійними мотивами: *kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá; pýcha předchází pád; vřecká sláva polní tráva* та ін. Біблійні цитати наведені переважно за оригінальним виданням Біблії (Bible kralická) 1579 — 1593 рр., в окремих випадках автор послуговувався списками інших перекладів (Bible olomoucká, Bible svatováclavská, Bible řeská, Písmo svaté Nového zákona) та ін.

Чільне місце в чеській лексикографічній практиці завжди займали словники латинських прислів'їв, приказок, приповідок, ідіом і сентенцій. До праць у цій галузі належить кілька нових сучасних енциклопедичних видань [23; 24] з чеськими паремійними відповідниками, відомостями про авторів цитат, реєстрами ключових слів, алфавітними покажчиками чеських перекладів.

Нарешті слід зазначити, що з'явилися нові перекладні словники прислів'їв, які включають по кілька слов'янських мов, переважно польську, російську, болгарську [25 — 28]. Так, колективна праця [27] чеських і польських колег презентує дев'ять мов — чеську, польську, російську, англійську, німецьку, французьку, італійську, іспанську, латинську. На жаль, української серед них немає, а тому укладання двомовних і багатомовних збірок українських паремій є актуальним завданням вітчизняної славістики.

1. *Čelakovský F.L.* Mudrosloví národu slovanského ve příslovích. Přípojena jest sbírka prstonárodních českých pořekadel. — Praha: V Kommissi Františka Řivnáče, 1852. — 644 s.
2. *Flajšhans V.* Písemnictví české slovem i obrazem od nejdávnějších dob až po naše časy. — V Praze: Grosman a Svoboda, 1901. — 766 s.
3. *Flajšhans V.* Nejstarší památky jazyka i písemnictví českého. Díl 1. — Praha: Frant. Bačkovský, 1903. — 195 s.
4. *Flajšhans V.* Slovník český: Rukověť českého pravopisu, mluvnice a fraseologie. — V Praze: Hejda a Tuček, 1901. — 167 s.
5. *Flajšhans V.* Hus: Jeho život a dílo. — Praha: Frant. Bačkovský, 1905. — 113 s.
6. *Flajšhans V.* Mistr Jan Hus a národ český: dvaadvacet dokumentů s výkladem a poznámkami. — Praha: Otto, 1918. — 123 s.
7. *Flajšhans V.* Česká přísloví. Sbírká přísloví, průpovědí a pořekadel lidu českého v Čechách, na Moravě a v Slezku. — I[-II], Prísloví staročeská. — Praha: F. Šimáček, 1911–1913. — Obsahuje: I. První polovice. A-N. 1911. — XXVI, 1482 s. — II. Druhá polovice. O-Ž. — 1913. — 896 s.
8. *Hanuš J.* Literatura příslovnictví slovanského a německého, či předchůdcové Fr.Lad. Čelakovského v “Mudrosloví národu slovanského ve příslovích”. — Praha: ČSAV, 1853. — 147 s.
9. *Bernstein I.* Katalog dzieł treści przysłowiowej składających bibliotekę Ignacego. — Warszawa, 1900: т.1 — XX, 560 с.; Т. 2. — IV, 650 с.
10. *Михельсон М.И.* Русская мысль и речь. Свое и чужое. Опыт русской фразеологии. Сборник образных слов и иносказаний: В 2 т. — М.: Русские словари, 1994. — Т. 2. — 936 с.
11. *Потебня О.О.* Из лекцій з теорії словесності // Естетика і поетика слова. — К.: Мистецтво, 1985. — С. 84-103.
12. *Páta J.* Česká přísloví. Sbírká přísloví, průpovědí a pořekadel lidu českého v Čechách, na Moravě a v Slezku / Sebral prof. dr. Václav Flajšhans // Slovanský přehled. — R. XII. — Č. 2–3. — Praha, 1909. — S. 138-139.
13. *Zaorálek J.* Lidová rčení. — IV. vydání. — Praha: Academia, 2000. — XIII, 741s.
14. *Kraus K.* Česká přísloví. — Praha: Aventinum, 1931. — 98 s.
15. *Spilka J.* Výzva čtitelům a sběratelům přísloví, pořekadel a lidových rčení // Národopisný věstník československý. — 1956. — R. 33. — S. 157–158.
16. *Spilka J.* Sbírká přísloví z Hlučinska // Český lid. — 1963. — R. 50. — S. 92–111.
17. *Bittnerová D., Schindler F.* Česká přísloví. Soudobý stav konce 20. století. — Praha: Karolinum, 1997 — 315 s.
18. *Plachetka J.* Velký slovník citátů a přísloví. — Praha: Academia, 1996. — 401 s.
19. *Plachetka J.* Velká encyklopedie citátů a přísloví. — Praha: Academia: Euromedia Group - Knižní klub, 1999. — 525 s.
20. *Plachetka J.* Velká kniha přísloví. — Ostrava: Knižní expres, 2001. — 335 s.
21. *Pokorný J., Fučík B.* Zakopaný pes, aneb, O tom, jak, proč a kde vznikla některá slova, jména, rčení, úsloví, pořekadla a přísloví. — Praha: Albatros, 2001. — 245 s.
22. *Ouředník P.* Aniž jest co nového pod sluncem: slova, rčení a úsloví biblického původu. — Praha: Mladá fronta, 1994. — 264 s.
23. *Kučáková E., Marek V., Zachová J.* Moudrost věků: lexikon latinských výroků, přísloví a rčení. — 1. vyd. — Praha: Svoboda, 1988. — 662 s.
24. *Čermák J., Čermáková K.* Slovník latinských citátů: 4328 citátů s českým překladem a výkladem — Praha: Universum, 2005. — 543 s.
25. *Stejskal M.* Prísloví nikoho neumoří: 100 ilustrovaných přísloví v češtině, ruštině, němčině, angličtině, francouzštině a latině. — Praha: Lidové nakladatelství, 1987. — 125 s.
26. *Tomín A.* Ruská a česká přísloví. — Sokolov: Fornica, 2007. — 267 s.
27. *Świerczyński A., Świerczyńska D.* Slovník přísloví v devíti jazycích / České ekvivalenty Eva Mrhačová. — Praha: Universum, 2008. — 303 s.
28. *Bachmannová J.* Jak se to řekne jinde: česká přísloví a jejich jinojazyčné protějšky. — Praha: Knižní klub, 2007. — 381 s.

PAREMIES IN THE CZECH INFORMATION SOURCE THE BEGINNING OF XX – XXI CENTURY: AN INTERLINGUAL CONTEXT

The most comprehensive collections of Czech sayings and proverbs of XX – beginning of XXI century are analyzed including works by V. Fleischganse, J. Zaoralek, J. Spilka, D. Bittnerova and F. Shindler. Main sources of Czech paremiology are researched basing on interlingual parallels, grammar structure and semantics of paremies, that constitute two cultural worlds: East-Byzantium and Latin-German. The importance of these collections for Slavic science is defined.

Keywords: multilingual dictionaries, proverbs, sayings, Czech paremiology.

Мовна мозаїка

АДИГЕСЬ – АДІГЕЙЦЯ, ТО ЧОМУ Ж ТОДІ ГЕСЬ – ГЕСЦЯ?

В одному з офіційних документів читаємо: "...доручити віце-президенту НАН України академіку НАН України В.М. Гесцю внести їх на розгляд і затвердження Президії НАН України"; "Контроль за виконанням цієї постанови покласти на голову Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України академіка НАН України В.М. Гесця". Прізвище **Гесць** в обох реченнях ужито неправильно, тому що в українській мові голосний **е** суфікса **-ець(-ець)** у непрямих відмінках випадає як у загальних, так і власних назвах – назвах населених пунктів, річок, у чоловічих прізвищах тощо, пор.: *українець – українця, українцеві (українцю), українцем, (на) українцеві (українцю), (Кл. в.) українцю; адигеєць – адигейця, адигейцеві (адигейцю), адигейцем, (на) адигейцеві (адигейцю), (Кл. в.) адигейцю; Трускавець – Трускавця, Трускавцеві (Трускавцю), Трускавцем, (у) Трускавці, (по) Трускавцеві; Сіверський Донець – Сіверського Дінця, Сіверському Дінцеві (Дінцю), Сіверським Дінцем, (по) Сіверському Дінцеві (Дінцю), (у) Сіверському Дінці; Левенець (Віктор) – Левенця, Левенцеві (Левенцю), Левенцем, (на) Левенцеві (Левенці).*

Отже, чоловіче прізвище **Гесць** правильно відмінювати так: *Гесць – Гейця, Гейцеві (Гейцю), Гейцем, (на) Гейцеві; пор. ще: Лазоришинець – Лазоришинця, Лазоришинцеві (Лазоришинцю), Лазоришинцем, (на) Лазоришинцеві.* У звертаннях, за чинним правописом, прізвище треба вживати в називному відмінку, а іменник (загальна назва), що йому передує, має форму кличного відмінка (Український правопис. – К.: Наук. думка, 1997. – С. 90), пор.: *Високоповажаний академіку Гесць; Шановний професоре Лазоришинець.* Проте органічнішим було б звертання *Високоповажаний академіку Гейцю! Шановний професоре Лазоришинцю!* Жіночі прізвища на **-ець(-ець)**, як відомо, в українській мові не відмінюють, тому правильно вживати *Марія Гесць – Марії Гесць, Марії Гесць, Марією Гесць, (на) Марії Гесць, (Кл.в.) Маріє Гесць; Ольга Лазоришинець – Ольги Лазоришинець, Ользі Лазоришинець, Ольгою Лазоришинець, (на) Ользі Лазоришинець, (Кл. в.) Ольго Лазоришинець.*

Катерина Городенська (м. Київ)

УДК 81-13: 81'322.5

Соломія Бук (м. Львів)

СТРУКТУРНЕ АНОТУВАННЯ У КОРПУСІ ТЕКСТІВ (НА ПРИКЛАДІ ПРОЗИ ІВАНА ФРАНКА)

Стаття презентує деякі результати, отримані в процесі укладання корпусу текстів І. Франка. Зокрема, уточнено поняття структурне анотування корпусу текстів. Виявлено важливі елементи структурного анотування корпусу прозових текстів І. Франка, а саме: авторське визначення жанру твору, примітки автора про переробку, присвята, епіграф, цитата, авторський підпис твору (дата і/або місце написання, правдиве ім'я чи псевдонім), авторські та редакторські покликання. Теги на їх позначення можна вважати необхідними для кожного корпусу текстів окремого автора.

Ключові слова: *корпус текстів, структура тексту, структурне анотування корпусу текстів, тег.*

У сучасній лінгвістиці створюють і використовують корпуси текстів (КТ) для вирішення найрізноманітніших завдань: від дослідження морфології та лексичного значення слів [32] до лінгвістичної експертизи тексту [1] і метафори [31]. Проте розвиток КТ окремих авторів перебуває на початковій стадії. Твори конкретних письменників в комп'ютерному варіанті існують швидше як електронні бібліотеки (Бібліотека української літератури [2]; The online books page («Онлайнова книжкова сторінка») [38]; Проект Gutenberg [39]) або конкорданси (Конкорданція поетичних творів Тараса Шевченка) [16]; конкорданси до творів українських поетів другої половини ХХ століття (І. Драча, М. Вінграновського, Л. Костенко, І. Калинця та ін.) [26]; он-лайн конкорданс роману І. Франка «Перехресні стежки» [4]; Конкорданс публіцистики Ф. Достоєвського [22]; Конкорданс усіх творів В. Шекспіра [30]; Ранговий конкорданс роману «Уліс» Дж. Джойса [44]). Така форма представлення робить легшим доступ до текстів, уможлиблює створення частотних списків слово-

© С.Н. БУК, 2009

ISSN 1682-3540. Українська мова, 2009, № 3

59

форм, дає можливість знаходити конкретні слова, словосполучення чи фразеологізми. Але вона не може замінити КТ як “машиночитане, стандартно організоване зібрання репрезентативних для певної мови, діалекту або іншої підмножин(и) мов(и) писемних або усних текстів, призначених для лінгвістичного аналізу й опису, відібраних і впорядкованих згідно з експліцитними екстра- та інтралінгвальними критеріями” [10: 53]. “Довільне зібрання електронних текстів не можна вважати корпусом у термінах корпусного мовознавства, якщо таке зібрання не має певних ознак, а саме: репрезентативності, збалансованості, автентичності, комп’ютерної підтримки, документованості та стандартності” [10: 75]. Як правило, у КТ розрізняють представлення позамовної інформації (*зовнішнє анутовання*: дані про автора (стать, вік, освіта тощо) та твір (час написання, виходу друком, редакцію тощо)) та внутрішньомовної інформації (*внутрішнє анутовання*: морфологічні, лексико-семантичні, синтаксичні дані тощо) Див., наприклад, [12: 73].

Таким чином, КТ конкретного автора дає можливість глибинно вивчати мову письменника, його стиль на орфографічному, морфологічному, лексичному, логіко-семантичному, фразеологічному, синтаксичному, прагматичному, дискурсивному та інших рівнях. Це — необхідне джерело для сучасних академічних видань і перевидань повного зібрання творів письменника, для укладання словника мови письменника, для порівняння різних (у т. ч. прижиттєвих) варіантів того самого твору і т. д.

КТ конкретного автора має деякі особливості у порівнянні із загальномовним КТ на усіх рівнях анотації, включно зі структурним. Так, наприклад, для загальномовного корпусу, створеного для лексикографічних потреб, не обов’язкова вказівка на усі структурні елементи твору (епіграф, присвята тощо), тоді як для письменницького корпусу вони є необхідними.

У науковій літературі віддавна виявляли зацікавлення до закономірностей побудови тексту. У передмові до [11] одним із факторів, що зумовив такий інтерес, названо інформаційний вибух, яким характеризується науково-технічна революція. Він “вимагає різкого підвищення ефективності обміну інформацією, що неможливо до використання ЕОМ, а для цього необхідно дати ЕОМ параметри побудови тексту” [11: 3].

Стаття презентує деякі результати, одержані у процесі роботи над укладанням корпусу текстів Івана Франка (КТФ). У другому розділі уточнено дефініцію терміносполучення *структурне анутовання* для корпусу текстів письменника. Розділ 3 містить опис структурного анутовання КТ слов’янських мов. У Розділі 4 коротко викладено концептуальні засади анутовання КТФ, а у п’ятому подано практичне застосування структурного анутовання на КТФ, визначено його особливості, запропоновано теги для оригінальних структурних елементів тексту І. Франка.

Уточнення дефініції терміносполуки *структурне анотування*

Анотованість — це та характеристика, яка відрізняє КТ від електронного збору текстів. Оскільки в Україні корпусна лінгвістика — порівняно новий напрям, її термінологічний апарат перебуває на стадії становлення. Тому паралельно послуговуються такими термінами, як розмітка, анотування, маркування, індексування на позначення процесу та результату присвоєння текстовим одиницям маркерів, в яких закодовано певну лінгвістичну інформацію.

Терміносполука “структурна анотація” у спеціальній літературі має неоднакові дефініції. Найширше її розуміння знаходимо у Ч. Мера: “Структурне анотування передбачає описову інформацію про текст. Наприклад, ...“заголовок файлу” .., ...повний бібліографічний опис писемного тексту або етнографічна інформація про учасників (напр., їх вік і стать) в усному діалозі. ...Можна врахувати додаткове структурне анотування для позначення ...меж параграфу в писемному тексті або накладання сегментів мовлення в усному тексті” [36: 81].

Як видно із цитати, дослідник використовує цю терміносполуку на позначення і структури тексту, і зовнішньої стосовно нього інформації (його бібліографічний опис, дані про мовців тощо). У вузькому значенні “структурну анотацію” описують Г. Астон і Л. Бернанд: “...корисно вказувати межі глав, розділів, абзаців, речень, і т. д., а також особливу роль заголовків, переліків, приміток, посилань, супровідних підписів, покликів та ін.” [27: 24].

Міжнародний стандарт кодування текстової інформації TEI (*англ.* Text Encoding Initiative — проект кодування текстів), який “репрезентує ті ознаки тексту, які потребують експліцитної ідентифікації з метою сприяти текстовому опрацюванню за допомогою комп’ютерних програм” [43], під елементами універсальної структури тексту пропонує розуміти <head> (заголовок), <div> (частина, розділ), <p> (абзац), <s> (речення), <epigraph> (епіграф), <dateline> (дата), <note> (примітка), <said> (пряма мова), <dedication> (присвята), <l> (рядок, у вірші), <abbr> (скорочення), <num> (число) та ін. Аналогічно структурну анотацію інтерпретують у проектах створення корпусів українських текстів: Український національний лінгвістичний корпус [17: 207 — 208, 275], Національний корпус української мови [10: 152 — 168]. Так само цю терміносполуку розуміють автори корпусу російської публіцистики кінця XIX століття [9] та Національного корпусу російської мови [19].

Отже, структурою тексту вважаємо такі його елементи як назва, розділ, підрозділ, рубрика, присвята, епіграф, поклик, цитата, вживання алфавітів інших писемних систем, цифр тощо. Структурне анотування КТ — це виділення структурних елементів тексту за допомогою певної мови маркування; сукупність маркерів-вказівок на елементи зовнішньої будови тексту.

Структурне анотування у практиці деяких корпусів текстів

Важливо зазначити, що на сьогодні проблема створення повного КТ конкретного автора перебуває на початковій стадії розвитку. Можна знайти інформацію про існування КТ В. Шекспіра [37], Ф. Достоєвського [22], В. Шевчука [18] та ін., проте самі ці корпуси у вільному користуванні недоступні. Тому звернемося до загальних КТ національних мов. Важливою ознакою КТ є стандартність мови анотування. На сьогодні найбільш поширеним стандартом кодування інформації в електронних текстах став TEI [43]. Тому багато укладачів КТ взяли за основу систему маркерів саме цього міжнародного міждисциплінарного стандарту, яка дає можливість робити деякі модифікації набору тегів у кожному конкретному випадку залежно від мети створення КТ. Так, наприклад, *Korpus języka polskiego PWN* (Корпус польської мови Польського наукового видавництва при Польській Академії наук), створений для вдосконалення джерельної бази словників та полегшення лексикографічної роботи, не має спеціальних маркерів для присвяти, епіграфа, підпису, оскільки їх вважали зайвими стосовно завдання цього КТ [33].

Český národní korpus (Чеський національний корпус) [29], *Slovenský národný korpus* (Словацький національний корпус) [42], Національний корпус російського мови (Національний корпус російської мови) [19], *Korpus Języka Polskiego IPI PAN* (Корпус польської мови Інституту основ інформатики Польської Академії наук) [33] також не вирізняють цих характеристик, трактуючи їх як необов'язкові для репрезентації національних мов. Детальніший опис КТ польської мови див. також [41]. На подібних засадах побудовані системи розмітки українських текстів, що незалежно створюють у двох осередках: Інституті української мови НАНУ [10] та Українському мовно-інформаційному фонді НАНУ [17].

У схемі маркування, яку використовують у Проекті кількісного аналізу текстів (*Quantitative Text Analysis, QuanTA*) Університету м. Грац (Австрія), деякі споріднені теги об'єднано: [iad] (*Interne Addenda*) для епіграфів, покликань, кінцевих приміток, звертань (у листах) та ін. Окремий тег [att] (*Autortexttyp*) позначає авторську класифікацію тексту [40]. Отже, поданий огляд КТ підтверджує факт, що вибір тегів і форми їх подання залежить від тих дослідницьких завдань, для розв'язання яких створюють корпус.

Загальні засади анотування Корпусу текстів Івана Франка (КТФ)

Корпус текстів окремого автора можна створити, виокремлюючи тексти письменника із національного КТ, якщо їх туди залучено. Проте загальний КТ із дуже високою ймовірністю буде містити не всі твори письменника. Отже, укладений таким чином КТ письменника не буде репрезентативним, а це неприпустимо, оскільки репрезентативність — одна з обов'язкових вимог до будь-якого КТ.

КТФ заплановано як репрезентативний машиночитаний анований статичний дослідницький. Основні концептуальні параметри його створення викладено у [3]. Проект створення КТФ передбачає, що корпус буде охоплювати усі твори І. Франка (а це орієнтовно 7 млн. слововживань) з усіма особливостями фонетичного, морфологічного, словотвірного, лексико-семантичного, фразеологічного, синтаксичного рівнів. КТФ репрезентує підсистему західного варіанту української мови кінця ХІХ — початку ХХ ст. І, що видається особливо важливим, не тільки у художньому, а й у публіцистичному, науковому (галузь літературознавства, етнографії, культурології, економіки, філософії, соціології), епістолярному стилях. Величезний та різномірний обсяг спадщини письменника зумовив поділ КТФ на декілька підкорпусів: велика та мала проза, драматургія, літературно-критичні праці, публіцистика, наукові розвідки, епістолярій, поезія, перекладні твори.

У 1960-х рр. у Львівському університеті був задум створити словник мови І. Франка, теоретичне підґрунтя якого сформулював проф. І. Ковалик [13, 14]. Було створено картотеку, яка нині зберігається в Івано-Франківському педінституті [20: 82]. Одним із результатів роботи колективу авторів під керівництвом професора став Словопоказчик поетичних творів Івана Франка [15]. Отже, поезія І. Франка вже частково була об'єктом лексикографічного опису з елементами статистики. Тому виконання нашої роботи розпочато з підкорпусу прози, як одного з найбільших за обсягом, який добре репрезентує багатство та різноманітність мови письменника (тільки в одному романі “Перехресні стежки” зафіксовано 9 978 різних слів (!), тоді як Словник мови Т. Шевченка у двох томах містить 10 116 слів [6]).

КТФ — дослідницький корпус, зорієнтований на широкий клас лінгвістичних завдань, при цьому, що більше параметрів буде включено в його анування, то більший його дослідницький потенціал. Сподіваємося, він стане зручним інструментом в опрацюванні ідіостилю письменника, оскільки на всьому обсязі творів І. Франка дасть можливість здійснювати автоматичний пошук будь-якої мовної одиниці (наприклад, лексеми, конструкції, граматичної форми) у будь-якій формі у всіх контекстах; здійснювати автоматичний пошук твору за будь-яким параметром (наприклад, твори певного жанру, написані певного року (періоду), певною мовою, підписані певним псевдонімом, з епіграфом чи без нього тощо). Оскільки твори у КТФ датовані, вдасться фіксувати час першого та останнього використання певної лексеми в текстах, прослідкувати хронологію та динаміку розвитку мови автора. Це значною мірою уможливить реконструювання західного варіанта української літературної мови кінця ХІХ — поч. ХХ ст.; елементів територіальних та соціальних діалектів цього ж періоду, адже своїх персонажів автор наділяв мовленням того середовища, яке вони представляли. За допомогою КТФ стане можливим отримати, окрім якісної, кількісну характеристику мови письменника (на основі

корпусу можна автоматично укласти частотні словники і конкорданси до будь-якого конкретного чи групи заданих творів) тощо. Саме корпус дасть можливість зробити максимально ефективною роботу над укладанням словника мови письменника, а також над порівняльним вивченням різних редакцій, версій і т. п. конкретних творів.

У КТФ за типом інформації (позатекстова і власне текстова) виділено два основних рівні анотування: зовнішній та внутрішній. На зовнішньому подано зовнішню стосовно тексту інформацію, метадані: бібліографічний опис творів, вік та освіта автора тощо. На внутрішньому рівні подано внутрішню стосовно тексту інформацію: структурну (яка стала об'єктом опису цієї статті), морфологічну, синтаксичну, семантичну. Окремого опрацювання вимагає анафоричне та прагматичне анотування. Подібні принципи опису текстів є й у інших КТ, зокрема у Корпусі російської мови ХІХ ст. [9], див. також [21]. Зараз уже виконано морфологічне анотування деяких творів, результатом чого стали, зокрема он-лайн конкорданс [4] та частотний словник роману "Перехресні стежки" [5], а також виявлено основні статистичні параметри цього тексту [28].

Відповідно до усталеної в мовознавстві традиції, в основу КТФ лягли останні прижиттєві видання творів І. Франка, а також найповніше на сьогодні Зібрання творів у 50-ти томах [24] і видання творів, що до нього не ввійшли [25]. Самі твори письменника мають глибоку багат шарову будову, яка у перевиданнях додатково ускладнюється редакторськими примітками та покликаннями, перекладами фрагментів тексту іншими мовами та поясненнями. Тому у процесі створення КТФ виявлено особливі структурні елементи тексту письменника, не описані у попередньо згаданій теоретичній літературі, а саме, у найбільш поширеному стандарті кодування інформації в електронних текстах TEI, а також у найбільших КТ слов'янських мов, згаданих вище. До таких, наприклад, належать авторське визначення жанру твору, авторський підпис тексту (дата і/або місце написання твору, справжнє ім'я або псевдонім), авторські примітки про переробку тощо.

Особливості структурного анотування корпусу текстів Івана Франка

Загальними засадами до набору тегів для будь-якого КТ є багаторазове використання, сумісність з іншими КТ та сумісність із загальноприйнятими науковими теоріями. Тому за основу анотування КТФ було взято принципи міжнародного стандарту TEI, які до того ж відповідають обов'язковій вимозі уніфікованості КТ.

Загальна схема структурного анотування КТФ:

Заголовок позначатимемо тегом <head>, частини, розділи – тегам <div> або <div0>, <div1>, <div2> і т. д., якщо твір має кількарівневий поділ. Для відзначення *підзаголовків* пропонуємо ввести тег <subhead>. Головною одиницею основного тексту є абзац, для якого використовуватимемо стандартний тег <p>. Межі речень виділятимемо тегам <s>...</s>.

Структурне аотування у корпусі текстів (на прикладі прози І. Франка)

Зважаючи на мету створення КТФ і з урахуванням того, що передмова чи післямова становлять з художнім текстом єдине ціле, пропонуємо не виокремлювати ці структурні елементи поза межі основного тексту <body>, як це зроблено в ТЕІ, де передмова належить до зони <front>, а післямова – до <back>. Для відзначення **передмови** використовуватимемо тег <foreword>, а для **післямови** – <afterword>. Нижче наведено аотування початкових сторінок повісті “Захар Беркут”, де використано також елементи, зміст яких описано далі.

```
<head>Захар Беркут</head>
<subhead>
  Образ громадського життя
  Карпатської Русі в XIII віці
</subhead>
<foreword n="Передмова">Передмова
<p>
<s>Повість історична -- се не історія.</s>
...
<s>Дійові особи зрештою видумані, місцевість списана по мож-
ливості вірно.</s>
</p>
<dateline>
  <place>Львів</place>, <date>дня 1 грудня 1882</date>.
</dateline>
<byline><author>Ів. Франко</author></byline>
...
<remade>
  <dateline>
    <place>Криворівня</place>, <date>1 серпня 1902</date>.
  </dateline>
  <byline><author>І. Ф.</author></byline>
</remade>
</foreword>

<epigraph>
  <lang="ru">
  <lg>
    <l>Дела давно минувших дней,</l>
    <l>Преданья старины глубокой...</l>
  </lg>
  <byline><author>А. С. Пушкин</author></byline>
  </lang>
</epigraph>

<div0 n="I">I
<p>
<s>Сумно і непривітно тепер в нашій...
```

У попередньому прикладі групу віршованих рядків, відповідно до ТЕІ, відзначено тегом <lg> (line group), а окремі віршовані рядки — <l>. Наприклад, ще [24 XIV, 153]:

```
<lg>
  <l>Кажуть люде, що суд буде,</l>
  <l>А суду не буде!</l>
  <l>Най на того суд упаде,</l>
  <l>Хто судити буде!</l>
</lg>
```

Цитування. На противагу багатьом словникам письменника, наприклад [7; 8], які не включають у свій опис цитати з творів інших авторів або іншомовні вставки до тексту, було вирішено, що КТФ повинен охоплювати всі текстові елементи творів автора, оскільки комп'ютерні програми зможуть їх визначати автоматично. Це відкриє нові перспективи для сучасних лінгвістичних досліджень, наприклад, які твори, яких авторів, яких національностей і якими мовами цитував І. Франко, поезію чи прозу, фольклор чи авторські роботи. Цей комплекс проблем може стати об'єктом окремого дослідження. Цитування позначатимемо тегом <cit>.

Авторське визначення жанру власного твору (як правило, зазначене відразу після заголовка) є дуже важливим, оскільки подає авторський план і оцінку твору. Із цього погляду для укладання КТФ є щонайменше дві проблеми:

1) Авторське визначення жанру не збігається із сучасним. Наприклад, Іван Франко називає "Перехресні стежки" *повістю* [24 XX: 173], хоча сучасні спеціалісти-літературознавці визначають його як *роман*.

2) Автор створив оригінальний жанр, наприклад, *Мавка* (Літня казочка) [24 XV: 91 – 95]. Подібний структурний елемент виникає, коли назва містить деякі біографічні факти: *У столярні* (Із моїх споминів) [24 XXI: 171 – 188]. Інколи на цьому місці Іван Франко вказував на головного героя або тему твору, наприклад, *Полуйка* (Оповідання старого рішника) [24 XX: 7 – 25], *Терен у нозі*. Оповідання з гуцульського життя [24 XXI: 375 – 390].

Для вказівки на авторське визначення жанру пропонуємо тег <agd> (Author's genre definition). Цей елемент разом з деякими іншими, згаданими вище, проілюструємо на кількох прикладах:

```
<head>Перехресні стежки</head>
<subhead><agd>Повість</agd></subhead>
<div0 n="I">I
<p>
<s><said speaker="Стальський">-- А, пан меценас!</s>
...
<head>Мавка</head>
<subhead><agd>(Літня казочка)</agd></subhead>
```


Структурне анування у корпусі текстів (на прикладі прози І. Франка)

...

```
<head>Моя стріча з Олексою</head>
<subhead>( <agd>оповідання</agd> <pseudo>Мирона Сторо-
жа</pseudo>)</subhead>
```

...

```
<head>У столярні</head>
<subhead>(Із моїх споминів)</subhead>
```

...

Додаткова інформація (зазвичай, час, дата подій і под.) може міститися на початку розділу (тоді вона належить до тега <opener>) або наприкінці (<closer>). Наприклад [24 XV: 199],

```
<head>Із записок недужого</head>
```

...

```
<div>
<opener>
  <time>9 година</time>
</opener>
<p><s>Грав трохи в варцаби...
```

Авторський підпис твору може містити зазначення місця та часу написання, ім'я автора (повне: *І. Франко, Іван Франко, Dr. Iwan Franko*; ініціали: *І. Ф.*; псевдонім: *Мирон сторож* та ін.). У деяких творах авторство вказане на самому початку, наприклад, *Ріпка // Стара казка*, по-новому розповів І[ван] Ф[ранко] [24 XVII: 306 – 307]:

```
<head>Ріпка</head>
<subhead>
  Стара <agd>казка</agd>, по-новому розповів
  <author> І[ван] Ф[ранко]</author>
</subhead>
```

Інколи у структуру тексту включено авторські примітки про переробку. Для них ми ввели тег <remade>. Скажімо, оповідання *Цигани* завершується таким підписом [24 XVI: 166]:

Нагуєвичі, в липні 1882,
перероблено 1887.

Його вмістимо в таку структуру:

```
<closer>
  <dateline>
    <place>Нагуєвичі</place>,
    <date>в липні 1882</date>
  </dateline>,
  <dateline>
    <remade>перероблено <date>1887</date></remade>.
  </dateline>
</closer>
```

Примітки (самого автора, редакторів видання) позначатимемо відповідно `<note resp="auth">` і `<note resp="editor">`. Наприклад, в оповіданні “Яндруси” [24 XVII: 212 – 213] маємо кілька авторських пояснень, включно із заголовком:

```
<head>Яндруси<note resp="auth">В жаргоні львівських ву-  
личників -- хлопці</note></head>
```

...

```
<s>Войцехова рано була десь там на хрестинах, вер-  
нула аж о одинадцятій і то вже під доброю датою<note  
resp="auth">Підохочена, напідпитку</note>.</s>
```

...

Редакторські примітки зазвичай супроводжують іншомовні вставки у тексті, наприклад, в оповіданні “Свинська конституція” [24 XX: 7–13]:

```
<head>Свинська конституція</head>  
<dedication>  
Присвячую пам'яті  
Антоня Грицуняка  
</dedication>
```

...

```
<s>Грицуняк -- се дуже цікава поява, один із немногих живих  
іще<note resp="auth">Він умер 29 марта 1900 р.</note> недобит-  
ків того племені оповідачів ...
```

...

```
... і там так твердо навчилися “s&lslash;oma-siano”<note  
resp="editor">Солома-сіно (польськ.).-- Ред.</note>, ...
```

...

(Останньої примітки немає в публікації 1900 року у збірці “Сім казок” [23]. &lslash; позначає польську літеру ł.)

Нестандартне розділення підрозділів знаками * [24 XIV: 117 тощо] або – [24 XIV: 278 тощо] і подібні позначатимемо так:

```
<div n="*">*</div>  
<div n="---">---</div>
```

Якщо певні структурні елементи відбиті від інших порожніми рядками (за винятком віршованих вставок), то, залежно від логічного навантаження, використовуватимемо `<div n=" " >` для елементів, близьких за змістом до підрозділів, або `<emptyline>` в інших випадках (напр., відділення тексту листів [24 XVII: 446, 450 тощо]).

Із викладеного стає зрозуміло, що КТ конкретного письменника на структурному рівні має свої особливості у порівнянні із загально-мовним КТ. Відповідно до вимоги репрезентативності структурне анотування повинно охоплювати всі без винятку елементи будови тексту. Зокрема, авторське визначення жанру твору, підпис твору, вказівку на час, місце його створення чи переробки.

Структурне анотування у корпусі текстів (на прикладі прози І. Франка)

Запропоновані у статті доповнення та деякі модифікації міжнародного стандарту TEI дають можливість більш повно та адекватно відобразити глибинну організацію й архітектуру тексту конкретного письменника, відрізнити авторське коригування та пояснення тексту від редакторського тощо. Ці факти набувають особливого значення у світлих підготовчих роботах до видання повного зібрання творів І. Франка у 100 томах (задум Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України). Електронне автоматичне опрацювання текстів Франкової спадщини, зокрема описане анотування, значно полегшить мовознавчі, літературознавчі, герменевтичні, текстологічні та історичні дослідження франкознавців. Розглянуті структурні елементи тексту можна вважати необхідними як для КТФ, так і для кожного КТ окремого автора загалом.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

КТ — корпус текстів

КТФ — корпус текстів Івана Франка

TEI — Text Encoding Initiative

1. *Баранов А.Н.* Лингвистическая экспертиза текста: Учеб. пособие. — М.: Флинта: Наука, 2007. — 592 с.
2. *Бібліотека української літератури.* — [Цит. 25 жовтня 2008]. — Доступно з: <<http://www.ukrlib.com.ua>>
3. *Бук С.* Корпус текстів Івана Франка: спроба визначення основних параметрів // *Горизонти прикладної лінгвістики. Доп. міжнарод. наук. конференції 20–27 вересня 2006, Україна, Крим, Партеніт* / Ред. В. А. Широков, С. С. Дікарева. Мовно-інформаційний фонд України. Таврійський нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. — Сімферополь: В-во “ДиАйПи”, 2006. — С. 115–116.
4. *Бук С., Ровенчак А.* Он-лайн конкорданс роману Івана Франка “Перехресні стежки”. — [Цит. 30 вересня 2008]. — Доступно з: <<http://www.ktf.franko.lviv.ua/~andrij/science/Franko/concordance.html>>.
5. *Бук С., Ровенчак А.* Частотний словник повісті І. Франка “Перехресні стежки” // *Стежками Франкового тексту (комунікативні, стилістичні та лексичні виміру роману “Перехресні стежки”)* / Ф.С. Бацевич (наук. ред.), С.Н. Бук, Л.М. Процак, А.А. Ровенчак, Л.Ю. Сваричевська, І. Л. Ціхоцький. — Львів: Видав. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. — С. 138–369.
6. *Ващенко В.С.* (ред.) *Словник мови Шевченка.* — К.: Наук. думка, 1964. — Т. 1. — 484 с.; Т. 2. — 566 с.
7. *Ващенко В.С., Петрова П.О.* Шевченкова лексика. Словопоказчик до поезій Т. Г. Шевченка. — К.: Видав. Київського держ. ун-ту ім. Т. Шевченка, 1961. — 106 с.
8. *Виноградов В.* (ред.): *Словарь языка Пушкина: В 4 тт.* / Отв. ред. акад. АН СРСР В.В. Виноградов. — М.: Азбуковник, 2000. — с.
9. *Волков С. С., Захаров В. П.* Параметры описания текстов для корпуса русского языка XIX века // *Международ. конференция “Корпусная лингвистика 2004”:* Тез. докл. 12–14 октября 2004 г., Санкт-Петербург.
10. *Демська-Кульчицька О.* Основи національного корпусу української мови.— К.: Інститут української мови НАН України, 2005. — 219 с.
11. *Закономерности структурной организации научно-реферативного текста* / За ред. В. С. Перебийніс. — К.: Наук. думка, 1982. — 322 с.
12. *Карпіловська Є.А.* Вступ до комп’ютерної лінгвістики. — Донецьк: Юго-Восток, 2003. — 184 с.
13. *Ковалик І.І.* Наукові філологічні основи укладання і побудови Словника мови художніх творів Івана Франка // *Українське літературознавство.* Іван Франко. Статті і матеріали. — Львів, 1972. — Вип. 17. — С. 3–10.

14. Ковалик І.І. Принципи укладання Словника мови творів Івана Франка // Українське літературознавство. Іван Франко. Статті і матеріали. — Львів, 1968. — Вип. 5. — С. 174 — 183.
15. Ковалик І.І., Ощипко І.Й., Л.М. Полюга (уклад.) Лексика поетичних творів Івана Франка. Методичні вказівки з розвитку ялексики. — Львів: ЛНУ, 1990. — 264 с.
16. Конкорданція поетичних творів Тараса Шевченка / Ред. і упоряд.: Олег Ільницький, Юрій Гавриш. У 4 тт. — Торонто, 2001.
17. Корпусна лінгвістика / В. А. Широков, О. В. Бугаков, Т. О. Грязнухіна та ін. — К.: Довіра, 2005. — 471 с.
18. Монахова Т.В. Мова Валерія Шевчука: ключові концепти, корпус, тезаурус: Автореф. дис. ...канд. філол. наук. — К.: КНУ, 2008. — 18 с.
19. Национальный корпус русского языка. — [Цит. 30 сентября 2008]. — Доступный с: <<http://www.ruscorgora.ru>>.
20. Ощипко І.Й. Про укладання словника мови поетичних творів Івана Франка // Іван Франко і світова культура. Матеріали Міжнар. симпозиуму ЮНЕСКО (Львів, 11 — 15 вересня 1986). — Кн. 1. — К.: Наук. думка, 1990. — С. 81 — 83.
21. Рахилина Е.В. О лексических базах данных // Вопросы языкознания. — 1994. — № 4. — С. 107 — 113.
22. Словарь-конкорданс публицистики Ф.М. Достоевского. — [Цит. 30 сентября 2008]. — Доступный с: <<http://dostoevskii.karelia.ru>>
23. Франко І. Свинська конституція // Сім казок. — Львів: Накл. Українсько-Руської видавничої спілки, 1900. — С. 39–49.
24. Франко І. Я. Зібрання творів. У 50 тт. — К.: Наук. думка, 1979.
25. Франко І. Я. Мозаїка: Из творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 тт. / Упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. — Львів: Каменярь, 2002. — 432 с.
26. Частотний словник сучасної поетичної української мови / наук. кер. Н. П. Дарчук. — [Цит. 02 жовтня 2003]. — Доступно з <<http://www.philolog.univ.kiev.ua/wins/chast/chast.htm>>.
27. Aston G., Burnard L. The BNC Handbook. Exploring the British National Corpus with SARA. — Cambridge: Edinburgh University Press, 1998. — 250 p.
28. Buk S., Rovenchak A. Statistical Parameters of Ivan Franko's Novel *Perekhresni stezky* (*The Cross-Paths*) // Quantitative Linguistics. — V. 62: Exact Methods in the Study of Language and Text. — Berlin; New York, 2006. — P. 39 — 48.
29. Český národní korpus. — [Цит. 30 вересня 2008]. — Доступно з: <<http://ucnk.ff.cuni.cz>>
30. Concordance of Shakespeare's complete works. — [Cited 02 October, 2008]. — Available from: <<http://www.opensourceshakespeare.com/concordance>>.
31. Corpus-Based Approaches to Metaphor and Metonymy / Ed. by Anatol Stefanowitsch, Stephan Th. Gries. — Trends in Linguistics. Studies and Monographs 171 / Editors Walter Bisang (main editor for this volume), Hans Henrich Hock, Werner Winter. — Mouton de Gruyter: Berlin; New York, 2006. — 319 p.
32. Jones S. Antonymy: A corpus-based perspective. — London; N. Y.: Routledge, 2002. — XVI, 193 p.
33. Korpus Języka Polskiego IPI PAN. — [Cyt. 2008, 30 września]. — Dostępny z: <<http://korpus.pl/index.php?page=welcome>>
34. Korpus Języka Polskiego Wydawnictwa Naukowego PWN. — [Cyt. 2008, 30 września]. — Dostępny z: <<http://korpus.pwn.pl>>.
35. McEney T. Corpus Linguistics // The Oxford Handbook of Computational Linguistics. — Oxford University Press, 2003. — P. 448 — 464.
36. Meyer C.F. English Corpus Linguistics: An Introduction. — Cambridge: Cambridge University Press, 2002. — 168 s.
37. Moby Shakespeare: The complete unabridged works of Shakespeare. — Cited 30 September 2008. — Available from: <<http://www.clres.com/corp.html>>.
38. Online books page. — Cited 20 October 2008. — Available from: <<http://onlinebooks.library.upenn.edu>>;
39. Project Gutenberg. — Cited 20 October 2008. — Available from: <<http://www.gutenberg.org>>
40. QuanTA: Quantitative text analysis. — Cited 02 October 2008. — Available from: <<http://www.gewi.uni-graz.at/quanta/>>

Структурне анування у корпусі текстів (на прикладі прози І. Франка)

41. Rudolf M. Metody automatycznej analizy korpusu tekstów polskich. — Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 2004. — 152s.
42. Slovenský národný korpus. — [Цит. 30 вересня 2008]. — Доступно з <<http://korpus.juls.savba.sk/index.sk.html>>.
43. TEI: Text Encoding Initiative. P5: Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange. — 2007. — Cited 11 September 2008. — Available from: <<http://www.tei-c.org/Guidelines/P5/>>
44. Ulysses by James Joyce. A Ranked Concordance. — [Cited 15 October, 2008]. — Available from: <http://www.doc.ic.ac.uk/~rac101/concord/texts/ulysses/ulysses_ranked.html>.

Solomija Buk

STRUCTURE ANNOTATION IN TEXT CORPUS (ON THE MATERIAL OF IVAN FRANKO'S PROSE)

The paper presents some results which were received while the text corpus of Ivan Franko is being created. The notion of the structure annotation of text corpus is specified. The important text elements for particular structure annotation of an author text corpus are fined out. Such elements as author's definition of genre, author's notes about remaking, dedications, epigraphs, citations, author's signature of work (date and/or place of the work creation, original name or pseudonym), author's and editor's footnotes are described on the material of Ivan Franko's prose.

Keywords: text corpus, text structure, structure annotation of text corpus, tag.

Відомі постаті про мову

Чи завжди південноруська мова була в зневазі – притчею во язицех? Чи завжди розмовляли нею тільки ті, котрі інакше говорити не навчились, писали тільки ті, котрі інакше писати не вміли? Ні!

Ні! У заповітах наших батьків, у ковчезі нашої слави, в історичних свідченнях нашої законорожденності, словом, у наших літописах сильно і часто пробивається справжня південноруська мова ніби з-під кори мови мертвої, священної, церковнослов'янської. Та й як цьому не бути? Розсадник нашої православної віри і нашої народної освіти – південноруський Київ – був і місцем проживання наших перших літописців, і як житейська мова, мова південноруська мимоволі вривалася в їхні дієписання, хоча вони й не підносили їх до Бога під час богослужіння.

Зауважимо, що найдавніший список Нестора, список Лаврентіївський, найбільше міг би нам подати південноруських слів і виразів; але візьмемо навіть Псковський літопис (див. видання Погодіна, Москва, 1837), котрий є скороченням Новгородського, а цей, у свою чергу, є скороченням Київського, і відзначимо (за вказівкою самого п. Погодіна) дещо незрозуміле в ньому без знання південноруської мови...

Та не тільки в Південній Русі, в Червонорусії і Малорусії, панувала південноруська мова і була надбанням як найпростішого, так і найвищого за освітою класу людей; південноруська мова панувала ще і в руських землях, що належали до польського королівства, нею розмовляли й при дворі великих князів литовських і в найбільш знатних домах; нею послуговувались при дипломатичних стосунках, нею писалися важливі державні акти (докази цього можна частково знайти в "Литовській метриці", що зберігається у Варшавському коронному архіві, деякі документи з якого вміщено у "Сборнике" Муха нова). Та й не дивно, якщо поміркуємо, що народонаселення Литви все руське, крім 1/10 частини власне литовського народонаселення.

Є підстави думати, що й сама польська мова кращі риси й багатство своє позичила з мови південноруської, тому що в той час, коли польські письменники думали й писали по-латині, південноруська мова була вже досить розвиненою.

Метлинський А.Л., 1839

УДК 81'373.2

Світлана Антонюк (м. Київ)

НАРОДНІ НАЗВИ ШЛЯХІВ СПОЛУЧЕННЯ РОВЕНЩИНИ

Стаття присвячена аналізу народних назв на позначення шляхів сполучення Ровенщини, описаних за розміром, видом покриття, формою, якістю, функціональним призначенням, розміщенням стосовно інших географічних об'єктів..

Ключові слова: народний географічний термін, лексема, номен, сема, семантичний ряд.

Структура шляхів сполучення Ровенщини склалася на основі рельєфно-ландшафтної характеристики території (північ Волинського підвищення, південь Поліської низовини). Народні терміни, що позначають географічні реалії, пов'язані з переміщенням на суші, через гідрооб'єкти пішим чи спеціалізованим способом, утворюють понятійне мікрополе зазначеної лексико-семантичної групи.

Аналіз основних семантичних констатацій і розгалужень цієї системи термінів проведено на основі характерних ознак об'єктів сполучення:

1) розмір; 2) вид покриття; 3) форма; 4) якість; 5) функціональне призначення; 6) край шляху сполучення; 7) розміщення стосовно інших географічних об'єктів.

Одним з основних термінів окресленого лексико-семантичного мікрополя виступає загальнономовний полісемний номен **дорóга**. Дефініція *дорóги* як 'спеціально визначеної земельної полоси для організації руху' властива всій території дослідження (пор. укр. літ. *дорóга* 'смуга землі, по якій їздять і ходять', 'місце для проходу, проїзду' [25 II: 378-379], укр. діал. *дорóга* 'смуга землі, призначена для переміщення людей і транспорту' [7: 72], блр. діал. *дарóга* 'полоса землі, призначена для їзди і ходьби', 'вулиця', 'слід на ріллі або сіножаті', 'слід на лузі від купи сіна, яку стягують до стогу', 'слід звірини або пушнини на снігу', 'стежка, протоптана на траві в лузі' [31: 57]).

© С.В. АНТОНЮК, 2009

Сему 'дорога взагалі' репрезентують терміни *магістраль* (< лат. *magistrālis* 'пануючий' [12 III: 353]) 'головна дорога' (с. Малушка Березнівський р-н, с. Бабин Гощанський р-н, м. Костопіль Костопільський р-н, с. Бугаївка Радивилівський р-н, м. Рівне; МЕ), пор. укр. літ. *магістраль* 'основна лінія у шляхах' [24: 386], рос. *магістраль* 'основна, головна лінія в системі якої-небудь сітки (залізничної, електричної, телеграфної та ін.), а також широка й пряма міська вулиця' [19: 296]; *путь* (< псл. *potь 'дорога', 'міст', 'стежка' [12 IV: 642]) 'дорога, шлях' (м. Сарни Сарненський р-н; МЕ), пор. укр. літ. *путь* 'смуга землі, призначена для ходіння, їзди; шлях, дорога', 'місце, яким можна пройти, проїхати, по якому хто-небудь іде, їде, щось пересувається; дорога, шлях' [25 VIII: 405]; *тракт* (<нім. *Trakt* 'тракт' < лат. *tractus* 'тяга, протяжність; смуга, слід' [12 V: 616]) 'дорога, шлях' (м. Острог; МЕ), пор. укр. літ. *тракт* 'шлях' [25 X: 225], блр. діал. *тракт* 'велика наїжджена дорога, шлях' [31: 190]; *трáса* (< нім. *Trasse* < фр. *tracé* 'траса' [12 V: 623]) 'дорога' (с. Верба Дубенський р-н, с. Опарипси Радивилівський р-н, м. Рівне; МЕ), пор. укр. літ. *трáса* 'лінія, що вказує напрям проходження чогось', 'широкий асфальтовий шлях, що з'єднує великі міста, важливі об'єкти тощо' [25 X: 237]; *шлях* (<нім. *Schlag* 'удар' [26 IV: 457]) 'дорога, шлях'; 'частина землі, призначена для проїзду по ній' (сс. Бугрин, Жаврів Гощанський р-н; м. Острог; с. Великий Олексин Ровенський р-н; Анк.), пор. укр. діал. словосполучення *битий шлях* [10: 19], блр. *шлях*, пол. *zlach* 'старий тракт', 'грунтова дорога' [26 IV: 457].

У с. Новосілки Володимирецького р-ну зафіксовано термін *гостінець* 'шлях' [28: 220]. Крім досліджуваного ареалу, він має широке побутування на території слов'ян (пор. укр. літ. *гостінець* 'велика дорога, стовпова дорога' [6 I: 318], рос. діал. *гостінець* 'большая дорога' [14: 124], блр. *гасцінец* 'стара, широка, людна дорога, обсажена деревами, центральна, брукована' [31: 194], паралелі з інших мов див.: [13: 65]) і сягає псл. *gostinьсь [13: 65].

Дорогу за розміром визначає демінутив *доріжка* 'неширока дорога' (с. Бокшин Корецький р-н; Анк.) та його фонетичний варіант *дорóжка*, що вживається в м. Острог і в с. Пляшева Радивилівський р-н (МЕ) (пор. укр. діал. *дорóжка* 'вужька грунтова дорога' [10: 34], *доріжка*, *дорóжка* 'невелика дорога', 'стежка' [7: 72], блр. діал. *дорóжка* 'польова і навманя наїжджена дорога' [31: 57].

Для позначення 'вужької доріжки', 'смуги землі, призначеної для ходіння' використовується номенклатурне *сте́жка* (< псл. *stьžьka 'розвідка, спостереження, стежка' [12 V: 405 – 406]; с. Симонів Гощанський р-н (Анк.), сс. Боремель, Охматків Демидівський р-н, сс. Березівка, Стовпин, Ганнівка Корецький р-н, с. Красне Млинівський р-н, сс. Білашів, Точевики Острозький р-н, с. Березини Радивилівський р-н, смт Квасилів Ровенський р-н (МЕ) та інше суфіксальне утворення — *стежїна* (м. Рівне; Анк.). Для поліської частини краю характерні фонетичні варіанти *сте́жка* 'стежина в лісі' (с. Дубно Рокитнів-

ський р-н; МЕ), *с'т'ешка* 'доріжка, протоптана пішоходами' (сс. Борове, Кам'яне Рокитнівський р-н [3: 71]), *стажка* 'доріжка, протоптана пішоходами' (сс. Озерці, Полиці, Сопачів, Степангород, Суховоля Володимирецький р-н, с. Річиця Гошанський р-н, сс. Білобережне, Привільне Дубенський р-н, с. Переброди Дубровицький р-н, сс. Борове, Дубчиці, Кутин, Няньковичі, Острівськ, Привітівка Зарічненський р-н, с. Стара Мощаниця Здолбунівський р-н, с. Рокитне Костопільський р-н, сс. Сухівці, Ясининичі Ровенський р-н с. Купель Рокитнівський р-н, сс. Глушиця, Карасин, Немовичі, Тинне Сарненський р-н [3: 71]), *стеі́(')*ка 'доріжка, протоптана пішоходами' (сс. Лінчин, Поліське Березнівський р-н, с. Сопачів Володимирецький р-н, с. Будараж Дубенський р-н, с. Лісове Дубровецький р-н, с. Користь Корецький р-н, с. Бокійма Млинівський р-н. сс. Милятин, Садки Острозький р-н, сс. Оржів, Тайкури Ровенський р-н [3: 71]), пор. укр. літ. *стежка* 'доріжка, протоптана звірами або людьми чи спеціально зроблена людьми', 'доріжка' [12 V: 406]. Вищезазначені семи 'вузька доріжка', 'смуга землі, призначена для ходіння' презентують також новоутворення *trotuár* (фр. < *trotter* 'йти, марширувати; *trottoir* < бігти риссю' [12 IV: 652] — весь ареал (МЕ) і місцеве *trot'ár* (с. Мізоч Здолбунівський р-н; МЕ). Порівняно з українцями, які на позначення 'вузької стежки, доріжки' вживають, як питому, так і запозичену лексику, чехи надають перевагу питомим назвам, пор. чes. *chodník* 'доріжка, стежинка, тротуар' [17: 9].

У містах області 'доріжка, обсаджена деревами та кущами' повсюдно називається *алéя* (< фр. *allee* 'прохід' [12 I: 61]. Із міст цей термін потрапив у сільські населені пункти. Спорадично в селах Дубенського, Млинівського, Острозького, Радивилівського р-нів використовується зменшене *алéйка* 'доріжка в лісі', 'стежина в саду', 'стежина, обсаджена живоплотом (Анк., МЕ).

Сему 'стежина в лісі' виражають на досліджуваній території місцеві лексеми *лазі́вка* (с. Мости Здолбунівський р-н; МЕ), яка за походженням найімовірніше суфіксальний субстантив від *лазовий* < *lazovъjъ та *тягá* (походить від дієслова *тягти*, що зіставляється з іє. *dherägh 'тягти', пор. норв. *drogl* 'стежка, слід тварини' [12 II: 112]) 'стежка, якою звірі ходять до водопою' (с. Миляч Дубровицький р-н [2 I: 215]). Сюди ж зараховуємо префіксальні утворення: *прола́з* (с. Зелений Дуб Здолбунівський р-н; МЕ), *прото́птанка* (сс. Будараж, Зелений Дуб Здолбунівський р-н; МЕ), *прохі́д* (сmt Клевань Ровенський р-н; Анк.). Усі вони пов'язані з проходженням, подоланням перешкод місцевості. Продовжують цю ж сему терміни з префіксом позитивно завершеної дії: *переско́к* 'стежка, якою дикі звірі ходять до водопою' (с. Людинь Дубровицький р-н [2 II: 239]) й аналогічне за змістом *пересмі́к* (с. Собіщиці Володимирецький р-н, с. Вичівка Зарічненський р-н [2 II: 240]). Властивий говорам української мови термін: *тропа́* (< псл. *tropa [12 IV: 649]) на Ровенщині трапляється рідко. Поодинокі відзначаються *тропинка* (с. Серники Зарічненський

р-н; МЕ) та фонетичний варіант — *тропінка* (с. Сварицевичі Дубровицький р-н, с. Серники Зарічненський р-н; МЕ).

Народні географічні терміни на позначення шляхів сполучення за матеріалом їх покриття класифіковано в п'ять семантичних рядів. Семи 'дорога, вимощена каменем', 'дорога, вимощена підігнаним каменем' представляють номен **брук** (сс. Добривода, Коритне, Теслугів Радивилівський р-н; МЕ), субстантив *бруківка* (весь ареал; МЕ) та його фонетичний варіант *бруківка* (с. Бугрин Гоцанський р-н, м. Дубровиця, с. Бродниця Зарічненський р-н; Анк.; МЕ). Термін запозичено в українську мову через польську з середньоніжньонімецької [12 I: 266] (пор. укр. літ. *брук* 'дорога або вулиця (мостова), вимощена камінням' [25 I: 241], блр. діал. *брук* 'дорога, викладена каменем' [31: 26], пол. *bruk* 'міст', нім. *Brugge* 'міст' [12 I: 266]). Репрезентантами вищезазначених сем виступають також: форма мн. *пліти* від *плита* (< псл. *plita 'плита [12 IV: 446]) с. Пляшева Радивилівський р-н; МЕ), суфіксальне похідне на *-ька* — *плітка* (сmt Рокитне Рокитнівський р-н; МЕ), *шосе́* (< фр. *chaussée* 'дорога з твердим покриттям — бетонним, асфальтовим тощо' [22: 751] — весь ареал (МЕ), *шосейна* (с. Бадівка Острозький р-н [20 IV: 139]), а також *сош* (с. Коритне Радивилівський р-н; МЕ) і *соша* (с. Берестовець Костопільський р-н, м. Радивилів Радивилівський р-н, сmt Клевань Ровенський р-н, м. Сарни Сарненський р-н; Анк.). Сюди варто віднести й номен *асфальт* (весь ареал; МЕ) 'заасфальтована дорога' — старослов'янський етимологічний інваріант грецького позначення 'гірська смола' [25 I: 94 — 95] та фонетичний варіант *асвальт* (с. Шепетин Дубенський р-н; м. Острог; с. Кутянка Острозький р-н; МЕ). Ареал використання перелічених апелятивів широкий через значну масу видобування твердого каменю в області й відповідну протяжність вимощених ним доріг.

Семантичний ряд 'дорога, вимощена каменем' продовжують загальнономовні терміни: *камінці́* (сс. Острів, Сестрятин Радивилівський р-н; МЕ), *клинєць* (м. Дубно; МЕ) та рос. запозичення *отсє́в* (м. Острог, сmt Рокитне Рокитнівський р-н; МЕ), проте відсутній цілий ряд лексем, засвідчених в інших регіонах України, наприклад, *грейдар*, *грейдер*, *грейдарка* 'намощена дорога'; *больша́к*, *бурківка*, *бурковка* 'настелена дорога'; *на́сип*, *настє́лена*, *настє́лянка*; *твердя́к* 'тверда дорога' [8: 35].

Завершують структурний розподіл народні назви, які представляють 'грунтову дорогу' з кореневою основою *грунт* — (< нім. *Grund* 'основа, грунт' [24: 185]). Вона відбилася в прикметникові *грунто́ва* (весь ареал; МЕ), субстантиві *грунті́вка* (с. Вілія Острозький р-н, м. Радивилів Радивилівський р-н; МЕ) та його фонетичному варіанті *грунто́вка* (весь ареал; МЕ), пор. семантично близьке укр. літ. словосполучення *грунто́ва доро́га* вжите у значенні 'немощена дорога' [25 II: 181], а також укр. діал. (регіон.) *грунто́ва* 'грунтова дорога' [7: 65]. Відзначимо також, що термін *грунто́вка* в окремих регіонах України,

зокрема, на Кіровоградщині, багатший на значення 'грунтова дорога', 'дорога на болоті' [Там само].

Групу місцевих географічних назв, які характеризують форму шляхів сполучення Ровенщини диференційовано таким чином:

- лексеми, що виражають на території області 'роздоріжжя, з'єднання доріг, переїзд через дорогу': *вилка, розвилка, роздоріжжя, роз'їзд, розп'уття, приєднання доріг, перехрестя, перекресток, перехросток, перехросток, перетин доріг, переїзд*, а також *с'утісок* 'приєднання доріг' (с. Гориньград Ровенський р-н [20 II: 47]) < *sotesokъ 'тиск, тісна' та словосполучення *крижаві дороги* 'перехрестя доріг' (с. Серники Зарічненський р-н; МЕ), пор. укр. діал. *крижова дорога, перехресна дорога, розхідна дорога*, вжиті у цьому ж значенні [4: 13].

- полісемантичні терміни, що описують «звивини» дороги: *викрутас, викрутаси, віражі, загуменки, згин, коліно, крюк, лабірінт, обгин, петля, поворот, п'ятачок*. Сюди ж долучаємо терміни на позначення 'заплутаної лісової дороги' — *мандри, манівці*;

- позначення, які часто відносяться до іншого понятійного поля і одночасно виражають групу назв 'шляхи сполучення за формою рельєфу: *вівіз* 'ділянка дороги, що має схил, узвіз' (смт Демидівка Демидівський р-н, с. Серники Зарічненський р-н [21: 62]; с. Смордва Млинівський р-н [18: 220]; села Демидівського, Дубенського, Млинівського, Рівненського, Радивилівського р-нів; МЕ), *підйом* 'підвищення дороги', 'дорога, що йде вгору' (с. Панталія Дубенський р-н, м. Здолбунів Здолбунівський р-н, сс. Верхів, Грем'яче Острозький р-н, м. Рівне; МЕ). Фонетичне оформлення й семантика місцевої лексеми *підйом* відповідає укр. літ. *підйом* 'ділянка дороги, що веде в гори' та рос. *подъём* 'місце на шляху, де дорога піднімається вгору'. До цієї ж групи назв долучаємо: *п'явна* 'дорога без різких перепадів висот і поворотів' (м. Сарни Сарненський р-н; МЕ), *покат* (м. Острог; МЕ), *накат* (м. Дубно; МЕ), *скат* (м. Здолбунів Здолбунівський р-н; МЕ), *наклон* 'пологий схил дороги', 'дорога, що йде вниз' (с. Кам'яна Гора Костопільський р-н, с. Будераж Здолбунівський р-н, с. Грем'яче Острозький р-н; Анк.; МЕ), мотивовані дієсловами *котіти, клонити* (пор. укр. діал. *покіт* 'схил'; *покат, покот* 'схил гори'; блр. *пакот* 'вимощена дорога на болоті', 'схил горба'; рос. діал. *покоть* 'схил гори' [29: 122]). Сюди ж зараховуємо термін-метафору *стрелка* 'рівна, рівнинна дорога' (с. Немовичі Сарненський р-н; МЕ).

Для переважної більшості лексем, які описують якість шляхів сполучення, визначальною можна вважати семему **яма**: *ямка* (весь ареал; МЕ), *віямка* (с. Постійне Костопільський р-н, мм. Острог, Рівне; м. Дубно, с. Тараканів Дубенський р-н, сс. Грем'яче, Михайлівка Острозький р-н, сс. Казмірі, Підзамче, Рідків, Теслугів Радивилівський р-н; Анк.; МЕ), мн. *віямки* (весь ареал; Анк.; МЕ) 'яма на дорозі', *вибой* (с. Симонів Гошанський р-н, с. Удрицьк Дубровецький р-н, с. Морочне Зарічненський р-н, с. Бокшин Корецький р-н, с. Українка Острозький р-н; Анк.), *вибоїна* (с. Вовкушів Гошанський

р-н, с. Берестовець Костопільський р-н, смт Демидівка Демидівський р-н, с. Судобичі Дубенський р-н; Анк.; МЕ), *вибоїни* (весь ареал; Анк.; МЕ), *вибої* (с. Мульчиці Володимирецький р-н [21: 62]) ‘яма на дорозі’, *діра* (м. Костопіль Костопільський р-н; Анк.), *дери* (сс. Ждань, Кухітська Воля Зарічненський р-н) ‘яма на дорозі’, *колія* (< псл. *kolēja ‘наїжджене заглиблення від коліс; слід колеса’ [12 II: 514]; с. Малинськ Березнівський р-н, с. Головин Костопільський р-н, с. Верхів Острозький р-н, смт Клевань Ровенський р-н, с. Озерськ Дубровецький р-н; Анк.; МЕ), *колійка* (м. Березне Березнівський р-н, с. Головин Костопільський р-н; Анк.) ‘канава вздовж дороги’, ‘дорога в лісі’. Лексема *колія*, її деривати семантично дуже близькі до літературних і діалектних відповідників в інших регіонах України, пор. укр. літ. *колія* ‘наїжджене заглиблення від коліс на дорозі’ [24: 342], укр. діал. *колея*, *колія* ‘колія’, ‘яма на дорозі’ [27: 102], *колійка* ‘наїжджене заглиблення від коліс на дорозі’; *колийна*, *колія* ‘заглибина на дорозі, вибита транспортом’ [10: 45]; *колія* ‘канава вздовж дороги’ [7: 95].

В окремих населених пунктах Ровенщини функціонує лексема *баюра* (сс. Вілія, Лючин Острозький р-н; с. Сестрятин Радивилівський р-н; МЕ) як фонетичний варіант терміна *баюра* ‘вибоїна, яма на дорозі, заповнена водою’ (майже весь ареал; Анк.; МЕ), пор. укр. літ. *баюра* ‘велика, глибока калюжа’, ‘яма, вибій’ [25 I: 116], укр. діал. *баюда*, *баюра* ‘яма, наповнена водою’ [27: 27], *баюра*, ‘велика заглибина на дорозі, заповнена водою’, ‘заглибина на дорозі, вимита транспортом’ [10: 8], *баюра* ‘вибоїна, яма на дорозі’, ‘велика калюжа на дорозі, наповнена водою після дощу’ [7: 20]. Подекуди номен *баюра* замінюють синонімом *калюжа* (*калюга*) ‘яма на дорозі, заповнена водою’, пор. ще укр. діал., зафіксоване на Волині, *калюжа* ‘яма на дорозі, вибита транспортом’ [10: 43]. Апельатив *калюжа* ‘яма на дорозі з водою, гряззю, розкислою землею, болотом’ (сс. Вовкошів, Симонів Гощанський р-н, с. Клинци Дубенський р-н, с. Бокійма Млинівський р-н, м. Рівне, смт Квасилів Ровенський р-н; Анк.) — j-суфіксальне похідне від *калюга*, знайшло своє продовження й у народному розумінні терміна *калюжа*, пов’язаного з ‘водою, гряззю, розкислою землею, болотом’.

Місцеві позначення *калаб́аня*, *колоба́ня* (< *kolbanь/-n’a [16: 129], сс. Мильча, Озеряни, Дубенський р-н, сс. Майдан, Мартинівка Дубенський р-н, с. Вілія Острозький р-н, сс. Баранне, Заміщина, Полуничне Радивилівський р-н; Анк.; МЕ) представляють сему ‘яма на дорозі’. Репрезентантами вищезазначеної семи виступають також лексеми *калдо́бина*, *колдо́бина* (< *kǫldoba, *kǫldobina [15: 40]), с. Малинськ Березнівський р-н, с. Вовкошів Гощанський р-н, с. Озеряни Дубенський р-н; Анк. На думку О.Л. Смаль, псл. *kǫlban’a, *kǫlbanь, *kǫltoba, *kadǫlbъ виступають праформами (мотиваторами) широкого кола діалектних семантичних відповідників. Автор виокремлює укр. *ковба́ня* ‘глибока вибоїна, звичайно, на дорозі, переважно з

водою і болотом'; *калаба́ня* 'калюжа посеред дороги'; *колдо́бина* 'заглибина на дорозі, вибита транспортом'; блр. *калдо́біна* 'вибоїна, ямка на дорозі' [23: 156 – 159].

Народні географічні назви на позначення шляхів сполучення за функціональним призначенням деференційовано в чотири умовні групи. Серед лексем-репрезентантів місцевих позначень 'броду', 'переправи', 'стежки в болоті', 'місця, де переходять річку', 'мілководної ділянки, яку можна перейти чи переїхати' на більшій частині досліджуваної території, вживається термін *брід* (< псл. *brodъ 'брести, бродити' [12 I: 252 – 253]). Тільки в с. Новий Тік Демидівський р-н [9] засвідчено форму з оглушеним кінцевим приголосним *брім*. Трапляються й інші фонетичні варіанти цього терміна: *брод* у с. Поліське Березнівського р-ну, с. Птича Дубенського р-ну, м. Радивилів Радивилівського р-ну (Анк.), у с. Маринин Березнівського р-ну [28: 219], у с. Великий Шпаків Рівненського р-ну [9], у с. Єльне Рокитнівського р-ну (МЕ), *бруд* у с. Сторожів Корецького р-ну та с. Сновидовичі Рокитнівського р-ну [28: 218]. Продовжують їх деминутиви *брідок* – сс. Буца, Ситарі Дубенського р-ну (МЕ), с. Симонів Гоцанського р-ну (Анк.), *брідик* – с. Кураш Дубровецького р-ну (МЕ) і *бродкі* (мн.) – сс. Більськ, Єльне Рокитнівського р-ну (МЕ). Зустрічаються дифтонгічні утворення *брюд* (с. Селець Дубровецький р-н, сс. Мала Совпа, Устя Корецький р-н [28: 218, 219], *брїед* (с. Масевичі Рокитнівський р-н, с. Стрільськ Сарненський р-н [28: 218], *брюд* (с. Іванівка Корецький р-н [Там само]). Ці ж лексеми функціонують у літературній українській мові та її діалектах.

Терміни з кореневими основами *хід-*, *прав-*, утворені конфіксаційним способом з додаванням префікса *пере-* (виконана дія) і відповідних суфіксів, мотивовані дієсловами *переходити*, *переправлятися*: *перехід* (с. Моквин Березнівський р-н; МЕ), *переход* (с. Моквин Березнівський р-н, с. Остки Рокитнівський р-н, с. Рудня-Карпилівська Сарненський; МЕ), *перехідка*, *переходка* (с. Яринівка Сарненський р-н [28: 224]), *переправа* (с. Іванівна, с. Моквин Березнівський р-н, с. Підлужне Костопільський р-н, смт Томашгород Рокитнівський р-н; Анк., МЕ) 'брід, мілина' (пор. укр. діал. *перехода* 'мілка ділянка у водоймі, яку можна перейти' [27: 70]; *перехід*, *переход* 'переправа, брід, мілина' [7: 142]; блр. діал. *перабрід*, *перабріддзе* 'мілкий брід, місце, де переходять і переїжджають річку' [31: 141]. До цієї ж групи термінів віднесено апелятив *мо́ща* (с. Підлужне Костопільський р-н; Анк.), що походить від дієслова *мости́ти*. Прозорі за змістом позначення *кільце́ва дорога* (мм. Дубно, Рівне; МЕ), *кольцо́* (мм. Дубно, Рівне; МЕ) – запозичення з рос. мови, об'їзд (весь ареал; МЕ), які виражають 'кільцеву об'їзну дорогу', 'допоміжну дорогу'.

Сему 'міст, з'єднання між берегами річки' представляють апелятиви *міст* (< *mostъ 'міст, шматки дерева, дрібні гілки, накладені на болото чи грузьку землю для зручності переходу' [12 III: 483]), деминутив *місток* (весь ареал; МЕ), фонетичний варіант *му́ток* (с. Бонда-

рі Дубенський р-н [9]) та *мостки́* (мн.) (с. Кухітська Воля Зарічненський р-н; МЕ).

Семантичний перехід 'штучний насип, що перегороджує річку, ставок' → 'дорога на цьому насипі' передається в народному лексиконі термінами: *грéбля* (< псл. *greblja < *grebti 'гребти' [12 I: 589]), який функціонує повсемісно (Анк.; МЕ), а також демінутивом *грéбeлькa* (с. Симонів Гощанський р-н, с. Бокійма Млинівський р-н, сс. Вілія, Межиріч Острозький р-н; Анк.; МЕ). Поодиноким іншомовним терміном *дáмба* (с. Малинськ Березнівський р-н, смт Гоща Гощанський р-н, м. Сарни Сарненський р-н, с. Вілія Острозький р-н; Анк.; МЕ) потрапив в українські говірки найімовірніше через російську мову (< гол. *dam* [22: 189]). Загалом на території області переважають питомі назви шляхів: *перегорóдка* 'гребля' (с. Вілія Острозький р-н; МЕ), *гáтка* (< псл. *gatъka < *gatiti 'огороджувати' [12 I: 482]) (с. Малинськ Березнівський р-н, с. Озеряни Дубенський р-н, сс. Берестовець, Постійне Костошільський р-н, м. Кузнецовськ; Анк.), *гaть* 'дорога через болото', 'настил з хмизу для переїзду через болото' (с. Малинськ Березнівський р-н, с. Неньковичі Зарічненський р-н, сс. Біловіж, Блажове, Вежиця Рокитнівський р-н; Анк.; [21: 82]) і *гáта* (смт Степань Сарненський р-н [2 I: 87]). Сюди ж відносимо дериват *гaтoк* (с. Кутин Зарічненський р-н [Там само]). Лексемі *бéрва*, яка вживається на Ровенщині значенні 'кладка' В.П. Шульгач виводить із псл. *byrva [30: 57]. Її значення ідентичне з укр. літ. *берва* 'перекладина, місток', 'вітка, галузка' [6 I: 50]. На досліджуваній території цей термін зафіксовано у сс. Довговоля, Зелениця, Любахи Володимирецького р-ну, с. Старе Село Рокитнівського р-ну [28: 218], с. Сварицевичі Дубровицького р-ну [1: 35]. О.П. Карпенко зазначає, що східнослов'янське берва етимологічно пов'язане з укр. *бервено* 'колода', *бервення* 'колоди; стовбури та гілляки дерев, нанесені водою', *бервенo* (буков.) 'колода, деревина', *бервеняка* (поліс.) 'колода, очищена від кори і гілок деревина' та ін. [15: 18 – 20].

Групу з тринадцяти елементів складають у місцевому мовленні номени, що виражають 'край дороги': *бачовник* 'кусок вимощеної дороги від головної траси' (с. Бронники Ровенський р-н [20 II: 97]), *бичавник* 'протоптана стежка край дороги' (с. Іваничі Ровенський р-н; Анк.). Від основи **бік-/біч-** та її фонетичних варіантів утворено номени: *обoчина*, *узбiччя* (весь ареал; МЕ), *узбoчина* (с. Межиріч Острозький р-н; МЕ), які мають спільне значення 'край дороги'. Розглядаючи етимологічний аспект терміна *обoчина*, С.О. Вербич членує його на *o-бок(бік)-ина*, зіставляючи зі спорідненими слов'янськими утвореннями, рос. діал. *обoчина* 'бічна частина чогось', 'стежка біля чогось', пол. *oboczce* 'узбіччя'; *obocznicа* 'бічна віднога колії', чес. діал. *obočiti* 'обходити боком', *obočny* 'межовий' і вказує на праформу *obočina [5: 161]. Це ж значення презентують лексеми *бордюр* (< фр. *bord* 'край, межа' [22: 106] весь ареал; Анк.; МЕ) і фонетичний варіант *бардюр* (смт Смига Дубенський р-н; МЕ) 'межа дороги', *брóвка* (с. Осницьк

Рокитнівський р-н, с. Грозів Острозький р-н; МЕ) 'край дороги', *кюв'ет* (м. Здолбунів Здолбунівський р-н, с. Біла Криниця, смт Клевань Ровенський р-н, смт Демидівка Демидівський р-н, мм. Острог, Рівне; Анк.; МЕ) і фонетичний варіант *кюв'ет* (<фр. *cuvette* 'таз, миска, кювет' [12 III: 172]), засвідчений в смт Демидівка Демидівський р-н (МЕ) у значенні 'продовгуваті рови обабіч дороги'.

Розташування шляхів сполучення відносно інших географічних об'єктів за змістом подекуди синонімічне до словосполучення 'дорога поміж'. За цією ознакою в місцевому мовленні зафіксовано такі терміни: *глибо́ка доро́га* 'дорога між валами' (с. Залав'я Млинівський р-н [1: 168]), *глибо́кий шлях* 'шлях, що йде в поле, нібито вглиб' (с. Кустин Ровенський р-н [9]), *в топо́лях* 'дорога, з обох боків якої ростуть тополі' (с. Сварицевичі Дубровицький р-н [1: 146]), *кустувáта* 'дорога, обабіч якої росте багато кущів' (с. Ниви Золочівські Демидівський р-н [1: 401]), *тернава* 'дорога при кущах терену' (с. Бадівка Острозький р-н [20 IV: 39]), *прогін* 'дорога наскрізь' (с. Бронники Ровенський р-н [20 II: 97]), пор. укр. діал. *прогін* 'дорога для вигону худоби на пасовище' [4: 13], *вглиб* 'шлях, що йде в поле, далеко' (с. Онишківці Дубенський р-н, с. Кустин Ровенський р-н).

'Дорогу, що розділяє поле' репрезентують лексеми *грані́ця* (с. Ставрів Млинівський р-н [1: 191]), *грані́чка* (с. Новосілки Млинівський р-н [1: 191]), пор. також укр. діал. *грані́ця* 'межа між полями' [7: 63]. 'Лісову дорогу' — віддієслівне похідне *про́сіка* (с. Кам'яна Гора Костопільський р-н, с. Сварицевичі Дубровицький р-н, сс. Локниця, Серники Зарічненський р-н, сс. Буща, Зелений Дуб Здолбунівський р-н, с. Верхів Острозький р-н; Анк.; МЕ).

Всього народно-географічний лексикон Рівненської області на позначення шляхів сполучення нараховує більше ста апелятивів. Привертає увагу розмаїття, фонетична варіативність, синонімічність лексем, наприклад, *грунт*, *грунто́вка*, *грунтівка*, *грунто́ва*; *брід*, *бріт*, *брідок*, *брод*, *бро́дик*, *бру́од*, *бри́ед*, *бро́уд*, *прогін*, *вглиб* та ін. Конфіксаційним способом утворені семантично споріднені лексеми від однієї основи, наприклад, *перехі́дка*, *перехо́дка*, *обо́чина*, *узбо́чина*. Поряд із великою, в етимологічному плані, кількістю слов'янських (праслов'янських) термінів (*dorga, *greblja, *gatzь та ін.) у новомовному вжитку фіксується широкий арсенал іншомовних запозичень (нім. *грунт*, *брук*; фр. *алея*, *шосе*, *бордю́р*). У народному лексиконі використовується велика кількість полісемантичних метафоричних утворень, які відносяться до іншого понятійного поля: *ві́лка*, *крюк*, *петля*, *кільце́* тощо.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

Анк. — анкета для збирання матеріалу до «Словника географічних термінів Ровенщини»;

МЕ — матеріали експедицій, проведених автором протягом 2006-2007 рр.;

м. — місто;

мн. — множина;

мм. — міста;
с. — село;
смт — селище міського типу;
сс. — села.

1. *Аркушин Г.Л.* Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель. — Луцьк.; Вежа, 2006. — Т. 1. — (А — К).
2. *Аркушин Г.Л.* Словник західнополіських говірок. — Луцьк.; Вежа, 2000. — Т. 1–2.
3. Атлас української мови. В 3 тт. — К.: Наук. думка, 1988. — Т. 2. (Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі).
4. *Бичко Н.І., Бичко З.М.* Структурно-семантичний аналіз назв дорожніх об'єктів у говорах української мови (назви дороги) // Науково-технічна революція і сучасні процеси розвитку лексики народно-розмовної мови: Тези доповідей Республіканської конференції. — Ужгород, 1989. — С. 13 — 14.
5. *Вербич С.* Етимологічний аспект тематичної групи лексики на позначення географічних понять (на матеріалі українських говорів Карпатського регіону) // Українська термінологія і сучасність: Збірник наукових праць. — К., 2001. — Вип. IV. — С. 159 — 162.
6. *Грінченко Б.* Словарь української мови: У 4 тт. — К.: Наукова думка, 1996 — 1997.
7. *Громко Т.В., Лучик В.В., Поляруш Т.І.* Словник народних географічних термінів Кіровоградщини. — Київ; Кіровоград, РВГІЦ КДПУ, 1999. — 222 с.
8. *Громко Т.В.* Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини). — Кіровоград, РВЦ КДПУ, 2000. — 170 с.
9. Державний архів Рівненської області (фонд Р-2814, опис №1).
10. *Данилюк О.К.* Словник народних географічних термінів Волині: Словник, Луцьк, Надстир'я, 1997. — 103 с.
11. *Данилюк О.К.* Географічна термінологія Волині. Дис. ...канд. філол. наук. — К., 2000. — 222 с.
12. Етимологічний словник української мови. В 7 тт. // Гол. ред. О.С. Мельничук. — К.: Наук. думка, 1982 — 2006.
13. Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / Под ред. О.Н. Трубачева. — М., Наука, 1980. — Вып. 7. — 224 с.
14. *Добровольский В.Н.* Смоленский областной словарь. — Смоленск, 1914. — 1016 с.
15. *Карпенко О.П.* Гідронімікон Центрального Полісся. — К.: Кий, 2003. — 317 с.
16. *Козлова Р.М.* Славянские континуанты и. -е. *(s)kel- сгнуть, сгибать; крутить' (Образования с b-детерминативом) // Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej. — Warszawa, 1990. — Т. XXVII. — S. 127 — 140.
17. *Малько Р.Н.* Названия рельефа в чешском и словацком языках. Автореф. дис. ...канд. филол. наук. — Минск, 1970. — 17 с.
18. *Марусенко Т.А.* Матеріали к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) // Полесье: Лингвистика. Археология. Топонимика. — М., Наука, 1968. — С. 206 — 255.
19. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка. — М., Русский язык, 1984. — 920 с.
20. *Пура Я.О.* Край наш у назвах. — Рівне, 1994., — Ч. 2. — 215 с. — Перспектива, 2002. — Ч. 4. — 279 с.
21. *Пура Я.О.* Походження назв територіальних мікрооб'єктів Рівненщини. — Рівне, 1990. — Т.1. — (А — З). — 206 с.
22. Словник іншомовних слів // За ред. О.С. Мельничука. — К., Голов. ред. УРЕ, 1977. — 775 с.
23. *Смаль О.Л.* Мікротопоніми лівобережжя Києва (матеріали до «Історико-етимологічного словника топонімії Києва») // Linguistica slavica: Ювілейний збірник на пошану Грини Михайлівни Желсзняк. — К., Кий, 2002. — С. 154 — 164.
24. Сучасний тлумачний словник української мови // За ред. В.В. Дубічинського. — Харків, «Школа», 2007. — 832 с.
25. Словник української мови: В 11 тт. — К.: Наукова думка, 1970 — 1980.

26. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 тт. — М., Прогресс, 1964 — 1973.
27. Черепанова Е.А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского полесья. — Сумы, 1984. — 274 с.
28. Шульгач В.П. Словник географічних термінів Західного Полісся // Ономастика України та етногенез східних слов'ян. — К., 1998. — С. 215 — 226.
29. Шульгач В.П. Гелонімний ландшафт західноукраїнського Полісся // Ономастика України та етногенез східних слов'ян. — К., 1998. — С. 106 — 132.
30. Шульгач В.П. Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). — К., Українська книга, 1998. — 368 с.
31. Яшкін І.Я. Беларускія геаграфічныя назвы: Тапаграфія. Гідралогія. — Мінск, Навука і тэхніка, 1971. — 255 с.

Svitlana Antoniuk

FOLK NAMES OF THE WAYS OF COMMUNICATION IN RIVNE REGION

The article is devoted to the analysis of the folk names to denote the ways of communication in the Rivne Region.

On the basis of the collected material the terms of the investigated territory are described according to the size, kind of the cover, the form, the quality the functional purpose the placing according to other geographical objects.

Keywords: folk geographical term, lexema, nomen, sema, a semantic line.

Відомі постаті про мову

Бажання малоросів підтримати своє рідне наріччя дуже природно має такі мотиви: 1) вроджену людині прихильність до своєї мови; 2) обширність простору, населеного малоросами, і чисельність населення, що разом з Галичиною і Угорщиною та Люблінською губернією Царства Польського становить більше шістнадцяти мільйонів. Тільки на цих підставах здається неприродним і несправедливим знищити мову цього чисельного слов'янського племені. Безсумнівні достоїнства цієї мови і народної літератури відчувають самі малоруси і визнають інші. Без сумніву, мова малоруська — найблагозвучніше й наймузикальніше наріччя з усіх слов'янських. Це визнав між іншим Боденштедт, що видав чудові переклади малоруської поезії німецькою мовою [...] При цій співучості малоруської мови народ цей створив розкішну різноманітну народну поезію, що зберігає високий ступінь історичності, Малоруси свідомі цього і дорожать своїм народним надбанням. Народна поезія злилася з мовою. Таким чином, поважати й любити народну поезію і дорожити нею означає разом з тим поважати і любити мову і дорожити нею, У людей просякнутих цією поезією народилося природне бажання самим продовжити почате народом і розвивати поетичні народні елементи поезії в тій чи іншій формі [...] Без сумніву, якби у малоруського народу не було такого запасу пісень, дум і поетичних, вироблених особливим історичним життям переказів та поетичних прийомів життя, лише прихильність до місця народження не в силах була б зробити такого явища.

Костомаров М.І.

УДК 811.161.2

Ніна Литвиненко (м. Київ)

АВТОКОМУНІКАЦІЯ В МЕДИЧНОМУ ДИСКУРСІ (на матеріалі діалогів лікар-пацієнт)

У статті проаналізовано такий вид мовленнєвої діяльності лікаря, як автокомунікація. На матеріалі діалогів «лікар — пацієнт» розглянуто лексико-граматичні особливості фахового медичного дискурсу.

Ключові слова: автокомунікація, дискурс, комунікативні стратегії і тактики, діалог, структурно-граматичний аналіз, фахова лексика.

Сучасні тенденції розвитку лінгвістичної науки зумовили актуальність таких підходів до вивчення мовних явищ, в основі яких лежать питання мовлення та мовленнєвої діяльності комунікантів. На тлі цих проблем особливого значення набуло дослідження різних типів дискурсу залежно від характеру суб'єктів спілкування: персональний (особистісно орієнтований) та інституційний (статусно орієнтований). До останнього належить медичний дискурс, що є об'єктом пропонованого дослідження.

Особливість інституційного дискурсу полягає в тому, що він відображає процес комунікації в межах сформованих у суспільстві соціальних інститутів з дотриманням певних формальних та неформальних правил, принципів, норм, настанов, що регулюють різні сфери людської діяльності та організують їх у систему соціальних ролей і статусів. Серед лінгвістично релевантних ознак інституційного дискурсу відзначають насамперед мету спілкування, представницьку комунікативну функцію його учасників та фіксовані типові обставини спілкування [7; 13]. Огляд досліджень, присвячених вивченню інституційного дискурсу, засвідчує, що він є неоднорідним [3; 4; 6; 9; 11; 13]. Відомі класичні типи дискурсу, де учасниками традиційних комунікативних діад «адресант — адресат» у статусно-рольовій функції «агент — клієнт» виступають повноправний представник інституту

© Н.П. ЛИТВИНЕНКО, 2009

ISSN 1682-3540. Українська мова, 2009, № 3

83

та особа, що опосередковано є об'єктом інституційного впливу (лікар — пацієнт, учитель — учень, політик — виборець тощо). Водночас наявні й такі типи дискурсу, для яких визначальним чинником є інституційна рівність (ділове спілкування професіоналів або науковий дискурс). Спілкування “агентів” інституційного дискурсу спостерігаємо в будь-якому його вияві, наявність “клієнтів” характерна лише для деяких із них, зокрема релігійного, педагогічного, медичного тощо.

Медичний дискурс конкретизується в різних формах спілкування: “лікар — пацієнт”, “лікар — лікар”, “лікар — медичний персонал”, “лікар — родичі пацієнта” тощо, тому очевидно, що він має поєднувати в собі ознаки різних типів інституційного дискурсу. Відкритим залишається питання про способи такого поєднання з огляду на специфіку лінгвістичних (лексичних, граматичних, синтаксичних) та прагматичних (стратегії, тактики, ходи) ознак. У межах цієї статті пропонуємо розглянути один із способів лінгвістичної реалізації лікарем його прагматичних намірів під час діалогу з пацієнтом на прикладі такого явища, як автокомунікація, що засвідчує мовний вияв аналітичної діяльності лікаря-фахівця.

Автокомунікацію розглядаємо як особливий вид мовленнєвої діяльності, коли адресатом повідомлення є сам адресант. Термін “автокомунікація” був уведений Ю.М.Лотманом [8] у межах бінарної опозиції комунікації та автокомунікації як двох можливих варіантів цілеспрямованого передавання повідомлюваного. Якщо комунікація реалізує себе в структурі **ви — я**, то автокомунікація — у структурі **я — я**. В обох цих процесах пріоритетним слід уважати передавання інформації, що відбувається по-різному: у першому випадку зміною суб'єкта (від вихідного носія інформації до адресата); у другому — зміною самої інформації, що досягається ситуативним введенням додаткового або нового коду. Цей код зумовлює зміщення контексту, коли вихідне повідомлення перекодовується в одиницях його структури. Таке якісне трансформування інформації спричиняє видозміну її носія, тобто своєрідну перебудову адресанта. Отже, передавання повідомлення каналом „я — я” не має іманентного характеру, оскільки зумовлене залученням іззовні деяких додаткових кодів та наявністю зовнішніх поштовхів, які зміщують конкретну ситуацію. Повідомлення, трансформоване контекстом діалогу, переорієнтовує спрямування самої інформації.

У медичному дискурсі автокомунікація є виявом мисленнєвої діяльності лікаря, коли він, отримавши інформацію від пацієнта, не озвучує власні думки про почуте, а аналізує їх подумки на своїй «внутрішній мові». На думку Л.Виготського, «основною відмінністю внутрішньої мови від мови зовнішньої є відсутність вокалізації» [8: 232]. Тут, як відзначав М.Бахтін, досить важливим для кінцевого результату є вміння «перевести себе з внутрішньої мови на мову зовнішнього вираження» [2: 30]. У медичному дискурсі це стає очевидним саме в тому сенсі, що за всієї доцільності внутрішнього діалогу лікаря-

аналітика він не може нехтувати зовнішній процес спілкування з пацієнтом: не можна сказати пацієнтові, щоб той почекав, доки він подумає. Успішне поєднання цих двох моментів можливе за умови вдало обраних форм комунікативної взаємодії. У контексті сучасного вивчення лінгвістики тексту в межах двох взаємозалежних ознак — персональності та адресованості — ця теза безпосередньо пов'язана із такими поняттями, як мовні стратегії і тактики та способи їхньої мовної реалізації.

Попри те, що терміни «стратегія» і «тактика» сьогодні вживають досить широко, у лінгвістиці досі немає однозначної їх інтерпретації. Комунікативну стратегію визначають як «сукупність мовних дій» [9: 138], як «ланцюжок рішень мовця, його вибір певних комунікативних дій та мовних засобів» [11: 58], як умову та спосіб досягнення високого ступеня успішності висловлення [14], як «комплекс мовленнєвих дій, спрямованих на досягнення комунікативної мети, що охоплює планування процесу мовленнєвої комунікації залежно від конкретних умов спілкування та особистостей комунікантів, а також реалізацію цього плану» [6: 54].

Комунікативну стратегію ми визначаємо як різновид комунікативної поведінки або комунікативної взаємодії, під час якої мовець використовує різні вербальні та невербальні засоби для досягнення певної комунікативної мети. Стратегія — це спільна рамка, канва поведінки мовця, що характеризує комунікативний акт.

У витлумаченні поняття «комунікативна тактика» переважає теза, що це сукупність мовленнєвих прийомів, які допомагають мовцеві досягнути мети в кожній окремій ситуації [3]. Ми поділяємо таку думку з одним лише застереженням: вибір адресантом засобів мовлення обов'язково має бути прогнозованим. Ефективність тактики полягає насамперед у свідомому виборі учасниками діалогу мовленнєвих засобів з огляду на різні чинники: власний досвід, специфіку конкретної ситуації, статус та вік мовців тощо. З огляду на це вважаємо, що **комунікативна тактика** — це єдність практичних мовленнєвих ходів у реальному процесі комунікативної взаємодії, які програмують реалізацію стратегічно визначених намірів мовця.

Обрання лікарем стратегій і тактик значною мірою зумовлене специфікою етапів, на яких відбувається його спілкування з пацієнтом. Це етапи знайомства, опитування, об'єктивного обстеження та етап рекомендацій.

Автокомунікація є одним із способів вербалізації **стратегії оптимізації діалогу**, який досить активно використовує лікар на етапах опитування та об'єктивного обстеження. Це зумовлено спрямуванням згаданої стратегії саме на цих етапах спілкування: після отримання лікарем первинної інформації оптимізувати нормальний перебіг діалогу з пацієнтом таким чином, щоб виявити нові факти про його фізичний стан. Для цього лікар застосовує вже інші тактики, що мають відповідне мовне вираження. Якщо на етапі знайомства лікар, використо-

вуючи тактику налагодження контакту, вживає переважно загальнопитальні речення (**Що Вас турбує? На що Ви скаржитесь? Що Вас привело до мене?** тощо), то на етапі опитування він вдається до інших мовних ходів, які сприяють тому, щоб серед численних скарг, з якими до нього звертається пацієнт, виділити найвагоміші для встановлення попереднього діагнозу. Однією з таких тактик є **тактика перепитування**. Забезпечуючи підтримання контакту, вона сприяє переформатуванню діалогу внаслідок застосування такого виду мовленнєвої діяльності, як автокомунікація. Перепитуючи, лікар спонукає пацієнта повідомити додаткові факти і водночас створює можливості для себе осмислити почуте, заглибитися в самоаналіз, звертається до свого власного професійного досвіду для віднайдення в ньому аналогічних ситуацій чи фахових пояснень тих чи інших симптомів, станів, відчуттів пацієнта. Для підтримання діалогу з пацієнтом лікар вживає питальні речення:

Пацієнт (далі П): *У мене безсоння. І якась постійна тривога.*

Лікар (далі Л): **Безсоння? Тривога?**

“Безсоння?..Тривога?..” — перепитує лікар, подумки вибудовуючи віддалені прогнози щодо діагнозу. Такі ситуації спостерігаємо в багатьох діалогах на етапі опитування і вони виглядають як незапланований акт у мовленні лікаря, що постає спонтанно, як, можливо, не до кінця усвідомлена комунікативна потреба. Перепитуванню підлягає здебільшого елемент інформації, найбільш значущий для лікаря. Перепитуючи, він не так прагне підтвердити почуте, як переадресувати відповідь пацієнта собі як питання:

П: *У мене часто ниють руки. Не знаю, чому. Нічого важкого я не піднімаю, а вони болять і ниють.*

Л: **Болять і ниють?**

Питальна семантика репліки-перепитування зумовлена лише прагматикою намірів лікаря: створити умови для спілкування з власним «я», дати відповідь на власне питання: *Чому ж вони в нього болять і ниють?* Первинна комунікативна функція перепитування втрачається: воно набуває автокомунікативного змісту, перетворюючись на підґрунття розумового планування суб'єктом (лікарем) своїх дій.

Такий тип перепитування має автокомунікативний характер, оскільки відтворює різноманітні розумові процеси, що відбувається у свідомості лікаря. Саме вони стають основою для створення висловлень, орієнтованих на подальшу комунікативну взаємодію. Тут маємо начебто два мовленнєвих акти: один безпосередньо співвідноситься з об'єктом мовлення (лікар — пацієнт: **я — ти**), інший є непрямую мовленнєвою дією, вираженням внутрішньої мови лікаря (**я — я**). Те, що перепитування з'являється здебільшого на початку діалогу, в межах перших реплік, означає, що в такий спосіб лікар прагне визначити релевантні ознаки стану пацієнта. Упродовж діалогу перепитування може з'явитися вдруге:

П: У мене гіркота в роті.

Л: **Гіркота в роті?**

П: Десь близько півроку.

Л: **Півроку?** А коли упродовж дня з'являються болі?

П: Мені здається, що більше зранку.

Л: **Зранку?**

Зосереджуючи увагу на певному симптомі, лікар перепитує і паралельно з перепитуванням здійснює мисленнєву операцію, визначаючи причину появи симптому. Виявлення цієї причини зумовлює напрямок подальшого опитування:

Л: Коли з'являється відчуття гіркоти?

П: Частіше зранку.

Л: **Зранку?**

П: Так, найчастіше зранку.

Л: А ви ніколи не хворіли на гепатит?

П: Так, було, років десять тому.

Л: **Десять років?**

Репліки-перепитування можуть бути виражені різними синтаксичними моделями. Це неповні питальні речення, подібні до тих, які І.Р. Вихованець кваліфікує як “речення з частковою реалізацією їх структурних схем, тобто речення з пропущеними членами, необхідність яких зумовлюється семантико-синтаксичною валентністю окремих членів і зв'язком із наявними в реченні членами” [5: 103]. Виявлені в аналізованому матеріалі неповні речення-перепитування за співвідношенням формальних і семантичних ознак належать до виділеного ним типу формально і семантично неповних речень [5]. Як відомо, цей тип речень поділяють на ситуативні (усне мовлення) і контекстуальні (писемне мовлення), залежно від того, що сприяє відтворенню пропущених членів речення — ситуація чи контекст. За ознакою вживання в усному мовленні речення-перепитування можна кваліфікувати як ситуативні неповні. Водночас такі речення відзначаються своєрідністю, суть якої полягає в тому, що неповне речення побудоване, зважаючи на структуру попереднього речення, яке є основою для перепитування. Ця особливість характерна для контекстуальних неповних речень:

П: Тут я відчуваю поколювання.

Л: **Поколювання?** (Тут Ви відчуваєте поколювання?)

Унаслідок поєднання цих ознак (уживання в усному мовленні, з одного боку, і побудова речення-перепитування, зважаючи на структуру попереднього речення співрозмовника, з іншого боку), можна вважати, що такі неповні речення-перепитування мають характеристики як ситуативно, так і контекстуально неповних речень.

Конситуативна зумовленість неповних речень-перепитувань визначає можливості відтворення пропущених членів. Таке відтворення в репліках-перепитуваннях лікаря має певні особливості, пов'язані з відсутністю експлікованого суб'єкта дії. У цих ситуаціях можливе неоднозначне тлумачення суб'єкта, який корелює з напрямом комунікативної настанови з боку лікаря. Суб'єктом дії може бути учасник

діалогу — пацієнт, якого у відтвореній повній репліці лікаря позначає займенник другої особи. У такому разі комунікативну спрямованість на пацієнта реалізує структура «**я — я**»:

П: *Тут я відчуваю різкий біль.*

Л: *Різкий? (Тут **Ви** відчуваєте різкий біль?)*

За такого тлумачення спостерігаємо відмінність у лексичному наповненні позиції суб'єкта в репліці пацієнта та у відтвореному повному реченні-перепитуванні, яке належить лікареві. Ця відмінність пов'язана з лексичним наповненням позиції суб'єкта особовими займенниками **я** і **Ви (ти)**, що позначають учасників комунікації у структурі неповного речення-перепитування, яка є відбитком структури попередньої репліки діалогу; наявний елемент дзеркального зміщення є наслідком зміни суб'єкта, що мотивовано ситуацією мовлення. У репліках пацієнта, який повідомляє про свої відчуття, суб'єктом є він сам, тому позиція суб'єкта вербалізована займенником першої особи однини **я**. Відповідно у відтворених репліках лікаря пацієнт є співрозмовником, а отже, об'єктом мовлення в діалозі, тому ця позиція вербалізована особовим займенником другої особи **Ви, ти**.

Водночас можливе й інше тлумачення: напрям комунікації можна розглядати як такий, що реалізує себе в структурі «**я — я**», тобто в автокомунікації, коли внутрішнє мовлення лікаря спрямоване на самого себе. У цьому фрагменті спілкування пацієнт виступає як особа, що не бере участі в діалозі, тому у відтвореному повному реченні-перепитуванні суб'єкт дії позначений займенником третьої особи однини **він (вона)**:

П: *Тут **я** відчуваю різкий біль.*

Л: *Різкий? (Тут **він (вона)** відчуває різкий біль?)*

Як бачимо, проаналізовані репліки-перепитування не мають чітко визначеного комунікативного спрямування. Їх можна тлумачити як такі, що спрямовані на пацієнта (комунікація реалізує себе в структурі «**я — ви**»), і як такі, що спрямовані лікарем на самого себе (це автокомунікація, яка реалізує себе в структурі «**я — я**»). Тому є підстави вважати ці репліки своєрідним виявом автокомунікації, який належить до периферійних засобів вираження зазначеного мовного явища.

Структурно-граматичний аналіз неповних речень-перепитувань пов'язаний із виявленням формальних ознак попередніх реплік діалогу, за якими можна відтворити пропущені члени речення. Зазвичай синтаксична структура попереднього речення відображена в неповному реченні-перепитуванні. Ми зафіксували неповні речення-перепитування, які після відтворення пропущених членів формують конструкції двоскладної будови:

П: *З лівого боку я відчуваю оніміння.*

Л: *З лівого? (З лівого боку **ви** відчуваєте оніміння?)*

Якщо попередня репліка пацієнта є неповним двоскладним реченням, зазвичай еліптичним, то після відтворення пропущених членів репліка-перепитування лікаря має аналогічну будову:

П: *У мене набряки на ногах.*

Л: *Набряки на ногах? (У вас набряки на ногах?)*

Зафіксовано також неповні речення-перепитування, які після відтворення пропущених членів набувають форми односкладного речення:

П: *Мене постійно лихоманить.*

Л: *Лихоманить? (Вас постійно лихоманить?)*

Неповних односкладних речень-перепитувань не виявлено, що пояснюється специфікою мовленнєвої діяльності лікаря, яка потребує ґрунтовного пояснення його реплік.

У вживаних лікарем неповних реченнях-перепитуваннях може бути різне співвідношення наявних і пропущених членів речення. Трапляються двоскладні речення-перепитування з пропущеним підметом і наявним присудком:

П: *Я не пам'ятаю кількості абортів.*

Л: *Не пам'ятаєте? (Ви не пам'ятаєте кількості абортів?)*

Ці речення-перепитування в мовленні лікаря представлені незначними вкрапленнями унаслідок того, що названа пацієнтом дія рідко потребує поглибленого осмислення лікарем, результатом якого і є акт автокомунікації.

Виявлено також двоскладні речення-перепитування з пропущеними підметом і присудком та наявними другорядними членами:

П: *У мене зранку з'являється похмільний синдром.*

Л: *Зранку? (У вас зранку похмільний синдром?)*

Зафіксовано також односкладні речення-перепитування з пропущеним головним членом та наявними другорядними членами та односкладні речення-перепитування з пропущеними другорядними членами та наявним головним членом:

П: *Мене ще вчора нудило.*

Л: *Звечора? (Вас ще вчора нудило?)*

П: *У мене болить шостий верхній зуб.*

Л: *Верхній шостий? (У Вас болить верхній шостий зуб?)*

Цей своєрідний за структурою та семантикою різновид неповних речень є досить активним засобом реалізації **стратегії оптимізації діалогу**, коли мовний контакт підтримують завдяки перекодуванню вихідного повідомлення, трансформованого контекстом діалогу. Це і є виявом автокомунікації, наявної у мовленні лікаря під час опитування пацієнта.

Автокомунікація виявляє себе також у процесі реалізації лікарем **тактики повторювання**, яка вербалізується повторенням деяких елементів розповіді пацієнта, що є досить поширеними в дискретному медичному дискурсі:

Л: *Набряки бувають?*

П: *Не буває.*

Л: **Так, не буває.** А судоми?

Повторення елементів зазвичай з'являються тоді, коли лікар, прагнучи точності й адекватності у визначенні діагнозу, створює для себе певний часовий простір для обмірковування почутого. Так починається ніби внутрішній діалог лікаря із самим собою у прагненні знайти причини названих пацієнтом симптомів захворювання. Відбувається це в різний спосіб. У разі використання повторів лікар спілкується з пацієнтом, повторюючи останні сказані ним слова, і водночас подумки звертається до самого себе.

П: *Після стаціонару мені стало легше. Набагато. Але останнім часом знову інколи з'являється відчуття нудоти.*

Л: **Ага, нудоти...**

П: *Буває зовсім несподівано.*

Л: **Так, несподівано...**

П: *А вчора раптом нудота змінилася запамороченням.*

Л: **Значить, запамороченням...**

З боку формально-граматичної організації такі репліки лікаря можна розглядати як неповні двоскладні або односкладні речення, у яких пропущені члени відтворюються з попередніх реплік діалогу:

П: *У мене з'явилися висипи на тілі.*

Л: **Так, висипи...** (У вас з'явилися висипи на тілі)

Трапляються також репліки-повторення, які є неповними двоскладними реченнями з наявним присудком і пропущеним підметом:

П: *У мене весь лівий бік німіє.*

Л: **Значить, німіє...** (Значить, у Вас увесь лівий бік німіє)

Виявлено й репліки-повторення, що є неповними двоскладними реченнями з наявним другорядним членом і пропущеною граматичною основою:

П: *Після вживання їжі я відчуваю важкість у шлунку.*

Л: **Важкість...** (Після їжі Ви відчуваєте важкість у шлунку)

Зрідка трапляються односкладні неповні речення зазвичай із наявним другорядним пропущеним головним членом речення:

П: *У мене взяли гістологію...*

Л: **Так, взяли...** (У Вас взяли гістологію)

Уживання повторень відбиває притаманне лікарям-фахівцям прагнення до точності й адекватності сприйняття інформації, яку їм повідомляє пацієнт:

Л: *Що Ви відчуваєте після вживання їжі?*

П: *Біль у шлунку, нудоту. Буває навіть блювота.*

Л: **Так, нудота... І блювота буває...**

Такі повторення є фрагментарними виявами внутрішнього монологу лікаря-аналітика, у свідомості якого відбувається складна внутрішня робота, пов'язана з декодуванням інформації, наданої пацієнтом:

Л: А вчора яка була температура?
П: Висока, доходила до сорока градусів.
Л: Так, **до сорока градусів...**
П: Спочатку я її парацетомолом збивав, а потім анальгін з аспірином випив два рази. Після цього наче полегшало. Швидку не міг викликати, бо дача далеко за містом. Сьогодні сину додзвонився, то він мене забрав і до вас привіз.
Л: Зрозуміло, **парацетомолом... Анальгін, аспірин... і полегшало.**

Повторення лікарем елементів почутого — це фіксація інформації, джерелом якої є суб'єктивні відчуття пацієнта. До себе лікар ніяких тактик не застосовує, але наявні мовні засоби, у яких виявляє себе його друга статусна роль — роль аналітика. Саме для виконання цієї ролі і залучає лікар **тактику повторення** окремих елементів розповіді пацієнта під час опитування:

Л: На що скаржитесь?
П: Нудота, головний біль, слабкість...
Л: Загальна **слабкість**, так... А ще на що Ви скаржитесь?

Після повторень лікар здебільшого продовжує опитування:

Л: Кашель буває?
П: Ні. Не буває.
Л: **Не буває...** А сухість у горлі відчуваєте?

Повторення елементів почутого — це своєрідна словесна фіксація стану хворого, наявності/відсутності певної ознаки, релевантної для визначення діагнозу. Вони можуть мати різну структуру, що співвідноситься з модифікаціями елемента розповіді пацієнта, які робить лікар. Так, він може повторювати елемент розповіді пацієнта без змін:

Л: Де локалізується біль?
П: У правому підребер'ї.
Л: **У правому підребер'ї...**

Лікар може змінювати структуру простого речення, яке повторюється:

Л: Нудота буває?
П: Ні.
Л: **Не буває...**

У такий же спосіб можуть змінюватися і структурні ознаки складного речення:

Л: Головний біль з'являється коли?
П: Коли хоче, коли його не просять.
Л: **Коли його не просять, тоді й з'являється.**

У згаданих ситуаціях пацієнт вживає підрядну частину складнопідрядного речення, ніби завершуючи попереднє питання лікаря. А лікар, повторюючи думку пацієнта, продовжує висловлену пацієнтом підрядну частину, вибудовуючи повноцінне складнопідрядне речення.

Можлива й зміна лікарем обсягу інформації, яку надає пацієнт. Це здебільшого звуження обсягу інформації для її уточнення:

Л: У підлітковому віці у Вас були хвороби горла?

П: Ну як, постійно, абсцеси...тонзиллярні.

Л: **Паратонзиллярні абсцеси.**

Усі проаналізовані види повторень засвідчують здійснену лікарем внутрішню аналітичну роботу. За структурою і семантикою такий тип повторень збігається із значною частиною описаних Н.Ю.Шведовою власне повторів, мета яких уповільнити темп діалогу та виграти час для обмірковування репліки співрозмовника та відповіді на неї [12].

Вияви автокомунікації в мові лікаря з'являються також на етапі об'єктивного обстеження, зокрема під час аналізу інформації, зібраної з об'єктивних джерел як номінація ознаки. Джерелом об'єктивної інформації може бути: огляд (візуальний, прослуховування, тактильний, пальпація, перкусія, нюхання); читання результатів аналізів (крові, сечі, калу, мокротиння); розгляд рентгенівських знімків; вимірювання температури, тиску тощо; розшифрування ЕКГ, ехограм, сонограм; ультразвукове дослідження, гастроскопія, бронхоскопія і под.

Аналіз об'єктивної інформації супроводжується в мові лікаря називанням спостережуваної ознаки:

Л: У Вас є аналіз сечі?

П: Ось.

Л: Ага, **аксалати...**

З отриманої об'єктивної інформації лікар вибирає ознаки, що вирізняються певним відхиленням від норми, і номінує їх. Речення з такою інформацією мають своєрідну семантику, яка в згорнутому вигляді містить коментар до об'єктивно зібраних показників:

Л: Дайте аналіз сечі.

П: Ось.

Л: **О, білок...** А де аналіз крові?

П: Десь у вас, я вже приносив.

Л: Ага, ось він лежить, подивимось...Так, так... **І лейкоцити...**

Розгортання такого коментаря може вилитися в значний за обсягом текст, що подає ідентифікацію об'єктивної ознаки, протиставлення норми та аномалії, оцінку ознаки, фіксацію причиново-наслідкового зв'язку між нею та змінами, що відбулися в організмі пацієнта. У розгорнутій формі репліка лікаря, що складається формально з одного речення, може відповідати приблизно такому текстові: *Усі показники відповідають нормі, за винятком показника наявності білка в сечі. Цей показник є релевантним, оскільки свідчить про фізіологічну зміну.* Трапляються діалоги, у яких такі коментарі лікаря є досить поширеними: *Так, аналіз сечі... Усе нормально, правда, є білок і значно перевищує норму кількість лейкоцитів. Отже, десь запалення...* Зафіксовано репліки, у яких констатують тільки наявність ознаки, але не характеризують її: *Поверніться спиною. Дихайте. Шуми.* Наявні також репліки, у яких ознака отримує характеристику, що вказує на якесь відхилення від норми: *Поверніться спиною. Дихайте. Шуми глухі.* Такий коментар сприяє тому, що певна ознака набуває статусу симптому.

Отже, наведені репліки — це своєрідний **коментар-міркування**, який допомагає лікареві зосередитися на спостережуваних ознаках, осмислити їх у процесі спілкування з пацієнтом. У такий спосіб відбувається мисленнева операція, яка і є виявом автокомунікації. Наявність перепитувань, повторень та номінування ознаки дає підстави вважати, що автокомунікація належить до тих мовних явищ, які дослідники кваліфікують як діалогічну цитацію. Так, на думку Н.Д. Арутюнової, «явище діалогічної цитації різноманітне і не має чітких контурів. Цитація межує з такими явищами, як цитування, пряма, непряма і невластива пряма мова, повтори, перепитування, літературні ремінісценції тощо» [1: 50].

Автокомунікація як вияв мовленнєвої діяльності реалізується і тоді, коли лікар у контексті **стратегії оптимізації діалогу** використовує **тактику позитивного оцінювання**, що властива етапам опитування та об'єктивного обстеження. На етапі опитування ця тактика виявляє себе в конструкціях, де вербалізованим є один член речення, позиція якого заповнена лексею позитивно-оцінної семантики **добре, чудово, гаразд, прекрасно**:

- 1) Л: Скільки часу вас турбує гіркота?
П: Десь біля півроку.
Л: **Добре**. А в який період дня?
2) Л: У вас є якісь соматичні захворювання? Нирки? Печінка?
П: Ні, немає.
Л: **Прекрасно**. А туберкульозом не хворіли?
3) Л: Краплі у вас при собі є які-небудь?
П: Так, «Максітрол».
Л: **Чудово**. А «Офтодент» не пробували?
4) П: Після операції я почуваю себе значно краще.
Л: **Чудово**. А повторні аналізи робили?

Репліка лікаря фактично означає: те, що пацієнт після операції почуває себе значно краще, є чудово. Лексема оцінної семантики вербалізує присудок головної частини займенниково-співвідносного складнопідрядного речення. Можна припустити, що позицію підмета займає головне слово **те** і підрядна частина, яка цього слова стосується. Пропущений підмет називає ситуацію, про яку повідомляє пацієнт у попередній репліці: **Те є прекрасно**. Вербалізований лікарем компонент оцінної семантики можна кваліфікувати як наявний у реченні присудок. За структурними ознаками конструкції на зразок **Добре. Чудово. Прекрасно** уподібнюються до двоскладних неповних речень з пропущеним підметом, у яких лексема оцінної семантики заповнює позицію іменної частини складеного присудка з нульовою зв'язкою. Оцінку дають усій ситуації, про яку повідомляє пацієнт:

- Л: Лікувальну гімнастику робите?
П: Так, роблю.
Л: **Чудово**. А масаж спини?

В усіх проаналізованих репліках лікаря нульова форма зв'язки передає значення теперішнього часу. Семантика лексеми в позиції

предикатива визначає зміст цих речень як наявність оцінки. Позитивний характер оцінки простежуємо в усіх реченнях з предикативами зазначеного лексичного вираження, тоді як негативної оцінки в зазначених контекстах не виявлено. Це зумовлено характерною для фаху лікаря налаштованістю на позитивне розв'язання проблем, намаганням створити і підтримувати оптимістичний настрій у пацієнта.

Позитивний зміст оцінки чітко виявляє себе в лексемах **добре, прекрасно, чудово**, які завжди вживає лікар як реакцію на ситуацію, що може викликати у нього схвалення:

1) Л: *Які трави ви вживаєте?*

П: *Кукурудзяні рильця, безсмертник: ці трави знімають біль.*

Л: **Прекрасно.** *А як швидко біль зникає?*

2) Л: *Цукор не підвищений у вас?*

П: *Ні.*

Л: **Чудово.** *А білок в нормі?*

Що стосується лексеми **добре**, то вона може вживатися в різних контекстах. Це насамперед контекст, який прогнозує схвальну реакцію лікаря:

Л: *Скільки було у вас вагітностей?*

П: *Три.*

Л: **Добре.** *А пологів?*

Лексему **добре** лікар уживає і в контексті, що містить інформацію, яку не можна не оцінити позитивно:

Л: *Біль у вас постійний чи тимчасовий?*

П: *Тимчасовий, найчастіше з'являється, коли довго не їм.*

Л: **Добре.** *А в якій частині живота з'являється біль?*

Тоді, коли лексему **добре** вжито в контекстах з негативно оцінюваною інформацією, вона втрачає свій позитивний оцінний зміст, зазнає десемантизації і використовується в діалозі як своєрідний знак, що засвідчує увагу лікаря до інформації, яку надає пацієнт:

Л: *У вас з якого боку пішла біла пелена? Чи просто туман з'явився перед очима?*

П: *Відразу перед очима біла пляма.*

Л: **Добре.** *А не сльозились очі?*

Уживаючи речення з лексемою **добре**, лікар здебільшого не оцінює інформацію, а фіксує для себе актуальні елементи повідомлюваного. Це означає, що повідомлюване сприйняте й зафіксоване лікарем, уведене до системи його міркувань, пов'язаних з діагностуванням чи вибором тактики лікування.

Таку ж функцію виконує лексема **гаразд**, що є своєрідним сигналом закінчення певної теми в бесіді лікаря з пацієнтом:

Л: *Чим ви хворіли за все своє життя?*

П: *На кір, вітряною та вірусними захворюваннями.*

Л: **Гаразд.** *А чи буває у вас печія чи нудота?*

Як спосіб фіксації уваги вживається і предикатна лексема **зрозуміло**. Ця лексема також десемантизується і слугує лише знаком того,

що лікар сприймає те, що говорить пацієнт, зосереджує на цій інформації свою увагу і заохочує пацієнта до подальшого спілкування:

Л: *Давно у вас руки болять?*

П: *Уже три місяці.*

Л: *Болять саме у фалангах?*

П: *Так, особливо у фалангах.*

Л: **Зрозуміло.** *Раніше лікувалися з цього приводу?*

Десемантизовані лексеми **добре, гаразд, зрозуміло** здебільшого можуть взаємозамінюватися, що підтверджує їх функціонально-семантичну співвіднесеність:

Л: *Ви вночі, як спите, нітнієте?*

П: *Під ранок вся постіль мокра, особливо шия, груди, голова.*

Л: **Добре (зрозуміло, гаразд).** *А температура протягом дня тримається постійна?*

Зазвичай зазначені речення з десемантизованими лексемами не вживають як окрему репліку лікаря. Після такого речення репліку продовжують, але відбувається зміна напрямку опитування або зміна об'єкта опитування. Десемантизована лексема якраз і сигналізує про таку зміну. Аналогічну роль виконує і слово-речення **так**, використання якого також свідчить про те, що мовець фіксує свою увагу на певних елементах повідомлюваного. Здебільшого можлива взаємозаміна згаданих десемантизованих лексем словом **так**:

Л: *У Вас ноги не набрякають?*

П: *Буває, особливо наприкінці дня.*

Л: **Так (добре, зрозуміло, гаразд).** *А як Ви знімаєте набряки? Чи нічого не робите?*

У межах однієї репліки слово **так** може поєднуватися з однією із десемантизованих лексем:

Л: *Що вас непокоїть?*

П: *Швидко втомлююсь, постійна слабкість.*

Л: **Так, добре...** *А як спите?*

Поєднання таких лексем створює ефект підсиленої фіксації уваги лікаря на певних симптомах, а також увиразнює знак завершення однієї мікротеми в опитуванні і переходу до іншої. Водночас аналізуючи інформацію, надану пацієнтом, лікар реалізує процес внутрішнього мовлення, яке фрагментарно втілюється в спонтанних висловленнях, що мають різну форму, а також оцінно-емоційне забарвлення різної мотивації. Ці спонтанні висловлення, що є виявом внутрішнього мовлення лікаря, не спрямовані на співрозмовника, але забезпечують комунікативний контакт із ним, завдяки чому лікар-мовець оптимізує свою аналітичну діяльність.

Отже, автокомунікація — це такий різновид мовленнєвої діяльності лікаря, у якому реалізується його внутрішня робота, пов'язана з декодуванням інформації, наданої пацієнтом. Автокомунікація реалізується на етапах опитування та об'єктивного обстеження у **стратегії оптимізації діалогу**, що виявляє себе в **тактиках перепитування**, по-

вторювання та позитивного оцінювання. Основними мовними засобами, що сприяють вербалізації прагматичних намірів лікаря, є власне повторення, перепитування, номінація ознаки, лексеми позитивно-оцінної семантики.

1. *Арутюнова Н.Д.* Диалогическая цитация (К проблеме чужой речи) // Вопросы языкознания. — 1986 — №1. — С. 51—64.
2. *Бахтин М.М.* Эстетика словесного творчества. — М., 1979. — 445 с.
3. *Барсукова М.И.* Медицинский дискурс: к постановке проблемы // Античный мир и мы: Материалы докл. и сообщ. науч. конф. — Саратов, 2002. — С. 127 — 132.
4. *Бейлис Л.С.* Медицинский дискурс // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс. — Волгоград, 2000. — С. 103 — 107.
5. *Вихованець І.Р.* Граматика української мови: Синтаксис. — К., 1993. — 368 с.
6. *Иссерс О.С.* Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. — М., 2002. — 253 с.
7. *Карасик В.И.* О социолингвистическом анализе дискурса // Основное высшее и дополнительное образование: проблемы дидактики и лингвистики. — Волгоград, 2000. — Вып.1. — С. 135 — 148.
8. *Лотман Ю.М.* О двух моделях коммуникации в системе культуры // Труды по знаковым системам. — Тарту, 1973. — Вып. VI. — С. 232 — 270.
9. *Макаров М.Л.* Интерпретационный анализ дискурса в малой группе. — Тверь, 1998. — 247 с.
10. *Матвеева Г.Г.* Ньюансы смысла в скрытой прагмалингвистике. — Ростов-на-Дону, 2002 — Вып 1. — С. 152 — 167.
11. *Труханова И.В.* О разграничении понятий: речевой акт, речевой жанр, речевая стратегия, речевая тактика // Филологические науки. — 2001. — №3. — С. 55 — 61.
12. *Шведова Н.Ю.* К изучению русской диалогической речи // Очерки по синтаксису русской разговорной речи. Реплики-повторы // Вопросы языкознания. — 1965. — №2. — С. 53—64.
13. *Шейгал Е.И.* Семиотика политического дискурса. — Волгоград, 2000.— 230 с.
14. *Haverkate H.* Speech Acts, Speakers and Hearers. — Amsterdam & Philadelphia, 1984. — 216 p.

Nina Lytvynenko

**AUTOCOMMUNICATION IN THE PROFESSIONAL MEDICAL DISCOURSES
(ON THE DIALOGS «DOCTOR — PATIENT»)**

Some types of doctor's speak activity as an autocommunication are analysed. Using the dialogs «doctor — patient» the leksiko-gramatical features of the professional medical discourses are considered.

Keywords: autocommunication, diskurs, communicative strategies and tactics

УДК 811.161.2

ПРО ЗАХИЩЕНІ У 2008 РОЦІ ДИСЕРТАЦІЇ В СПЕЦІАЛІЗОВАНІЙ УЧЕНІЙ РАДІ ІНСТИТУТУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НАН УКРАЇНИ

Упродовж 2008-го року на засіданнях спеціалізованої вченої ради Д 26.173.01 Інституту української мови НАН України захищено 3 докторські та 9 кандидатських дисертацій (усі дисертації зі спеціальності 10.02.01 — українська мова)

Дисертації, подані на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук

Кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету **Петро Васильович Мацьків** захистив дисертацію „**Концептосфера БОГ в українській мовній картині світу: біблійний, фольклорний, словниково-діахронний дискурси**”. Предметом дослідження слугувало структурування концептосфери БОГ у біблійному, фольклорному, словниково-діахронному дискурсах як сегментах української мовної картини світу. Дисертант уперше на основі фреймового і польового моделювання, семантичного профілювання комплексно проаналізував концептосферу БОГ у зазначених дискурсах, простежив внутрішньоструктурні, між-польові зв'язки концепту БОГ, визначив системні зв'язки семантичних / дуальних опозицій, змоделивав ізосемічні та ізофункціональні ряди мовних знаків, що об'єктивують концептосферу БОГ; здійснив діахронний аналіз функціонування поняттєвого поля “священна особа”, “священна дія”, “священний предмет”, “священне місце”, “священний час”, визначивши ядерні та периферійні зони в кожному з полів; дослідив у зіставному аспекті семантику окремих конститuentів концепто-

© В.М. ФУРСА, 2009

сфери БОГ у біблійному, фольклорному, словниково-діахронному дискурсах, виявляючи ізоморфні та аломорфні лексичні паралелі; запропонував модель дослідження концептосфери БОГ як універсальної культурної доміанти, що об'єднує в системі мовних координат та опозицій онтологічні, міфологічні, релігійні константи індивіда та соціуму. На підставі проведеного дослідження дисертант констатував, що поняття концептосфери БОГ є багатоплановою, поліфункціональною, ієрархічною структурою, однією з найскладніших інформаційно-комунікативних, архетипно-міфологічних, релігійних систем, яка реалізується на осі координат мова — культура. Практична цінність дослідження пов'язана з можливістю використання одержаних результатів для створення теоретичних студій із когнітивної та структурної семантики, для розроблення навчальних курсів “Лінгвокогнітологія”, “Лінгвоаксіологія” та “Етнолінгвістика”. За матеріалами дослідження **П.В. Матцків** опублікував монографію “**Концептосфера БОГ в українському мовному просторі**” (Дрогобич, 2007. — 330 с.).

Кандидат філологічних наук, завідувач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка **Людмила Миколаївна Марчук** захистила дисертацію “**Категорія градації в сучасній українській літературній мові**”. Об'єктом дослідження слугувала семантика градації та способи її вираження на різних рівнях української літературної мови. У дисертації вперше в українському мовознавстві досліджено категорію градації як функціонально-семантичне утворення; встановлено та систематизовано різнорівневі засоби її вираження; змодельовано структуру категорії градації з парадигматичними і синтагматичними зв'язками її складників; розмежовано її ядро й периферію; виокремлено семантичні різновиди градаційних висловлень; виявлено перехідні явища в реалізації градаційних одиниць; визначено парадигматичний і синтагматичний вектори градації у складній системі градаційних відношень; проаналізовано градаційну лексику української мови та вперше укладено словник цієї лексики; з'ясовано особливості оформлення простих та складних градаційних конструкцій в українській мові. Л.М. Марчук зазначила, що лінгвістична градація — це вираження градаційного ставлення мовця до предмета мовлення лексико-фразеологічними, словотворчими, морфологічними та синтаксичними засобами. Мовний зміст функціонально-семантичної категорії градації становить градаційна ознака мови, специфіка якої — надавати предметові мовлення градаційного ставлення до нього суб'єкта. Уявлення про вимірність тієї чи тієї ознаки проходить крізь призму світовідчуття мовця як індивідуума з особистісною системою міри та структури градації. З теми дослідження **Л.М. Марчук** опублікувала монографію “**Функціонально-семантичний аспект градації в українській мові**” (Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2007. — 304 с.).

Кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії державності України та іноземних мов навчально-наукового інституту Харків-

ського національного університету внутрішніх справ **Анатолій Миколайович Нелюба** захистив дисертацію “**Експліцитна й імпліцитна економія в словотвірній номінації української мови**”. Предметом дослідження стали факти, засоби і способи експліцитної та імпліцитної економії в словотвірній номінації, закономірності їх вияву та реалізації, причиново-наслідкові зв'язки між ними. Наукова новизна виконаної дисертаційної праці полягає насамперед у лінгвістичному осмисленні явищ економії в словотвірній номінації, визначенні їхніх системних виявів у межах різних способів і засобів словотворення. Уперше в українському мовознавстві зреалізовано спробу визначити явища економії на рівні словотвірної будови української мови, з'ясовано механізми дії і наслідки таких явищ, різновиди й вияви в словотвірній номінації. Переглянуто деякі аспекти теорії скорочень у мовознавстві, уведено до наукового обігу низку нових понять і відповідних термінів; запропоновано нову класифікацію скорочень, в основу якої покладено критерії словотвірної номінації і статус самого скорочення. Обґрунтовано словотвірну економію не тільки як зовнішній вияв заощадження мовних знаків, але й як заощадливість словотвірної системи мови з двома різновидами економії — експліцитної та імпліцитної. Дисертант зазначив, що сама економія зачіпає всі елементи словотвірної системи української мови: словотворчі засоби, словотвірні моделі, ланцюжки, парадигми та гнізда, що дає підстави констатувати істотні зміни в самому статусі “економних” способів і виявів словотворення та природи словотворчих одиниць. За матеріалами дослідження **А.М. Нелюба** опублікував монографію “**Явища економії в словотвірній номінації української мови**” (Х., 2007. — 302 с.).

**Кандидатські дисертації,
захищені зі спеціальності 10.02.01 — українська мова**

Молодший науковий співробітник відділу історії української мови Інституту української мови НАН України **Юрій Васильович Осінчук** захистив дисертацію “**Історія богослужбово-обрядової лексики української мови**”. Об'єктом дослідження слугували лексеми на позначення назв богослужінь, обрядів, священнодій і їхніх частин. До аналізу залучено лексику візантійського обряду православної Церкви (єдиної до кінця XVI ст.), Української Греко-Католицької Церкви (після Берестейської унії 1596 р. та Ужгородської унії 1649 р.) та сучасних православних Церков, що виникли в XX ст.: Української Автокефальної Православної Церкви, Української Православної Церкви Київського Патріархату. Висновки, зроблені на основі спостережень за еволюцією назв богослужінь, обрядів і священнодій, доповнюють відомості про історію становлення та розвиток української церковно-обрядової лексики. Проведений аналіз дає глибше уявлення про системну організацію не лише богослужбово-обрядової лексики, а й термінологічної лексики української мови взагалі. Узагальнення, викладені в дисертації, будуть корисними для дослідження термінологій

різних галузей, суміжних із богослужбово-обрядовою: богословської, церковно-юридичної тощо. Матеріали дослідження можна використати для укладання різних типів словників, зокрема термінологічного, церковно-релігійного, історичного.

Асистент кафедри української мови Житомирського державного університету імені Івана Франка **Леся Валеріївна Ящук** захистила дисертацію **“Антропонімія Житомирщини XVI–XVII ст.”**. Предметом дослідження слугували способи та засоби ідентифікації осіб чоловічої статі, особливості чоловічого іменника, семантична характеристика лексичної бази прізвищевих назв представників нижчих і вищих верств населення Житомирщини XVI–XVII ст. Дисертантка проаналізувала наявні іменування за структурними особливостями, виділивши продуктивні й непродуктивні антропонімні моделі, форми ідентифікації слуг, селян, міщан, козаків — з одного боку та феодалної верхівки, шляхти — з іншого; визначила склад чоловічого іменника: християнські імена, їхні фонетичні та словотвірні варіанти, слов'янські автохтонні імена; схарактеризувала онімну й апелiatивну лексику, відображену в основах прізвищевих назв. Теоретичні висновки дисертації доповнюють і уточнюють наукові знання про систему антропонімів XVI–XVII ст. Запропонований підхід до її вивчення, зважаючи на соціальну диференціацію місцевої людності, може слугувати моделлю для подальших антропонімійних студій інших регіонів України. Результати роботи можуть бути використані для укладання антропонімних словників, атласів тощо. Антропонімія Житомирщини, зібрана і систематизована в дослідженні, — це надійний матеріал для істориків, географів, етнографів, народознавців.

Викладач кафедри української мови та літератури Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана **Ірина Арнольдівна Ярошевич** захистила дисертацію **„Українська морфологічна термінологія XX — початку XXI ст.”**. Предметом дослідження стали шляхи розвитку, динаміка становлення й кодифікації української морфологічної термінології. У роботі зrealізовано спробу комплексного системно-структурного опису і лексико-семантичного аналізу української морфологічної термінології XX — початку XXI ст.; визначено шляхи становлення та еволюції системи морфологічних термінів; проаналізовано співвідношення питомо українських і запозичених термінів; простежено семантичні процеси в системі аналізованих термінів; накреслено перспективу входження до сучасної морфологічної термінопідсистеми деяких сучасних термінів-новотворів. Отримані результати можуть сприяти подальшому уточненню дефініцій окремих морфологічних термінів і позначуваних ними понять, а також розв'язанню дискусійних питань термінотворення в українській мовознавчій науці. Матеріали дисертації можна використати для уніфікації мовознавчої термінології, укладання словника української морфологічної (і ширше — мовознавчої) термінології нового покоління.

Аспірант кафедри історії та культури української мови Волинського національного університету імені Лесі Українки **Світлана Василівна Лук'янчук** захистила дисертацію “**Епітет у конфесійному стилі сучасної української мови (функціонально-семантичний аспект)**”. За об'єкт аналізу обрано епітет як мовно-виразовий засіб у конфесійному стилі сучасної української мови. Дисертантка простежила особливості використання епітетних одиниць у біблійних перекладах; з'ясувала роль епітетів у вербалізації релігійної картини світу; проаналізувала семантико-стилістичні особливості епітетних словосполучень. Уперше укладено “Словник сполучуваності епітетів конфесійного стилю”. Висновки та результати дослідження сприятимуть детальнішому пізнанню особливостей релігійної комунікації. Дисертація розвиває теоретичні положення сучасної лінгвостилістики, лексикології та лексикографії про стильово-стилістичну диференціацію мовних одиниць. Матеріал дослідження може бути використаний для укладання словника релігійної лексики, а також доповнить загальномовний “Словник епітетів”.

Старший викладач кафедри мов ДВНЗ “Українська академія бізнесу та підприємництва” **Наталія Вікторівна Кавера** захистила дисертацію “**Семантична типологія предикатів стану**”. Об'єкт дослідження — прості семантично елементарні речення з предикатами стану як їхніми центральними компонентами в сучасній українській літературній мові, серед яких речення з відприслівниковими дериватами-предикатами, дієслівними предикатами, предикативними якісними прикметниками, предикативними числівниками та іншими одиницями кількісної семантики. Уперше в українському мовознавстві створено семантичну типологію предикатів стану на основі значеннєвої диференціації їхніх чотирьох семантико-морфологічних різновидів — відприслівникових, дієслівних, предикатів якісного стану та предикатів кількості. Визначено семантичні підкласи, групи й підгрупи предикатів стану різного частиномовного оформлення, їхні спільні та відмінні значення, встановлено семантичні різновиди суб'єктних синтаксем для виокремлених підкласів та груп предикатів, з'ясовано особливості граматичної реалізації та лексичного наповнення цих різновидів суб'єктів. Матеріали дисертації прислужаться для створення граматичного опису української літературної мови, написання підручників та навчальних посібників із синтаксису.

Старший викладач кафедри української мови та світової літератури Миколаївського державного гуманітарного університету імені Петра Могили **Тетяна Василівна Монахова** захистила дисертацію “**Мова Валерія Шевчука: ключові концепти, корпус, тезаурус**”. Предметом дослідження слугували іменникові репрезентанти концептів дім і дорога у художніх творах Валерія Шевчука, оформлені в корпусному форматі. Дисертантка дослідила типологізаційну іменникову вербалізацію зазначених концептів у ідіолекті Валерія Шев-

чука; застосувала корпусний підхід до аналізу концептів; визначила іменникові репрезентанти концептів дім і дорога у творах письменника, установила критерії їх класифікації; виявила авторські іменникові репрезентанти концептів дім і дорога; розробила концепцію Корпусу текстів Валерія Шевчука. Результати дослідження поглиблюють концептологію, доповнюють концептуальний аналіз корпусним поданням.

Методист Навчально-наукового центру післядипломної та дистанційної освіти Кременчуцького державного політехнічного університету імені Михайла Остроградського **Оксана Миколаївна Тур** захистила дисертацію **“Українська термінологія землеустрою та кадастру”**. Предмет дослідження — еволюція й функціонування української термінології землеустрою та кадастру в різні періоди історії України, її специфічні риси на лексико-семантичному рівні, продуктивні способи творення землевпорядних і кадастрових термінів на сучасному етапі. У дисертації простежено закономірності становлення й розвитку термінології землеустрою та кадастру в діахронному та синхронному аспектах; визначено шляхи подолання небажаних у термінології мовних явищ; з’ясовано структурну та словотвірну специфіку досліджуваної термінолексики на сучасному етапі; накреслено перспективу входження до сучасної термінології землеустрою та кадастру термінів-новотворів. Узагальнення та запропоновані теоретичні засади аналізу землевпорядної й кадастрової терміносистеми як складника української термінології будуть корисними для вивчення інших терміносистем. Результати дослідження сприятимуть унормуванню й стандартизації термінології землевпорядної галузі, а також прислужаться в лексикографічній практиці для укладання галузевих словників.

Асистент кафедри мовознавчих дисциплін Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка **Наталія Володимирівна Третяк** захистила дисертацію **„Жаргонна лексика в друкованих ЗМІ (номінативно-експресивна функція)”**. Об’єкт дослідження — мова сучасного українського газетного дискурсу на матеріалі загальнонаціональних газетних видань та регіональних, що виходять у Львівській, Івано-Франківській та Хмельницькій областях. Проаналізовано лексичний склад жаргонних одиниць, що функціонують у засобах масової інформації; описано мовну й прагматичну варіативність, а також експресивну, образну функцію жаргонних одиниць у сучасному газетно-публіцистичному дискурсі; простежено шляхи лексико-граматичного входження жаргонної лексики до системи сучасної мови (словотвірний потенціал, зміна морфологічних властивостей, розширення сполучуваності, розвиток синонімічних зв’язків); обґрунтовано соціопсихологічну вмотивованість та комунікативні функції жаргонних одиниць у ЗМІ. Результати дослідження мають важливе значення у практиці викладання української мови. Ілюстративний матеріал дисертації може слугувати джерельною базою для укладання

словників субстандартної лексики та лексичних інновацій, глосаріїв української мови.

Асистент кафедри методики викладання української мови і культури мовлення Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка **Олександра Михайлівна Задорожна** захистила дисертацію **“Концепт “час” в українській поетичній мові”**. Предметом дослідження слугували структурно-семантичні й функціонально-стилістичні параметри часоназв у художньо-образній системі поетичної мови. У дисертації стратифіковано типи часу, досліджено лексичні вербалізатори темпоральних інтервалів, представлено специфіку експліцитного та імпліцитного вираження концепту, схарактеризовано парадигматичні та синтагматичні відношення в системі вербалізаторів концепту “час”, проаналізовано функціонально-стилістичні особливості темпоральної лексики в художньо-образній системі поетичних творів шістдесятників і дев'яностників; уперше укладено словники частотності та сполучуваності часоназв. На основі проведеного дослідження дисертантка констатувала, що в художній мові носіями ідентифікаційної темпоральної семантики виступають лексеми сучасної української літературної мови, слова різної частиномовної належності: іменники, прикметники, прислівники, дієслова. Висновки та результати дослідження поглиблюють теорію аналізу художнього твору, доповнюють лінгвостилістику новими спостереженнями над способами мовної реалізації письменником своїх естетичних, світоглядних засад. Матеріали дослідження є перспективними для української лексикографічної практики (доповнення тлумачних словників української мови, словника епітетів та укладання словників констант культури).

Валентина Фурса (м. Київ)

Valentyna Fursa

ABOUT THE THESISES DEFENDED IN 2008 YEAR BEFORE THE MEMBERS OF SPECIALIZED SCIENTIFIC BOARD OF INSTITUTE OF UKRAINIAN LANGUAGE OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCE

УДК 81'373.2

ХІІІ ВСЕУКРАЇНСЬКА ОНОМАСТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ І АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СЛОВ'ЯНСЬКОГО НАЗВОЗНАВСТВА

У хроніці висвітлено програму роботи ХІІІ Всеукраїнської конференції, зацентовано увагу на основних проблемах, порушених у наукових доповідях.

Ключові слова: *ономастика, антропонімія, ойконімія, мікро-, топонімія, гідронімія.*

Дотримання наукової традиції стимулює дослідження, визначає перспективи і сприяє поступу науки незалежно від її галузей. Не є винятком у цьому сенсі й українська ономастика, що, починаючи з другої половини ХХ ст. і до сьогодні, сформувалася як самостійна галузь лінгвістики. Свідченням цього — численні опубліковані роботи як у відділі ономастики Інституту української мови НАН України, так і в багатьох вищих навчальних закладах, де нині працюють провідні українські ономасти. Головним науковим форумом, що об'єднує всіх українських ономастів, є вже традиційні Всеукраїнські ономастичні конференції, які періодично відбуваються в різних містах України переважно на базі тих чи тих навчально-наукових закладів. Цього року 27–29 квітня свої двері для чергової ХІІІ Всеукраїнської ономастичної конференції гостинно відчинив Ужгородський національний університет, зокрема кафедра словацької філології.

Уже стало доброю традицією, що до обговорення актуальних ономастичних проблем на Всеукраїнських ономастичних конференціях долучаються, крім власне українських дослідників, і науковці з інших слов'янських країн. Саме тому організатори цього річного наукового форуму назвали ХІІІ Всеукраїнську ономастичну конференцію конференцією з міжнародною участю. На підтвердження сказаного — учасники з Білорусі, Польщі, Росії, Словаччини.

© С.О. ВЕРБИЧ, 2009

Власне наукову роботу конференції розпочато з виголошення пленарних наукових доповідей, яких першого дня прозвучало 4: «Українська ономастична комісія: перспективи діяльності» (член-кореспондент НАН України В.В. Німчук, Київ), «Нерегулярні фонетичні явища і їх роль у процесі ономастичних досліджень» (завідувач відділу ономастики Інституту української мови НАН України, д. ф. н. В.П. Шульгач, Київ), «Давньослов'янські особові імена, засвідчені південнокарпатськими українськими онімами» (проф. кафедри словацької філології Ужгородського національного університету П.П. Чучка, Ужгород), «Несколько замечаний об особенностях семантики поетонимов» (завідувач кафедри української та російської мови Донецького національного медичного університету імені М. Горького, д. ф. н. В.М. Калінкін).

У своїй доповіді В.В. Німчук зацентрував увагу на пріоритетних напрямках діяльності Української ономастичної комісії, а саме: 1) підготовка видання «Українська ономастика. Енциклопедичний словник»; 2) продовження роботи над «Гідронімічним атласом України»; 3) відновлення виходу бюлетеня «Повідомлення Української ономастичної комісії».

В.П. Шульгач звернув увагу дослідників на потребу врахування в процесі етимологізації онімного матеріалу нерегулярних фонетичних явищ, які можуть спричинитися до затемнення внутрішньої форми власної назви. Це, зокрема: 1) делябіалізація $y > i$ (це явище, до речі, відоме в більшості слов'янських мов), наприклад: *Вселіб* < *Вселюб*, *Лібан* < *Любан*; 2) фонетичні трансформації в коренях зі структурою $t\acute{y}lt$, $t\acute{y}rt$ (ідеться про п'ятифонемну реалізацію звукосполучень $-t\acute{y}l-$, $-t\acute{y}r-$); 3) асимілятивні зміни плавних, наприклад: $l > n$ (перед наступним зубним), $l' > \acute{y}$ (так зване солодкозвуччя) та ін.; 4) метатеза в групі сонорних; 5) розвиток секундарного голосного (фонетичне явище другого повноголосся) тощо.

П.П. Чучка відзначив, що давні українці (також білоруси й росіяни) внаслідок специфічної експансіоністської політики офіційної церкви значно скоротили свій питомий антропонімний фонд, замінивши переважну його частину одиницями канонічного іменника. І сьогодні, на думку, доповідача, постає нагальна потреба відновити свою антропонімну спадщину. Одним із джерел реконструкції давнього українського (слов'янського) онімікону є закарпатські прізвища на зразок *Божко*, *Житець*, *Сідун*; також південнокарпатські ойконіми, точніше їхні твірні основи: *Ладомирово*, *Велятино* та ін., засвідчені в середньовічних пам'ятках.

В.М. Калінкін слушно зауважив, що однією з найбільш обговорюваних проблем у сфері нинішньої поетонімології (літературної ономастики) є проблема семантики. На його думку, значеннєву специфіку поетоніма слід з'ясувати крізь призму таких наукових напрямів, як дериваційна семасіологія, контекстна семасіологія, лексична семасіологія.

Подальша робота конференції тривала в 6 секціях: «Історична антропонімія», «Сучасна антропонімія», «Теоретична і прикладна ономастика», «Ойконімія», «Топонімія. Мікротопонімія. Гідронімія», «Художня ономастика».

У секції «Історична антропонімія» виголошено 10 доповідей (заявлено 13). У переважній більшості наукових виступів ішлося про структурно-семантичний аналіз власних особових назв (передусім прізвищ), засвідчених у писемних пам'ятках різних історичних періодів — XIV—XVIII ст. Так, польська дослідниця Ірена Митнік (Варшава, Польща) у своїй доповіді «Imiona Gieduiminowiczów w XIV—XVII w.» охарактеризувала найрізноманітніші хресні імена представників княжої династії Гедиміновичів у період XIV — XVII ст., звернула увагу на традицію двойменності (наприклад: *Федір Роман Сангушкович*) і її зв'язок із польською антропонімією системою.

У доповіді Н.М. Петріци (Ужгород) «Антропонімія чеської актової мови XIV — поч. XVIII ст. (на основі пам'ятки «Listiny a zápisu Bělské o věcech městských i sedlských let 1345–1708»)» проаналізовано склад та динаміку вживання складених особових назв у чеській актової мові XIII—XVII ст. Наталія Миколаївна звернула увагу на основні тенденції в розвитку старочеської антропонімії цього періоду: у XV ст. — тенденція до стійкого збільшення дволексемних антропонімів, а в XVII ст. дволексемна антропонімна модель (найпоширеніша — ім'я + прізвисько) закріпилася в мовленнєвій практиці чехів, набувши ознак національної антропонімоформули.

Н.О. Яценко (Київ) у доповіді «Українські прізвищеві назви XVII ст., мотивовані апелятивами на позначення назв одягу (на матеріалі «Реестру війська запорозького 1649 р.»)» розглянула лексико-семантичні та словотвірні особливості прізвищевих назв українських козаків, утворених від апелятивів на позначення одягу, наприклад: *Бэкеша* < ст.-укр. *бекеша* 'довгий одяг угорського крою', *Шликъ* < ст.-укр. *шликъ* 'висока хутряна шапка конічної форми' та ін.

Досить цікавими й проблемними були доповіді С.М. Пахомової, І.В. Єфименко, Р.І. Осташа, Г.Є. Бучко, І.М. Нечитайло, О.В. Іваненка, Є.В. Букета.

Значно більше учасників об'єднала секція «Сучасна антропонімія» (заявлено 24, виголошено 13 доповідей), що, очевидно, зумовлено намаганням доповідачів осмислити місце різних власних особових назв у сучасній антропонімії системі. Тематика доповідей досить різнопланова, що, безперечно, засвідчує багатогранну палітру антропонімії як одного з головних складників ономастики. Тут ішлося і про специфіку функціонування особових імен у різних національних та етнічних групах (С.Є. Панцьо (Тернопіль): «Жіночі імена у лемків», Н.І. Головач (Ужгород): «Етимологічний склад репертуару жіночих імен у закарпатських німців», О.Л. Мадяр (Ужгород): «Жіночі прізвища на *-ová* у словацькій мові», Л.Р. Осташ (Львів): «Власні особові імена в Чеській Республіці на початку XXI ст.»), і про становлення

іменника в різних регіонах України, О.О. Горобець (Тернопіль): «Динаміка жіночого іменника першої половини ХХ ст. у місті Проскуріві», О.В. Черноус (Кіровоград): «Динаміка давніх слов'янських чоловічих імен м. Кіровограда у ХХ ст.», Н.О. Свистун (Тернопіль): «Чоловічий іменник м. Тернополя другої половини ХХ ст. (рідкісні імена)», і про прагматичні проблеми функціонування сучасних власних особових назв С.Л. Ковтюх (Кіровоград): «Морфологічна парадигматика власних чоловічих імен у сучасній українській мові», і про особливості семантики твірних основ сучасних регіональних прізвиськ (Н.М. Шульська (Луцьк): «Західнополіські прізвиська з комуністичними та посткомуністичними реаліями») тощо.

У секції «Теоретична і прикладна ономастика» було заплановано заслухати 22 доповіді, проте, на жаль, більша частина доповідачів не з'явилася. Тематика виступів надзвичайно різноманітна, що цілком закономірно з огляду на багатогранність проблематики дослідження власних назв у теоретичному та практичному аспектах. Так, у доповіді М.М. Торчинського (Хмельницький) «Денотативно-номінативна структура ергонімії» охарактеризовано типологію власних назв колективів людей, визначеної за характером іменованих об'єктів. У складі ергонімів автор виділяє 1 поле, 3 підполя, 51 елемент і 35 піделементів. Дискусійними, щоправда, вважаємо такі онімні терміновитвори, як *пресулатонім* — власні назви керівних структур різних рівнів, *фабриконіми* — власні назви промислових об'єднань, *фермероніми* — власні назви сільськогосподарських підприємств, які лише формально позначають назву того чи того об'єкта і не зовсім чітко (зрозуміло) відбивають особливості цілого класу споріднених онімів.

Н.Ф. Венжинович (Ужгород) у доповіді «Концептосфера 'Бог' в українській фразеологічній картині світу» головну увагу звернула на визначення ролі й місця мікросемантичного поля Бог у різних стійких висловлюваннях. На думку Наталії Федорівни, значна кількість фразеологізмів із цієї проблематики підкреслює особливості українського менталітету.

Ленка Гаранчовська (Банська Бистриця, Словаччина) у доповіді «Pragmatonymá — záležitosť proprií či apelatív?» розкрила функціональну специфіку такого класу власних назв, як *прагматоніми* (назви сортів різних товарів, торговельних марок тощо). Доповідачка зауважила, що в колі дослідників немає одностайності щодо чіткого тлумачення цього класу слів, оскільки вони перебувають між апелятивами і власними назвами. Ленка Гаранчовська навела аргументи на користь віднесеності цієї лексичної групи до класу онімів.

У доповіді Н.Г. Іванової (Одеса) «Терминоэлемент -ГЕН- в структуре ономастических терминов с компонентом -ОНИМ» проаналізовано функціонування терміноелемента *-ген-* (*генеонім, генонім, генеонімія, геноніміка* і т. д.) у складі термінів з другим компонентом *-онім* у структурно-функціональному та семантико-дериваційному аспектах, акцентовано увагу на деяких новітніх тенденціях у розвитку оно-

мастичної термінології — закріплення функціонування компонента *-ген-* у постпозиції композита на межі ХХ—ХХІ ст., наприклад: *ейдонімогенний, міфонімогенний, поетонімогенез*. Шкода, звичайно, що не вдалося почути багатьох заявлених доповідей, зокрема такої, як «Словник прізвиськ. Яким йому бути?» Г.Л. Аркушина, оскільки останнім часом актуалізувалася увага дослідників до цього класу нефіційних власних особових назв людей.

Секція «Ойконімія» виявилася найорганізованішою. На її засіданнях прозвучали майже всі заявлені (15) доповіді. Доповідачі звернули увагу на аналіз структури назв поселень різних регіонів України та з'ясування внутрішньої форми їхніх твірних основ. З-поміж виголошених особливо відзначимо деякі доповіді з огляду на їхню актуальність для увиразнення методики аналізу ойконімного матеріалу.

У доповіді О.П. Карпенко (Київ) «Історико-етимологічний етюд: Искоростень» запропоновано етимологічну інтерпретацію літописного ойконіма *Из(с)коростѣнь*, простежено динаміку його зміни в часі: *Искоростѣнь* — *Искоростинь* — *Iskorotyń* — *Коростя* — *Skorostyn* — *Коростень*.

З.О. Купчинська (Львів) у доповіді «Компонент *за-* в архаїчній ойконімії України» проаналізувала архаїчні ойконіми на території України з компонентом *за-* з погляду семантики їхніх твірних основ, з'ясувала, що приєднання структурного *за-* залежало від типу назв та способу їх творення, наприклад, назви-орієнтири (*Заволоче*), ойконіми, мотивовані різними антропонімами (*Завид*). Деякі положення доповіді З.О. Купчинської можна кваліфікувати інакше. Так, ойконіми *Задністряни, Залужани* дослідниця тлумачить як *За + Дністряни* (пор. с. *Дністряни*), *За + Лужани* (пор. с. *Лужани*). Однак в основі зазначених назв можна вбачати й апелятиви *задністряни* і *залужани* — відповідно 'вихідці з-за Дністра', 'мешканці за лугом (лугами)'. Ойконім *Забороль* авторка структурує на *За + Бороло + ъь*. У фаховій літературі висловлено досить переконливу думку про те, що в основі цієї назви слід убачати, найімовірніше, апелятив *забороло* на позначення певного виду оборонної споруди (Шульгач В.П. Ойконімія Волині. Етимологічний словник-довідник. — К., 2001. — С. 50).

У доповіді І.Б. Царалунги (Хмельницький) «Ойконіми на *-ани* (*-яни*) затемненого походження» розглянуто низку українських ойконімів на *-ани* / *-яни* незрозумілої етимології. Зроблено спробу з'ясувати семантику твірних основ таких назв поселень.

У секції «Топонімія. Мікротопонімія. Гідронімія» було виголошено 14 доповідей (заявлено 20). Переважна більшість виступів стосувалася аналізу мікротопонімного матеріалу, як-от: «Особливості функціонування назвотворчої моделі «апелятив > мікротопонім» у мікротопонімії басейну Ужа» (В.Ф. Баньої, Ужгород), «Мікротопоніми як джерело ойконімії Українського Потисся» (А.Д. Обручар, Хуст), «Мезоніми у сфері мікротопонімії» (Т.О. Гаврилова, Черкаси), «Мікротопоніми півночі Львівщини на *-ище, -ис(ь)ко*» (О.І. Гулик, Львів)

та ін. Дві доповіді присвячені гідронімії: «Альтернативна тюркська етимологія потамоніма *Ісунь ~ Висунь*» (В.А. Бушаков, Маріуполь), «І.-є. **ser-*, **sreu-* / **srū-* ‘текти, струмувати’ та їх відбиття в гідронімії басейну Дністра» (С.О. Вербич, Київ) та одна з мікроойконімії — «Мікроойконіми Івано-Франківщини, мотивовані географічними термінами» (Н.Ф. Вебер, Івано-Франківськ), хоч останню доповідь доцільніше було б виголосити в секції «Ойконімія».

У секції «Топонімія. Мікротопонімія. Гідронімія» було представлено багато аспірантських досліджень. З огляду на сказане як підсумкові після завершення роботи секції прозвучали такі побажання для майбутніх дослідників (з метою підвищення їхнього наукового статусу): 1) у процесі аналізу онімного матеріалу слід дотримуватися науково вивірених принципів структурно-семантичного аналізу власних назв; 2) ґрунтовно опрацьовувати спеціальну ономастичну літературу, без чого неможливо системно й науково аналізувати матеріал; 3) чітко оперувати термінологічним апаратом у сфері лінгвістичного аналізу онімної лексики.

Секція «Художня ономастика» (заявлено 21 доповідь) своїх доповідачів об'єднала навколо проблеми специфіки функціонування різноманітних власних назв у фольклорних жанрах і в художньому тексті, наприклад: «Номінації Богородиці в народнопісенній традиції українців у лінгвокультурологічному аспекті» (Н.С. Колесник, Чернівці), «Літературні герої творів Марії Матіос» (А.І. Вегеш, Ужгород), «Функції антропонімів у творчості Марка Черемшини» (Т.О. Лях, Ужгород), «Имена собственные как опорные точки межкультурной коммуникации» (І.М. Шлапак, Горлівка) та ін. Головна думка більшості доповідей — власні назви в художньому тексті набувають додаткових значень, певних конотацій, що проявляється передусім на змістовому й емоційному рівнях.

На заключному пленарному засіданні (28 квітня) було виголошено 3 доповіді: «До питання укладання «Короткого етимологічного словника топонімів України» (В.В. Лучик, Київ), «Фреймове групування космонімів» (О.Ю. Карпенко, Одеса), «Архаїчність заселення Карпатського регіону і прилеглих територій за даними ойконімії» (Д.Г. Бучко, Тернопіль).

У доповіді В.В. Лучика схарактеризовано сучасний стан української ономастичної лексикографії. Акцентовано увагу на потребі створення доступного широкому загалу — студентам, учителям, науковцям — «Короткого етимологічного словника топонімів України». Критично проаналізовано такі видання, як «Топонімічний словник» М.Т. Янка, «Тисяча тлумачень давніх географічних назв і прізвищ на індоіранському матеріалі» Д. Наливайка з огляду на значну кількість ненаукових тлумачень у цих працях.

О.Ю. Карпенко у своїй доповіді акцентувала увагу на термінології назв об'єктів космосу взагалі і зоряного неба зокрема. Дослідниця особливо відзначила типологічні паралелі в номінації найбільших сузір'їв

у різних народів і принципи називання астероїдів, висловилися про можливість групування космонімів за такими фреймами: 1) назви сузір'їв; 2) назви астероїдів; 3) більшість назв супутників планет тощо.

У доповіді Д.Г. Бучка зроблено спробу довести архаїчність заселення Карпатського регіону і прилеглих територій з урахуванням найдавніших фіксацій назв поселень цього краю в писемних історичних пам'ятках, а також структури найдавніших відантропонімних ойконімів і характеру їхніх твірних основ.

Крім власне наукової роботи, у межах діяльності XIII Всеукраїнської ономастичної конференції 28 квітня відбулося засідання Української ономастичної комісії (присутні: В.В. Німчук — голова, О.П. Карпенко — заступник голови, С.О. Вербич — секретар, Д.Г. Бучко, В.В. Лучик, І.В. Муромцев, Р.І. Осташ, М.М. Торчинський, С.М. Пахомова, Я.П. Редьква, П.П. Чучка, В.П. Шульгач). На порядку денному засідання Комісії було 3 питання: 1) про обрання Бюро УОК; 2) про відновлення виходу бюлетеня «Повідомлення Української ономастичної комісії»; 3) про сучасний стан української ономастичної термінології. До складу Бюро УОК обрано 5 осіб: В.В. Німчук, О.П. Карпенко, С.О. Вербич, В.В. Лучик, М.М. Торчинський. Ухвалено рішення про відновлення виходу бюлетеня «Повідомлення Української ономастичної комісії». Д.Г. Бучкові та М.М. Торчинському доручено активізувати роботу над створенням індивідуальних словників ономастичної термінології.

Свою роботу конференція завершила, як і заведено на подібних наукових форумах, прийняттям ухвали:

1. Вважати, що XIII Всеукраїнська ономастична конференція з міжнародною участю досягла поставленої мети. Матеріали опубліковано в збірникові наукових праць: *Studia Slavistica*. Ономастика. Антропонімія. — Ужгород, 2009. — Вип. 9; *Studia Slavistica*. Ономастика. Топоніміка. — Ужгород, 2009. — Вип. 10.

2. Відновити вихід бюлетеня «Повідомлення Української ономастичної комісії».

3. XIV Всеукраїнську ономастичну конференцію провести 2011-го р. на базі Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника (м. Івано-Франківськ).

С.О. Вербич (м. Київ)

Svyatoslav Verbych

THE XIII ALL-UKRAINIAN ONOMASTICAL CONFERENCE
AND THE SLAVONIC LINGUISTICS ACTUAL PROBLEMS

In the chronicle the conference working program and the most important problems of onomastics are lighted up.

Keywords: onomastics, anthroponymy, oiconymy, micro- and toponymy, hidronymy.

УДК "388": 811.16/Багмут

НАУКОВІ ЧИТАННЯ, ПРИСВЯЧЕНІ ПАМ'ЯТІ ДОКТОРА ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРА АЛЛИ ЙОСИПІВНИ БАГМУТ

12 травня в Інституті української мови НАН України вшанували пам'ять відомого мовознавця Алли Йосипівни Багмут. Саме в цей день їй виповнилося б 80 літ. Взяти участь у наукових читаннях зголосилися 42 представники лінгвістичної науки.

Читання відкрив директор Інституту української мови доктор філологічних наук, професор **П.Ю. Гриценко**. Він розповів про життєвий і творчий шлях Алли Йосипівни, зокрема відзначив, що А.Й. Багмут була ученицею Л.А. Булаховського, який збирав під дах Академії наук УРСР знавців слов'янських мов. Співробітницею відомого далеко за межами України Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні стала й Алла Йосипівна. Вона брала активну участь у розбудові української славістики, тут захистила кандидатську, потім — докторську дисертації. Є, зокрема, співавтором "Словника слов'янської лінгвістичної термінології". Чимало зробила А. Й. Багмут для розвитку експериментальної фонетики в Україні. Вона була завідувачкою відділу експериментальної фонетики в Інституті мовознавства, в подальшому очолила відділ фонетики та інтонології Інституту української мови НАН України. Її праці з різної фонетичної проблематики, особливо інтонації української та інших слов'янських мов, і досі є важливими й актуальними. Алла Йосипівна, як і її попередник, дослідник фонетичного, матеріального аспекту мови Л.А. Близниченко, так само спрямовувала роботу відділу на комунікацію. П.Ю. риценко поділився також планами про розвиток відділу експериментальної фонетики в Інституті української мови.

© Т.О. ЧЕРНИШ, Л.М. ХОМЕНКО, 2009

ISSN 1682-3540. Українська мова, 2009, № 3

111

Директор Інституту зачитав науковому зібранню лист, надісланий надзвичайним і повноважним послом України в Канадському королівстві Ігорем Осташем. Посол відзначив, що Алла Йосипівна залишиться в історії лінгвістичної науки як видатний науковець, знавець слов'янської філології, лексикограф, перекладачка, дослідниця фонетичної системи української та інших слов'янських мов. Богеміст за першою освітою, І. Осташ зауважив, що завжди схилявся перед знанням Аллою Йосипівною чеської мови, а двотомний українсько-чеський словник, над яким працювала й А.Й. Багмут, став, на його думку, одним із найяскравіших здобутків сучасної богемістики.

Заступник директора Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні доктор філол. наук, проф. **В.М. Бріцин**, зокрема, підкреслив широку ерудованість Алли Йосипівни, її наукову принциповість, опіку молодими науковцями.

На пленарному засіданні учасники читань зацікавлено вислухали виступ-спогад **Юлії Леонідівни Булаховської** (Київ) — однокурсниці, подруги, колеги Алли Йосипівни, котра розповіла про діяльність “Славістичного гуртка” в Київському державному університеті ім. Т.Г. Шевченка кінця 40 — поч. 50 рр. минулого сторіччя під орудою Л.А. Булаховського. Гурток готував його членів до серйозної наукової роботи, викладацької діяльності. Чимало з них стали відомими славістами, перекладачами, літераторами. Це, зокрема, Олег Микитенко, Всеволод Нестайко, Воліна Пасічна. Алла Йосипівна, згадує Ю. Булаховська, саме в гуртку обрала тему для своєї дипломної роботи, а затим і кандидатської дисертації. Вона стосувалася проблеми встановлення оригінальності чеських Краледворського й Зеленогорського рукописів.

Член-кореспондент НАН України **В.В. Німчук** (Київ) у своїй ґрунтовній доповіді, присвяченій дослідженню Київських глаголичних листків, які у свій час вивчав ще П.Ф.Фортунатов, відзначив роль А.Й. Багмут у встановленні оригінальності цієї визначної пам'ятки, в тому, що листки ці — “нескробані, нечищені”. Такий висновок підтвердило віднайдення в 70-х рр. минулого століття на Синайському півострові ще 80 листків, написаних старослов'янською мовою з використанням глаголиці.

О.В. Бас-Кононенко (Київ), науковий керівний ЛЕФ Київського національного університету імені Тараса Шевченка, розповіла про створення в лабораторії фонотеки, що містить голоси відомих українських мовознавців, у тім числі й інтерв'ю з Алою Йосипівною, витримки з якого Оксана Василівна запропонувала послухати. Це було цікаво, зворушливо і ще збільшило відчуття присутності Алли Йосипівни в залі.

В.М. Абашина (Львів) визначила місце інтонаційних досліджень А.Й. Багмут серед інших праць цієї проблематики, підкреслила, що результати її досліджень є важливими для вивчення явищ актуального членування, розуміння динамічної характеристики мови.

О.Л. Паламарчук та О.В. Антоненко (Київ) у доповіді “Педагогічна діяльність А.Й. Багмут у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка” зупинилися на історії славістичних досліджень на філологічному факультеті, відновленні 1947-го р. за участі Л.А.Булаховського кафедри славістики. Алла Йосипівна, випускниця цієї кафедри, повернулася сюди знаним у світі славістом, професором, доктором філології, автором багатьох наукових праць. Її, наголосили авторки доповіді, відзначала системність знань, наукова ерудиція, ораторське мистецтво. Найкращі студенти прагнули писати курсові та дипломні роботи саме в Алли Йосипівни. Під її керівництвом захищено чимало кандидатських дисертацій.

Н.П.Плющ (Київ) зупинилася на особливостях вимови в сучасній українській літературній мові, зокрема, звернула увагу на наближення орфоєпії до письма, тобто на феномен так званої “орфографічної вимови”. У зв'язку з цим Надія Прокопівна поставила дискусійне питання, чи слід уважати таку вимову відхиленням від орфоєпічних норм.

Предметом доповіді **М.П. Дворжецької** (Київ) стали сучасні фонетичні процеси британського стандарту англійської мови. Сьогодні спостерігається значна варіабельність вимови навіть самих англійців; відбувається вона передусім за рахунок редукції складів і слів. Доповідачка пояснює це явище тенденцією до економного використання мовних ресурсів.

Л.М. Хоменко та М.К. Губарев (Київ) розповіли про створення акустичного атласу голосних звуків сучасної української літературної мови з використанням новітніх комп'ютерних досліджень. Виходячи з принципів нерозривного зв'язку мови і мовлення, загального і конкретного, автори поставили за мету віднайти фізичний (акустичний) варіант голосних фонем у кожній її мовленнєвій реалізації (алофоні). В результаті аналізу 2446 реалізацій голосних було виділено основну фазу (ОФ), яка має всі властивості певного звука, включно з тембровим забарвленням, що дозволяє не тільки ідентифікувати звук, але й дати характеристику мовця. Ця фаза є *відносно* стабільною, тобто динамічною. У подальшому в самій ОФ вдалося виділити стаціонарний сегмент, який притаманний усім реалізаціям голосного і є незмінним незалежно від позиційно-комбінаторних умов. Прослуховуючи його, можна ідентифікувати звук, але без будь-яких вказівок на індивідуальне вимовляння. Саме цей сегмент названо “інваріантом” і запропоновано розглядати як акустичний корелят голосних фонем.

Л.К. Вахніна (Київ) висвітлила невідомі сторінки перекладацької діяльності Алли Йосипівни Багмут. В останнє десятиліття вона вельми успішно співпрацювала з видавництвом “Етнос”, яке видавало літературу, адресовану національним меншинам України. А.Й. Багмут перекладала казки з чеської та словацької мов, була редактором книжки “Казки для домашнього читання у німецькій недільній школі”; переклала на чеську та словацьку “Конституцію України”, “Солоспівні”

Миколи Лисенка. Л.Вахніна наголосила, що співробітники видавництва поважали Аллу Йосипівну за її ерудицію, блискучі знання мов, щирю готовність допомогти колегам, надзвичайну скромність.

Під час проведення читань працювало дві секції: “Актуальні питання славістики” і “Теоретична та експериментальна фонетика”.

На засіданні секції “Актуальні питання славістики” було заслухано одинадцять доповідей, присвячених широкому колу питань слов’янського мовознавства: історичній лексикології та етимології, історичній діалектології та ареалогії, стилістиці, фразеології, термінології, перекладознавства та мовній кодифікації.

Т.Б. Лукінова (Київ) у доповіді “Із спостережень над деетимологізацією в українській мові” на багатому фактичному матеріалі продемонструвала зразки втрати прозорих зв’язків словотвірної похідності між етимологічно спорідненими лексемами. Доповідь **А.А. Кожинної** та **О.М. Корсак** (Мінськ) “Типологія номінації осіб у текстах польськомовних заповітів, складених на території Білорусі” містить нові відомості про історію польської лексики на північно-східному пограниччі, отримані шляхом вивчення численних архівних матеріалів.

І.А. Стоянов (Київ) у доповіді “Деякі роздуми з приводу нового словника церковнослов’янської мови” поділився своїми міркуваннями про сучасний стан церковнослов’янської та старослов’янської лексикографії.

Т.О. Черниш (Київ) присвятила свій виступ проблемам семантичної реконструкції лексичних одиниць, належних до історико-етимологічних гнізд праслов’янської мови. **Є.А. Казанцева** (Мінськ) розглядала особливості лексичного й фразеологічного калькування в польських говірках Браสลавщини. **Л.О. Науменко** (Київ) у своєму виступі “Лексична своєрідність термінів залізничного транспорту: аналітичний аспект”, серед іншого, зауважила, що А.Й.Багмут в останні роки життя працювала над укладанням багатомовного словника залізничної термінології.

Об’єктом виступу **Т.А. Космеди** (Львів) стали дискурсивні слова в сучасному урбанолекті, проаналізовані нею на матеріалі мовлення мешканців Одеси. **Л.П. Васильєва** (Львів) висвітлила соціолінгвальні чинники у формуванні чорногорського мовного стандарту, а **С.С. Єрмоленко** (Київ) продемонстрував явище меліорації оригіналу в художньому перекладі, схарактеризувавши його як пов’язане з лінгвокультурною адаптацією. **Л.І. Даниленко** (Київ) у своїй доповіді “Чому своя сорочка до тіла ближча: міжслов’янські паралелі” проаналізувала феномен паралелізму й пов’язаної з ним варіативності в паремійно-фразеологічному фонді слов’янських мов. **Л.В. Непоп-Айдачич** (Київ) на широкому фольклорному матеріалі представила відношення *людина — квітка* в польській мовній картині світу.

На секції “Теоретична та експериментальна фонетика” було заслухано дев’ять доповідей, які стосуються вивчення сегментних та несегментних явищ різних мов. Так, **Анна Коритовська** (Польща, м. Торунь) представила результати експериментального дослідження

явища сандгі (насамперед студії п.Коритовської заторкують асиміляцію приголосних за участю голосу/шуму) в македонській мові, показала особливості функціонування македонських глухих та дзвінких порівняно з іншими слов'янськими мовами.

Н.С. Вербич (Київ), остання аспірантка А.Й. Багмут, виголосила доповідь “Просодичні засоби вираження комунікативної настанови “переконання” в усному монологічному тексті”. У результаті інструментального аналізу мовленнєвого матеріалу встановлено наявність інтонацій перекопування, котра має особливості як на рівні сприйняття, так і на рівні акустичного вираження.

О.С. Іщенко (Київ), залучивши значний мовленнєвий матеріал і застосувавши до його дослідження нові експериментальні прийоми, ще раз підтвердив наявність у сучасній українській літературній мові двох різних фонем — /u/ та /i/. Автор також доводить, що звук [u] є необхідною ланкою в системі голосних, яка забезпечує звуковий гармонізм українського вокалізму.

М.О. Вакулєнко (Київ) у доповіді “Метод акустичних інваріантів у дослідженні звуків мовлення: результати і перспективи” зосередив увагу на постійних спектральних характеристиках українських голосних, вимовлених в умовах звичайного мовлення, шепоту та змінного тону. Показано, що найнижчі фонемні частоти, зумовлені коливанням голосових зв'язок та резонансом Гельмгольца, не можуть бути пов'язаними з інваріантними властивостями звуків мовлення. Єдиними фонемними варіантами є відношення між частотами головних формант, але не їх абсолютні значення.

О.Ю. Бріцина (Київ) зупинилась на проблемі транскрибування та створення партитури фольклорних записів та етнографічних інтерв'ю, на важливості співробітництва в цій галузі фонетистів, фольклористів та етнографів.

В.В. Бондарєнко (Київ) у доповіді “Питання української орфоєпії в лінгвістичному доробку Івана Огієнка” зазначила, що видатний мовознавець, обстоюючи думку, що один народ повинен мати єдину вимовну норму, багато зробив для становлення орфоєпічних норм української літературної мови. Особливу увагу звертав на мову українського театру, вважаючи її зразковою. У часописі “Рідна мова”, засновником і редактором якого він був, І.Огієнко вів сторінку, присвячену питанням правильної вимови. Орфоєпію розумів у широкому сенсі, тобто включав у це поняття не тільки правильну вимову звуків, але й інтонування та наголошування.

Своїми спостереженнями над особливостями семантико-синтаксичної та інтонаційної структури імперативно-питальних висловлювань в англійській мові поділилася **Л.Б. Карпусь** (Ніжин).

Важливо, що до експериментально-фонетичних досліджень долучається наукова молодь. Так, взяли участь у читаннях дві студентки КНУ імені Тараса Шевченка: **В.В. Гаврилюк** представила результати свого дослідження українського співочого мовлення, а **В.В. Бон-**

даренко проаналізувала особливості функціонування в українських засобах масової інформації акцентуаційних норм, уклала словничок слів, у наголошуванні яких трапляється найбільше помилок.

Майже всі виступи викликали зацікавленість, вони супроводжувалися дискусіями, доповідачам було поставлено чимало запитань.

Т.О. Черниш, Л.М. Хоменко (м. Київ)

Tatjana Chernysh, Ludmyla Khomenko

SCIENTIFIC LECTURING INITIATE INTO
PROFESSOR ALLA JO. BAGMUT'S MEMMORY

Витяг із протоколу № 2

засідання погоджувальної комісії з проблемних питань
українського слововживання, словотворення та написання слів
Інституту української мови НАН України
від 26.11.2008 р.

Присутні: д.ф.н. К.Г. Городенська, д.ф.н. С.Я. Єрмоленко,
д.ф.н. Н.М. Сологуб, к.ф.н. І.С. Гнатюк,
к.ф.н. І.В. Єфименко, к.ф.н. Н.О. Яценко.

Порядок денний:

Випрацювання рекомендацій щодо вживання та написання слів.

СЛУХАЛИ: Про випрацювання рекомендацій щодо вживання та написання слів.

Як правильно:

- 1) *даїшник* чи *даївець*, *даїст*?
- 2) *есбеушник* чи *есбіст*, *есбівець*?
- 3) *педевешник*, *педевешний* чи *педевейник*, *педевейний*?
- 4) *ухвалити рішення* чи *ухвалити*, *прийняти ухвалу*, *прийняти рішення*?
- 5) *препарат показаний*, *протипоказаний* (фарм.)
чи *препарат рекомендований*, *нерекомендований*?
- 6) *затребуваний*, *затитуваний спеціаліст* (рос. *востребованный специалист*)
чи *запит на спеціаліста*?

УХВАЛИЛИ: Рекомендувати для вживання:

- 1) ***даївець***;
- 2) ***есбіст***;
- 3) ***педевейник*, *педевейний***;
- 4) ***ухвалити*, *прийняти ухвалу*, *прийняти рішення***;
- 5) ***препарат рекомендований* (нерекомендований)** для вживання;
- 6) ***запит на спеціаліста***.

Голова засідання

д.ф.н., проф.

К.Г. Городенська

Секретар

к.ф.н.

Н.О. Яценко

*Ваші міркування щодо поданих рекомендацій
просимо надсилати до погоджувальної комісії
(секретар — Н.О. Яценко, к. 628).*

УДК "388": 341.18/Калинович

РЕЦЕПЦІЯ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ АКАДЕМІКА М.Я. КАЛИНОВИЧА

17 березня 2009-го р. в Інституті філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка відбулася Міжнародна наукова конференція до 120-річчя від дня народження академіка Михайла Яковича Калиновича (1888–1949) „Рецепція наукової спадщини академіка М.Я. Калиновича в сучасній філології”. Ініціатором і організатором цього важливого заходу виступила кафедра загального мовознавства університету, з якою, як і з Інститутом мовознавства НАН України, вченого пов’язувала тривала і плідна творча діяльність. Активну участь у роботі конференції взяли вчені кількох європейських країн: Румунії, Молдови, Білорусі, Росії, Італії, Казахстану, а також викладачі багатьох вузів України, співробітники науково-дослідних установ НАН України.

Слід сказати, що інтерес до конференції у науковців і освітян великою мірою був викликаний вже самою постаттю М.Я. Калиновича, який зіграв помітну роль в історії української лінгвістики. Знавець санскриту, готської та багатьох інших європейських мов, історії стародавньої Індії та індійської літератури, автор вагомих праць із загального мовознавства, теорії та історії лексикографії, М.Я. Калинович був укладачем і редактором „Російсько-українського словника” (1948 р.), який протягом багатьох повоєнних років заступав собою відсутні на той час усі інші типи словників, зокрема орфографічний, синонімічний, фразеологічний і навіть тлумачний.

З огляду на широту зацікавлень вченого виголошені на конференції доповіді також відрізнялись величезною різноманітністю як щодо своєї проблематики, так і щодо досліджуваних мов.

На пленарному засіданні з цікавими і змістовними доповідями виступили: І. Голубовська „Наукова спадщина академіка М.Я. Калиновича в контексті сучасної лінгвістики”, Ю. Завгородній „Біля витоків української індології: Павло Ріттер і Михайло Калинович”, К. Тищенко „Зороастрійські сторінки топонімії України”, Ф. Нікітіна „Розвиток

© В.С. ФЕДОНЮК, 2009

порівняльно-історичного мовознавства у XX–XXI ст.", Г. Яворська „Лексична семантика в типологічному аспекті", О. Пономарів „Грецька лексика в „Етимологічному словнику української мови", Н. Клименко „Термінування й детермінування лексики в процесі інтелектуалізації сучасної української літературної мови", В. Миронова „Латина як дипломатична мова української еліти XVI– XVII ст.". Про родинні традиції та дружні стосунки вченого розповіла його онука Л.Р. Калинович.

Робота конференції проходила в дванадцяти секціях. Так, проблемам сучасної індоєвропеїстики, мовному філо- та онтогенезу була присвячена робота першої секції, де обговорювались питання про семантичну структуру історико-етимологічного гнізда і.-є.*bhlendh- (С. Єрмоленко), рефлексі індоєвропейських коренів та їх концептуалізації в різних лінгвокультурах (Т. Козлова), взаємовідношення релігійно-філософської думки та лінгвістики у Давкій Індії (І. Іванова), фіно-угорські субстратні елементи в сучасній польській мові (С. Борщевський), індоєвропейський концепт bhil-/bhel- у слов'янських мовах: семантичний вітер (А. Безпалько), ромське мовознавство як галузь індології (С. Єрмошкін) тощо.

У межах другої секції, де розглядали зіставні та типологічні дослідження в контексті сучасної лінгвокультурології і когнітивної лінгвістики, велику увагу привернули доповіді С. Місірянцу „Зіставне дослідження деяких фразеологічних одиниць в російській, українській та румунській мовах", С. Гриценко „Адаптація полонізмів до системи мови-реципієнта (на матеріалі українських писемних пам'яток XVI – XVII ст.)", Ш. Вішован „Українсько-румунська інтерференція в топоніміці Мараморощини" та ін.

Актуальністю обговорених проблем відрізнялась і третя секція, присвячена лексико-семантичним, граматичним та фразеологічним аспектам одномовних досліджень. На ній було представлено результати досліджень української (Г. Школа), англійської (В. і О. Дроздови, І. Голуцьких), та кількох романських мов – італійської (В. Охріменко), іспанської (І. Проценко), французької (В. Хохлова).

Велику увагу на конференції, зокрема на її четвертій секції, було приділено й специфіці національно-мовної картини світу. Заслухані на ній доповіді стосувалися сучасного стану розвитку концептології та її перспективи (Т. Семегин), лінгвокультурних контактів як фактору формування мовної картини світу поліетнічного регіону (Л. Безпала). концепту „любов" у японській лінгвокультурі (О. Алексеева), відмінностей у представленні концепта „багатство" в британській та американській мовній картині світу (О. Сурмич), методики дослідження етичних концептів, онтогенезу сигніфікативних артефактів у мовній свідомості українців та росіян (Т. Толчеєва).

Дуже активно працювала й п'ята секція, присвячена проблемам сучасного перекладознавства. На ній було з'ясовано основні проблеми, що виникають при відтворенні українською Святого Письма (О. Ткаченко), англословних (О. Ясинецька), німецькомовних (О. Шаблій) та ін. авторів, аналізувалися переклади таких відомих майстрів слова, як М. Рильський (С. Прутько), М. Михайленко (Н. Бець).

Питання сучасної текстології, дискурсології та лінгвопрагматики було розглянуто на шостій секції. Жваве обговорення викликали доповіді Р. Пилипенка (Епістеміологічні тенденції розвитку теорії фахової комунікації), Л. Запорожець (Вплив використання паремій на виміри комунікативного вербального простору), О. Ніки (Глоси у староукраїнській полеміці кін. XVI – поч. XVII ст. крізь призму дискурс-аналізу), О. Михайлової (Прецедентні висловлювання як мікроконтекст для античних міфотеонімів), І. Корольова (Універсальне й ідіоетнічне в мовленнєвій поведінці різномовних етносів), ?О. Пальшиної (Вплив національних засобів масової інформації на зовнішню політику Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії), Г. Баржанської (Фреймова репрезентація концепта FAMILY в персональному дискурсі Королеви Вікторії). Серед доповідей проголошених на сьомій секції, присвячені актуальним проблемам прикладної лінгвістики, цікавими були повідомлення Г. Черненко (Аксіологічний стан суспільства, Лінгвістична діагностика), Б. Рудого (Високорезультативна методика викладання і вивчення іноземних мов „метод частотного штурму“; Укладання паралельних частотних словників до тексту Нового Завіту та його перекладів), І. Великої (Гендерні стереотипи в оцінних номінаціях маскуліності), Б. Бабака (Опрацювання корпусу для частотного арабського словника), К. Білошицького (Труднощі укладання частотного словника корейської мови), розвитку національного словникарства в динаміці його формування і становлення обговорювались у межах восьмої секції. Предметом спеціального розгляду під кутом відображення засобами сучасної лексикографії стали тут чеські говори, поширені в Україні (Л. Палтус), міфологеми (С. Белєвцова), оніми в сучасному мас-медійному просторі (Д. Дергач), сленгові лексеми (П. Грабовий), терміни природничих наук (А. Бочанікова) тощо.

Робота в секціях з класичної філології (з дев'ятої по дванадцяту) зосередилась на дослідженні давньогрецької, новогрецької та латинської мов у контексті сучасної філології. Заслухані тут доповіді відрізнялись особливою широтою проблематики: від функціонування внутрішнього монологу в новелах А. Кодзяса (С. Перепльотчикова) до латино-грецького компонента в зоологічній термінології (О. Піндрус), синонімічних назв у номенклатурі гормональних препаратів (С. Лехніцька) до мистецтва латинськомовної анаграми як елемента мовної гри (Н. Бойко).

У заключній частині конференції – при підведенні її підсумків, учасники з різних країн відзначали надзвичайно високий науковий і організаційний рівень цього заходу. Неодноразово наголошено необхідність видання вибраних праць академіка М.Я. Калиновича, що вже стали бібліографічною рідкістю.

Валентина Федонюк (м. Київ)

Valentyna Fedoniuk

PERCEPTION OF ACADEMICIAN M.J. KALYNOVYCH'S SCIENTIFIC CONCEPTS
(The International conference. 17 March 2009. Kyiv)

ПРО “ВІТАЛЬНЮ АРИСТОКРАТИЧНОЇ МОВИ”

Із вересня 2008 р. до травня 2009 р. у Будинку вчених (вул. Володимирська, 45-а) працювала «Вітальня аристократичної мови». Ініціатором зібрань, які відбувалися щомісяця, був член ради Будинку вчених, кандидат фізико-математичних наук Л. М. Іваненко, а організатором і керівником – директор Інституту української мови НАН України, доктор філологічних наук, професор П. Ю. Гриценко.

«Вітальню» було створено з метою поширення зразкової літературної мови у колах інтелігенції, ЗМІ та серед громадськості. Відповідно збиралися люди різного професійного спрямування та соціального стану – всі, хто хотів відчувати еталони високого спілкування через традиції мовної культури, освіти, виховання.

Модератором роботи «Вітальні аристократичної мови» була доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України С.Я. Єрмоленко. Проводили засідання також доктор філологічних наук, професор Н.М. Сологуб, доктор філологічних наук, професор Л.О. Ставицька. Активну участь у роботі «Вітальні» брали співробітники відділу стилістики та культури мови: кандидати філологічних наук: Г.М. Сjuta, С.Г. Чемеркін, С.П. Бибик, Т.А. Коць, Н.О. Мех.

Було запропоновано і обговорено багато різноманітних тем, зокрема «Мова і пам'ять», «Буття як спілкування», «Ідіолект і текст», «Мова ЗМІ», «До 100-річчя з дня народження Ю.В. Шевельова», «Сценічна мова», «Українська літературна мова». Поставлені проблеми активно обговорювали присутні в залі. Велике зацікавлення і схвалення викликала доповідь доктора філологічних наук, професора, директора Інституту української мови НАН України **П.Ю. Гриценка** «Сила постаті Ю.В. Шевельова». Аудиторія мала можливість у світлі сучасної лінгвістичної науки познайомитися з одним із творців

зразкової літературної мови, теоретиком-мовознавцем і неординарною особистістю.

Доктор філологічних наук, професор **Н.М. Сологуб** у доповідях «**Буття як спілкування**», «**Проблеми літературної мови**» та ін. показала наукове бачення проблем розвитку літературної мови. Про практичні проблеми мови: динамічні процеси, варіантність, синонімію, слововживання, функціонування української мови в Інтернеті розповідали також співробітники відділу стилістики та культури мови.

Кандидат філологічних наук, професор **А.О. Гладішева** та студенти Київського національного університету театру, кіно і телебачення ім. І. Карпенка-Карого донесли до слухачів зразки сценічної мови, яка є одним із каналів впливу на формування українського мовного середовища.

Про можливості інформаційного простору і проблеми українського мовного соціуму розповідала доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу соціолінгвістики Інституту української мови НАН України **Л.О. Ставицька** і співробітники відділу.

Мова особливо інтенсивно розвивається у періоди соціальних зрушень: поповнюється лексичний фонд, активізується словотвірний потенціал, переглядаються окремі граматичні, правописні норми. Усе це потребує глибокого мовного аналізу. На жаль, лінгводидактична і лексикографічна література не завжди встигають повною мірою зафіксувати зміни і не завжди можуть донести свої рекомендації до усіх носіїв мови. Як наслідок – поширюється мовна некомпетентність, неграмотність.

Незнання вишуканих форм мовного етикету, невміння диференціювати стилі мови, нехтування нормами літературної мови призводить до поширення зниженої, згрубілої мови, усередненого сірого стилю. Цей процес стосовно української мови помітний в усіх соціальних сферах: від владних структур, інтелігенції і до звичайної людини. «Вітальня аристократичної мови» стала першою спробою донесення зразків літературної мови безпосередньо до кожного учасника мовної комунікації. Як показує її річний досвід, мовців насамперед цікавлять практичні рекомендації щодо слововживання, правопису, орфоєпії. Особливої ваги вони набувають тоді, коли їх репрезентують фахівці-мовознавці.

Тетяна Коць (м. Київ)

Tatiana Kots'

SOME WORDS ABOUT "THE ARISTOCRATIC LANGUAGE HALL"

УДК 939:811.161.2Дорошенко

НАУКОВІ ПРОСТОРИ ВЧЕНОГО (до 85-річчя від дня народження професора С.І. Дорошенка)

У березні цього року виповнилося 85 років від дня народження і 60 років науково-педагогічної діяльності доктора філологічних наук, професора Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди Сергія Івановича Дорошенка.

Становлення його як викладача вищої школи і науковця відбувалося в двох педагогічних інститутах (університетах) — Сумському і Харківському; останній він закінчив 1948 року. Під час роботи в Сумському педінституті (1949—1967) закінчив аспірантуру при Київському державному університеті, а після захисту кандидатської дисертації **«Українські говори Путивльського і Буринського районів Сумської області»** керував кафедрою української мови, був із 1960-го р. проректором з навчальної та наукової роботи. З 1967-го р. працював на посаді проректора з навчальної роботи, завідувача кафедри методики викладання філологічних дисциплін у початкових класах Харківського педагогічного інституту (університету) імені Г.С. Сковороди (1979 — 1990), захистив докторську дисертацію, одержав звання професора та почесне звання “Заслуженого діяча науки і техніки України”. За матеріалами дисертації опубліковано ряд статей, у тому числі й матеріали до словника діалектної лексики Сумщини. Вони використані в «Етимологічному словнику української мови».

Його монографія **«Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові»** (1980 р.) була першим і єдиним монографічним дослідженням безсполучниковості складних речень української мови. Обстоюючи незалежність безсполучникових складних речень від складносурядних і складнопідрядних речень, Сергій Іванович обґрунтував принцип класифікації безсполучникових складних

речень, заснований не на структурних засадах, як це здійснено М.С. Поспєловим, а на функціональній ролі предикативних частин, що відповідає характеру безсполучникових складних речень, у яких відсутність сполучних елементів зумовлює шукати причини формування граматичних значень за функціями предикативних частин стосовно одна одної. У реченнях із значенням переліку, наприклад, предикативні частини семантично не залежать одна від одної. Вони становлять групу однофункціональних структур. У всіх інших випадках: відношення зіставлення і протиставлення, причини й мети, часу й умови, пояснення й обґрунтування – предикативні частини семантично різнофункціональні. У зіставних і протиставних структурах одна з частин є тлом для зіставлення чи протиставлення у реченнях з компонентом, що вказує на час, умову, причину, мету, пояснення, обґрунтування дії, названої в іншій предикативній частині.

У 1967-му р. опублікував **«Практикум з курсу стилістики української мови»** (для студентів-заочників).

Уже понад тридцять років першокурсники-філологи опановують основи мовознавства за навчальним посібником (у співавторстві з П.С. Дудиком) **«Вступ до мовознавства»** (1974 р.). Сучасний стан розвитку мовознавства відбито у виданому Сергієм Івановичем у 2007 р. посібнику **«Загальне мовознавство: початковий курс (вступ до мовознавства)»**. Спрямований першокурсникам, посібник написаний так, щоб увести вчорашніх школярів у світ нової для них науки (тут кожний термін, кожне нове мовознавче поняття, якщо воно назване вперше, супроводжується коротким поясненням, що полегшує сприйняття висловленого).

У роки, коли Сергій Іванович очолював у рідному інституті кафедру методики викладання філологічних дисциплін у початкових класах, Міністерство освіти України доручило колективу науковців (М.С. Вашуленко, Л.О. Варзацька, Н.О. Воскресенська, О.І. Мельничайко, А.О. Свашенко, О.Н. Хорошковська) написати для студентів педуніверситетів, педінститутів і педучилищ курс **«Методики викладання української мови»**. Ця книга за редакцією Сергія Івановича (ним в ній написано 7 із усього 21 др. арк.) виходила двома виданнями (1989, 1992).

С.І. Дорошенко

У 1997-му р. Сергій Іванович відгукнувся на введення в навчальні плани педагогічних факультетів педуніверситетів, інститутів і педагогічних училищ навчальної дисципліни написанням посібника **«Основи культури і техніки усного мовлення»** (1997, 2002), яким послуговуються викладачі й студенти філологічних факультетів педуніверситетів.

У книзі Сергія Івановича **«Основи наукових досліджень з лінгвістики»** (2001) детально розглянуті всі етапи підготовки тексту дисертації, подані тлумачення і рекомендації щодо формулювань положень «Вступу» (актуальність, новизна, теоретичне і практичне значення та ін.), окреслені вимоги до написань розділів з дотриманням обраних методів і прийомів аналізу дібраного матеріалу, звернена увага на стилістичне оформлення викладу, ведення полеміки, оформлення бібліографії.

Протягом творчого життя Сергій Іванович брав участь у розв'язанні актуальних проблем лінгвістичної україністики, не був байдужим до організації навчального процесу у вищій і середній школі. Кілька статей присвячено поясненню акустико-артикуляційних ознак звука української мови [в] (Звук [в] української мови // *Культура слова*. — Вип. 44. — К.: Наукова думка, 1993. — С. 50 — 52); обґрунтовано неправомірність застосування терміна «напівпом'якшені» приголосні, наявного в посібниках української мови для вищої школи і в підручниках для середньої школи (Звуки чи фонемі вивчають учні? // *Мовознавство*. — 1990. — № 2. — С. 46 — 50).

Заслуговують на увагу статті **«Оглушення дзвінкх у кінці слова — орфоепічна норма української мови»** (Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць. — Вип. 1. — Харків, 1998. — С. 3 — 11). **«До питання про граматичний статус дієприслівника»** (Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць. — Харків, 1992. — С. 13 — 17).

Принциповим є виступ С.І.Дорошенка проти суцільної заміни в засобах масової інформації сполучника мети **щоб** сполучником **аби**, оскільки це руйнує синтаксичну систему української мови.

Багаторічний досвід Сергія Івановича як вишівського викладача став запорукою успіху **«Практикуму з української мови»**. Його книга **«Граматична стилістика української мови»** (1985) була рекомендована в програмах з української мови для використання на уроках української мови і задовольняла потреби школи у проведенні факультативних занять з української мови.

Оглядаючи шістдесятирічну наукову і педагогічну діяльність Сергія Івановича Дорошенка, констатуємо: пройдено великий творчий і педагогічний шлях, зорано й засіяно добротним зерном наукове й освітянське поле; виховано значний загін наукових послідовників (О.Л. Степул, Н.М. Чернушенко, Є.І. Загrevський, О.О. Тележкіна, Н.В. Кринська, Г.І. Гамова, О.В. Глотова, С.В. Мясоедова, Т.П. Беценко, М.Й. Алексіюк, О.І. Ващенко, Т.В. Беляєва, Л.К. Лисак, С.О. Марцин, А.П. Загнітко), залюблених у чарівність української мови і здатних до

наукового її осмислення; підготовлено кілька поколінь словесників для середньої школи, які добрим словом згадують свого вчителя і наставника. За вагомий внесок у розвиток українознавчих досліджень С.І. Дорошенко нагороджений Почесною грамотою імені президента НТШ Михайла Грушевського (Нью-Йорк). Нині Сергій Іванович – професор кафедри української мови, член університетської спеціалізованої ради із захисту кандидатських дисертацій з української і російської мов, почесний член спеціалізованої вченої ради з педагогіки.

Щирісердно зичимо дорогому Сергію Івановичу ще довго залишатися в наших лавах взірцем відданості обов'язкові високо нести звання вченого, науковця вищої школи, доброзичливого і поміркованого наставника молоді.

*За матеріалами колективу кафедри української мови
ХНПУ імені Г.С. Сковороди*

Scientists of Ukraine department of G. Skovorody Kharkiv University

SCIENTIFIC SPACE OF A SCHOLARLY
(on the 85th professor S.I. Doroshenko's birthday)

Відомі постаті про мову

Не знаю, як скажуть інші, але мені здається, що доки південноруською мовою не будуть подаватися знання, доти ця мова не стане провідником загальнолюдської освіченості, доти всі наші писання цією мовою – блискучий пустоцвіт, і нащадки назвуть їх результатом примхи, бажанням для втіхи переряджати із сюртука в свитку і припишуть їх більше моді на народність, ніж любові до народності. Гірка істина краща від солодкої брехні. Хто любить свій народ – нехай любить його не по-донкіхотськи, не уявно, а серцем і ділом, – нехай любить не абстрактне поняття про народ, а народ насправді [...]; нехай любить живі істоти, що належать до народу, і шукає того, що їм корисне і потрібне. У сфері всенародного слова ми не можемо бути корисні народові нічим іншим, як використовуючи це слово як зброю загальнолюдської освіти. Народ мусить учитися, народ хоче вчитися; якщо ми не дамо йому засобів і способів учитися своєю мовою – він стане вчитися чужою – і наша народність загине з освітою народу. І чи матимемо ми право тоді шкодувати за нею? Що відрадніше: чи бачити свій народ в нецтві, чи освіченим, але таким, що втратив цю народність? Звичайно, при такому виборі доведеться пожертвувати народністю. Але для чого ж приносити даремну жертву, коли можна поєднати і те й інше, коли це буде і морально-справедливо?

Нам потрібне викладання науки рідною мовою, викладання не тим, котрі вже звикли не лише говорити, але й мислити загальноросійською мовою, але тому народові, для якого рідна мова дотепер – найзручніша й найлегша форма передачі й вираження думок...

М.І. Костомаров, 1926

Рецензії та огляди

УДК 049.32 + 82 – 6

ДО ІСТОРІЇ МОВОЗНАВСТВА

(Микола Мушинка. Листування Івана Зілинського з Іваном Панькевичем (1913 – 1951). Нью-Йорк–Пряшів, 2008. – 196 с.)

У березні 2008-го р. в Києві в Інституті мовознавства імені О. О. Потебні та Інституті української мови НАН України відбулася Міжнародна наукова конференція, присвячена 100-річчю видатного українського вченого діалектолога-лінгвогеографа, професора післявоєнного періоду, Федота Трохимовича Жилка¹. На долю вченого припало складне завдання: у 50 – 60-х рр. відновити старі багаті дослідницькі традиції, зруйновані в 30 – 40-і рр. ХХ ст. репресіями, відстороненням від наукової роботи відомих українських мовознавців, фактичною заборонаю як контактів із закордонними українцями, так і використання їх праць. В Україні секретною була інформація, що за її межами живе українська наука, що є люди, які в чужих умовах несуть її знамено, забезпечують її тяглість. Неначе приурочена до конференції, майже в той самий час вийшла в світ книжка: Листування Івана Зілинського з Іваном Панькевичем (1913 – 1951)². Упорядкування, вступна стаття та примітки Миколи Мушинки. Видання: Наукове товариство імені Шевченка в Америці, Наукове товариство імені Шевченка в Словаччині, Асоціація українців Словаччини. Це своєрідно фрагментарно відтворений життєвий шлях двох видатних, творчо поєднаних українських учених-діалектологів 20 – 40-х рр. ХХ ст.

Родинний архів проф. І. Панькевича старанно упорядкувала його дочка п. Марта Дольницька, яка живе в Ольмоуці у Чехії. Вона по-

---

¹ Діалектна мова: сучасний стан і динаміка в часі. Тези доповідей. – К., 2008. – 223 с.

² Українська мова. Енциклопедія. – К., 2000. – С. 188 – 189, 421.

стійно працює над архівом, досліджує його особливості, систематично публікує його частини. Архів в основному перебуває тепер на державному збереженні, частина його — у віданні акад. М. Мушинки, відданого учня професора. Завдяки йому і в його висококваліфікованому науковому опрацюванні значна частина архіву побачила світ. Саме тут зберігаються листи І.Зілинського до І.Панькевича — 83 одиниці. Зворотні листи І. Панькевича до І.Зілинського — 53 одиниці — зберігаються в архіві І. Зілинського в Празі під опікою онука Богдана Зілинського.

Зі вступної статті довідуємося, що вчені мають багато спільного у своїх біографіях. “Обидва вони селянські сини з Галичини. Обидва почали вчитися у Львівському університеті, а вищу філологічну освіту здобули у Віденському університеті під керівництвом таких визначних славістів, як В. Ягич, В. Вондрак, М. Решетар, О. Брок та ін. Обидва спеціалізувалися на дослідженнях західноукраїнських говорів, причому обом майже ціле життя довелось жити та працювати поза межами батьківщини: І. Зілинському — у Кракові та Празі, І. Панькевичу — в Ужгороді та Празі”³. Вони сердечні друзі ще з студентських років на все життя.

Опубліковане листування охоплює 1913—1951-і рр., воно не повне, що відчувається при знайомстві з ним. Перші дев’ять листів (1913—1923) тільки І.Зілинського до І. Панькевича, хоч були і зворотні. Вони датовані з великими інтервалами: 1913, 1920, 1922, 1923 — охоплюють десятирічний період життя вченого — початки праці у Львівській гімназії, військову службу, появу першої друкованої праці — “Проба упорядкування українських говорів” (1913), працю над реформою українського правопису (1921 — 1922), яку у вигляді “Правописних правил” прийняла філологічна секція Наукового товариства імені Шевченка для введення в українські школи і наукові видання. “Ся нова правопись, — пише І. Зілинський, — зближується дуже до Київської академічної”, крім “викинення апастрофа по губних, мягчення “л” в чужих словах, збереження чужого “рогатого” г ... при теперішнім складі языкової комісії не далось справи посунути вперед”.

Уже перші листи насичені новинами широкого мовознавчого життя. І. Зілинський питає І. Панькевича, чи бачив “Диалектологическую карту русского языка” московської діалектологічної комісії 1914 р. і “Очерк русской диалектологии” 1915 р. У цих працях І. Зілинського в основному цікавило “преставлене пограниччя українсько-великоруське у Вороніжській і Курській губерніях”. Від себе пише: “На жаль ани карта ани Очерк, де є узгляднена вже й моя “Проба”, мене зовсім не вдаволяють”⁴. Надіється на спільну працю з І. Панькевичем, яка при їхніх великих матеріалах дала б карту, що “перевис-

³ У цитатах (тут і далі) збережено правопис оригіналу.

⁴ На ці праці І. Зілинський написав розгорнуту рецензію, яка була найдосконалішим тогочасним оглядом української діалектології (журнал “Rocznik sławistyczny”, 1932 р.).

шить о ціле небо московську”. І. Зілінський постійно спонукає І. Панькевича працювати над географією діалектів Закарпаття. У листах І.Зілінського багато уваги приділено працям польських учених з ділянки української діалектології — Т. Лер-Сплавінського, П. Ніша, також згадує про О. Брока — норвезького лінгвіста-славіста, дослідника закарпатських говорів. Він просить І.Панькевича надіслати його праці, особливо цікавиться граматику (1922 р.). Крім новин особистого характеру (друге одруження, народження сина), листи заповнені питаннями з ділянки фонетики, як, наприклад, корональна палаталізація *s*, з перед *i*, відсутність дифтонгів на місці старих *o*, *e* та ін.

Перший лист І. Панькевича, опублікований у збірці, датований листопадом 1923-го р. Це в основному докладний опис звуків, зроблений за допомогою палатограм на зразок опису О. Єсперсена у його підручнику фонетики, і відповідь на інші запитання І. Зілінського на тему фонетичних явищ.

І. Зілінський багато часу проводить у родинному селі Красній на Лемківщині, де відновлює своє слабке здоров'я і кожну хвилину використовує для збирання мовного матеріалу. І. Панькевич описує свою працю над словником закарпатських говорів. У листах відбитий творчий зв'язок обох учених з В. Ганцовим. З приводу рецензії Зілінського на працю В. Ганцова “Діалектологічна класифікація українських говорів” (К., 1823) І. Панькевич писав: “Класифікація говорів може виходити з неоднакових критерій (!) і мусить відповідно до того мати неоднакові результати. Я погоджуюся зовсім з Ганцовим, що карпатські говори по їх історії суть ближші до українських як до північних...”

І. Зілінський пише статті, але не всі видає, має великі труднощі з публікацією через брак відповідних друкарських знаків. Посилає І. Панькевичеві відбитки статей польською мовою, опублікованих з великим запізненням, і наприкінці додає: “буду шукати місця для видрукування моїх більших праць у Києві” (1926 р.). Обидва вчені обізнані з закордонною літературою. І.Панькевич, наприклад, читає О. Пешковського і С. Карцевського. Він описує ужгородську політичну атмосферу і свої переживання з цього приводу, студіює українські говори Словаччини, обстеживши понад 20 сіл. Одержав від В. Ганцова декілька робіт. У листі з січня 1927-го р. І. Зілінський повідомляє про запрошення до Краківського Ягеллонського університету на новостворену катедру східнослов'янських мов. Слухачі в нього переважно українці, але є й інші. Дослідження про мову наддністрянських сіл поповнилися працею поляка, доцента Львівського університету Я. Яніва.

Такими є всі листи — повні інформації про приватне життя, про творчу працю, про вихід у світ нових публікацій з української діалектології вітчизняних і зарубіжних учених у польських і чеських виданнях з точними бібліографічними даними у тексті й примітках, описів цікавих мовних явищ, як, наприклад, сандгі, збереження дзвінкості тощо. У 1929-му р. І. Зілінський повідомляє І. Панькевича, що їх обох

обрали членами діалектологічної комісії ВУАН у Києві 1.XI.1928 р. побіч з В. Ганцовим, Г. Голоскевичем, О. Курило, М. Калиновичем, М. Левченком. Тішиться надією на зустріч з І.Панькевичем під час Першого з'їзду слов'янських філологів у Празі (1929 р.), “куди також здається, приїде і Ганцов, коли можна буде виробити спільний план дальшого розроблення української діалектології”. І.Зілинський пересилає І.Панькевичеві дві праці О. Курило (1924 і 1928 р. видання), і хвилюється, що від липня 1929-го р. не одержав ніякої вістки з Києва: “мабуть там не добром пахне”. Це саме в листі з 2.IV.1930 р.: немає вістей з Києва “там мусять діятися страшні, неймовірні річі і через те устала всяка наукова праця”. І знов у грудні: “З Київа я вже 1 1/2 року не маю ніякої вістки і нічого з Академії наук не присилають...”

І. Зілинський разом зі студентами проводить мовні й історичні дослідження на Холмщині. Постійно запитує І. Панькевича, коли почнеться друк його “Географії закарпатських говорів”. Друкує статтю у збірнику в пам'ять проф. І. Бодуена де Куртене. І. Панькевич реферує відомості з чеських мовознавчих журналів, після акустичних експериментів подає докладні відповіді на запитання І. Зілинського про артикуляцію звуків. І.Зілинський інформує про приїзд проф. Важного з Братислави і про його задум видання лінгвістичного атласу з захопленням широкої території, крім Словаччини. Пише про вихід його праці “Opis fonetyczny języka ukraińskiego” (1932) при сприянні проф. К.Нітша, про схвальні рецензії Лера Сплавінського і українських учених — С.Смаль-Стоцького, В. Сімовича, І. Огієнка, З. Кузелі. Одночасно І. Панькевич повідомляє, що свою велику працю, над якою працює від 1922-го р., відвозить до Праги (1932 р.) до Слов'янського інституту, де на неї чекають та виділили гроші. Працює над українськими діалектами на території Румунії, готує доповідь на Другий український науковий з'їзд у Празі (березень 1932 р.). Його працю прийняли до друку, але було змінено рецензентів, складним було й остаточне рішення про мову монографії. За підтримки проф. Л. Нідерле і Горака мова залишилась українською. Проф. Вайнгард, рецензент, вимагав додати розділи про наголос, словотвір, синтаксис, відношення закарпатських діалектів до північних карпатських (1933 р.). Між обома вченими ведеться дискусія щодо критеріїв поділу закарпатських говорів. І. Зілинський надсилає свою Карту українських говорів з дописом “треба зробити, що тепер можливе, бо “остаточна” класифікація прийде, здається, “по наших аж кістках... Вже інші дослідники хай його коригують і доповнюють на підставі нових евент[уальних] даних”. І. Панькевич працює над доповненням своєї монографії. Йде підготовка обох учених до Другого з'їзду слов'янських філологів у Варшаві, що відбувся влітку 1935-го р. У листуванні часто згадується про праці польських вчених з української діалектології (В. Курашкевич, З. Штібер, Я. Янів), які ведуть дослідження, одержуючи великі “пособія”, тоді, коли українці не мають жодної матеріальної допомоги. У І. Зілинського жевріла думка про створення атласу, він роз-

ділив обов'язки і писав І. Панькевичеві: “В цей спосіб зробили б ми спільно початок до оброблення українського лінгвістичного атласу” (березень 1935 р.). І. Панькевич радо погоджується працювати над атласом, і І. Зілінський щораз частіше повертається до цієї теми. На запитання І. Зілінського про бойківсько-лемківську границю І. Панькевич відповів, що “це фактично залежить від критеріїв, які є досить пливкі. Думаю, що Бойківщина не представляє одноцільної території”.

Редактором Наукових записок НТШ став В. Сімович, який ввів мовні правки у статті І.Зілінського й І.Панькевича, що вони не зовсім радо сприймали (1937 р.). І. Панькевич далі має труднощі з друком праці через нестачу друкарських знаків, які доводиться замовляти з Англії. Слов'янський інститут у Празі дотримується найновіших правил правопису, які є обов'язковими “у Совітах” (1937 р.); І. Панькевичеві необхідно і під тим оглядом переробити свій текст: “найнеприємніше для мене, що не маю видержаної мови по теперішній лексиці. Рукопис написаний ще в р. 1930”. Безконечно вносить корективи до своїх праць, “мову українізує”, за що доплачує поважні суми. Та вже 9.IX.1938 р. пише І. Зілінському: “Я дістав свої книжки лиш перед трьома днями”. Це вийшла в світ довгождана монографія “Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей”. Прага 1938. — 548 с. “Я вже давно стратив інтерес до своєї праці, а тепер нервуюся”.

Воєнний час приносить нові переживання, внаслідок чого збільшуються інтервали між листами. Лист від 10 квітня 1941-го р. Панькевич надсилає з Праги, куди переїхав на постійно. 6.X.1942 “боротьба за хліб щоденний поставила нашу діяльність в інший напрям”. Але незважаючи на те, пише: “Я входжу досить глибоко в тутешнє культурне життя і виджу, які ми маленькі”. Розповідає про життя мовознавчих кіл Праги, наприклад, про дискусію на тему нових правил чеського правопису за участю проф. Б.Гавранека і додає: “але наші правописні спори є іншого характеру — характеру схід-захід”. Слухав доповідь проф. Шміляуера з синтаксису. Бере участь у роботі Українського історично-філологічного наукового товариства, заснованого з ініціативи Д. Антоновича (1923 — 1944). І. Панькевич працює над словником⁵, над дослідженням творчості І. Франка, для Чеської Академії готує фонографічні записи південнокарпатських діалектів⁶, просить у І. Зілінського радянські мовознавчі видання, зокрема С. Смеречинського, який друкується у Львові, Л.Булаховського.

І. Зілінський ще у Кракові, працює у видавництві українських видань, син його в Празі. У 1943-му р. вийшов у Кракові Український

---

⁵ Словник південнокарпатських говорів, над яким І.Панькевич працював упродовж усього життя, досі залишається у рукописі.

⁶ Видано лише в XXI ст.: *Мушинка М.* Голоси предків. Звукові записи фольклору Закарпаття із архіву Івана Панькевича. — Пряшів, 2002.

правопис. Упорядкував І. Зілинський. 25. IV. 1944 він пише: “Я змушений в найближчих днях з дружиною кидати нашу хату” і просить І. Панькевича дати притулок їм у себе, що й сталося. І. Зілинський також оселився назавжди у Празі. Не було ситуації для листування. У 1951-му р. Зілинський жив уже окремо, у травні І. Панькевич просить його, як завжди дружньо, зайти до нього на виклад. У квітні 1952-го р. І. Зілинського не стало серед живих.

У короткому переказі незвичайно насиченого листування неможливо переказати всі подробиці життя обох учених. Не подані, наприклад, назви їх праць, теми доповідей на з'їзди, пропущені відомості про працю двох учениць І. Зілинського — Софії Рабій над бойківським говором, Марії Пшеп'юрської — над надсянським; про ювілейний збірник, присвячений І. Зілинському⁷, та багато інших.

І. Панькевич хвилювався, що немає відгуків на його працю (адже йшла війна). Щойно у 1955-му р. озвався до нього керівник відділу діалектології Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР проф. Ф.Т. Жилко. У своєму листі наголошував: “Ваші праці дуже для нас цінні. Ваша монографія про карпатські говори і досі є взірцем. Про неї всі в нас дуже високої думки.

Пишучи підручник з української діалектології... я весь час опираюсь саме на Ваші праці”⁸.

Листування містить важливі відомості про наукові праці, завершені і опублікувати які авторам не судилося, зокрема Атлас української мови І. Зілинського та Історію українських говорів і Словник говорів Закарпаття І. Панькевича, що зберігаються в багатьох архівах учених. Ці дослідження насичені мовним матеріалом, який сьогодні в багатьох випадках є вже реліктом, тільки слідом неіснуючих мовних об'єктів.

На рівень стосунків між авторами вказують і звертання при листуванні. І. Зілинський називає свого приятеля: Дорогий Івасю, Іване, Друже, Товаришу. Лист, датований квітнем 1925-го р., починає звертання: Дорогий Іване Николаєвичу і закінчує підпис: Твій Іван Артемович. Відтоді звертання на ім'я і по батькові стало для приятелів звичним. Наприклад, І. Зілинський писав: Дорогий Іване Артемовичу, ...твій Іван Миколайович.

Листування є цікавим документом мови українців, що жили за межами України. Характерним є, наприклад, часте вживання віддієслівних іменників як — вишуканне, організоване, прийняте, присланне; наявність деяких термінів — голосівка (=голосний), виїмок, виїмка

⁷ Ювілейний збірник з нагоди 60-річчя народження і 30-річчя наукової роботи І. Зілинського, для якого свої статті надіслали 54 автори, був готовий до друку в 1939 році. Війна перешкодила його виданню. Збірник побачив світ лише через 55 років як спроба реконструкції. Редакція: Ю.Шевельов, О.Горбач, М.Мушинка. — Нью-Йорк—Париж—Сідней—Торонто—Львів, 1994. — 583 с.

⁸ Іван Панькевич та питання літературної мови. Статті та матеріали. / Упорядник акад. Микола Мушинка. — Пряшів, 2002. — С. 150.

(=виняток), шелестівка (=приголосний), можливий (=умовний) спосіб. Із жаргонної лексики засвідчено — господарка (=класний керівник).

Листування як елемент жанру писемних пам'яток першої половини ХХ ст. є не тільки інтимним біографічним джерелом, але достовірним документом життя української інтелігенції того часу, відображенням її жертвовної праці для української науки, її вrostання в чуже, європейське середовище зі збереженням свого виразного національного обличчя.

Ми сьогодні можемо тільки дякувати творцям цікавої епістолярії, що зберегли її, усім тим, хто з любов'ю, на високому науковому рівні опублікував їх — Марті Дольницькій — дочці, вірній супутниці І. Панкевича за життя і по смерті, та академікові Миколі Мушинці — відданому, неповторному учневі.

Уляна Єдлінська (м. Львів)

Uljana Jedlinska

TO A HISTORY OF LINGUISTICS

(Book review on Микола Мушинка. Листування Івана Зілінського з Іваном Панькевичем (1913–1951). Нью-Йорк — Пряшів, 2008. — 196 с.)

Відомі постаті про мову

Мова народу — краший, що ніколи не в'яне і вічно знову розцвітає, цвіт всього його духовного життя, яке починається далеко за межами історії. У мові одухотворюється весь народ і вся його вітчизна; в ній перетворюється творчою силою народного духу в думку, в картину і звук небо вітчизни, її повітря, її фізичні явища, її клімат, її поля, гори і долини, її ліси й ріки, її бурі й грози — весь той глибокий, повний думки її почуття, голос рідної природи, який промовляв так голосно в любові людини до її іноді суворої батьківщини, який висловлено так виразно в рідній пісні, в рідних мелодіях, в устах народних поетів. Однак у світлих, прозорих глибинах народної мови відбивається не лише природа рідної країни, але й уся історія духовного життя народу. Покоління народу проходять одне за другим, а результати життя кожного покоління залишаються в мові — в спадщину нащадкам. В скарбницю рідного слова складає одне покоління за другим плоди глибоких сердечних порухів, плоди історичних подій, вірування, переконання, сліди пережитого горя і пережитої радості, — словом, весь слід свого духовного життя народ пильно зберігає в народному слові. Мова — це найбільш живий, найповніший і найміцніший зв'язок, що з'єднує віджилі, сучасні й майбутні покоління народу в одне велике, історично живе ціле. Вона не тільки виражає собою життєвість народу, але є власне самим цим життям. Коли зникає народна мова, — народу більше немає!.. Поки живе мова народна в устах народу, доти живе й народ. І нема насильства нестерпнішого, як те, яке хоче відняти в народу спадщину, створену численними поколіннями його предків, котрі віджили. Відніміть у народу все — і він може повернути; але відніміть мову, і він ніколи більше вже не створить її, нову батьківщину може навіть створити народ, але мови — ніколи: вимерла вона в устах народу — вимер і народ. Однак якщо людська душа здригається перед вбивством однієї недовговічної людини, то що ж повинна почути вона, посягаючи на життя багатівкової історичної особистості народу — цього найвеличнішого з усіх творинь божих на землі?

К.Д. Ушинський, 1857 — 1861

ВДЯЧНИЙ УЧЕнь І ВЕЛИКИЙ УЧИТЕЛЬ

(Микола Мушинка. Листування Івана Зілінського з Іваном Панькевичем (1913 – 1951). – Нью-Йорк – Пряшів, 2008. – 198 с.)

Епістолярій як об'єкт наукового вивчення привернув до себе увагу українських дослідників в основному в 90-тих роках ХХ ст., про певні здобутки літературознавці можуть говорити завдяки працям В. Святовця, В. Ткачівського, Л. Вашків та ін., а особливо М. Коцюбинської. У мовознавстві, на жаль, не отримали розвитку цікаві починання Л. Лушпинської про проблеми нормалізації української літературної мови в епістолярії другої половини ХІХ – початку ХХ ст.; праці, надруковані за межами України, залишаються маловідомими (наприклад, *Ю. Шерех*. Кулішеві листи і Куліш у листах // *Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані*. – Нью-Йорк, 1984. – С. 48 – 96), а давні наукові методики (хоч би К. Студинського) уже призабуті. За загальний висновок щодо сучасного стану мовознавчого опрацювання епістолографічної думки можна прийняти узагальнення М. Коцюбинської про недослідженість цього феномена, брак і неповноту публікацій тощо (*Коцюбинська М.* “Зафіксоване й нетлінне”. Роздуми про епістолярну творчість. – К.: Дух і Літера, 2001). До цього додається ще одна проблема, чи не головна для дослідника, – відсутність матеріалів. Книги, подібні до аналізованої, з'являються нечасто, адже вимагають тривалої клопіткої праці укладача. Якщо йдеться про митців словесної творчості, то так звані повні видання зазвичай включають якусь частину листів письменника, але без відповідей адресата. Проте епістолярій часто містить наукові ідеї, концепції, що не знайшли подальшого розвитку в діяльності адресанта.

М. Мушинка – відомий учений, який щоразу поповнює культурну й наукову скарбницю України новими публікаціями. Багатовекторність дослідницьких інтересів М. Мушинки вражає. Серед його

праць — більше 40 книг різного спрямування — від фольклористики до праць про архітектуру та побут закарпатських міст і сіл. Як учений і неординарна особистість він мав зв'язки з представниками і нащадками української еміграції, що осіла в колишній Чехословаччині. Після проголошення незалежності України дослідник зайнявся такою справою, як повернення нашому народу забутих імен, їх спадщини. Тернополяни з вдячністю прийняли передані до Державного архіву Тернопільської області матеріали й особисті речі видатного українського вченого, засновника вітчизняної наукової географії Степана Рудницького, не менш заслуженого українського правника, його близького друга Степана Дністрянського. Ще за комуністичних часів М. Мушинка підтримував тісні контакти з музеєм Володимира Гнатюка у с. Велесневі, а віднедавна і з Тернопільським національним педагогічним університетом, який носить ім'я Володимира Гнатюка.

Запропоноване нещодавно М.Мушиною «Листування Івана Зілинського з Іваном Панькевичем (1913 — 1951)» є логічним продовженням попередніх епістографічних студій цього ж автора, зокрема, листів Степана Рудницького до Софії та Станіслава Дністрянських, листів Івана Панькевича до Володимира Гнатюка тощо, під час написання яких викристалізувалися та усталилися методичні основи опису й аналізу матеріалу. Звертаючись до епістоли, М. Мушинка керується переконанням, що об'єктивна оцінка діяльності певної особи має складатися з аналізу різних джерел, а епістолярій найбільш відкрито і незавуальовано подає нам життєві, наукові, культурні реалії часу, скидає завісу з особистісних стосунків, розшифровує часто сховані вимогами публічної моралі «підводні течії», що так чи інакше впливали на формування культурного процесу.

Ідея видрукувати листування І. Зілинського та І. Панькевича виникла ще у 80-х рр. минулого століття, проте інші, нагальніші справи, зокрема видання збірника на пошану І. Зілинському, перешкодили її реалізувати. Усе ж 6 листів І. Панькевича було опубліковано в празькому журналі «Slavia» із вступною статтею та коментарями. На жаль, сподівання на те, що цей матеріал викличе інтерес дослідників і приведе до опублікування всієї епістолярної спадщини мовознавця, не справдилися. Однак двадцятирічна перерва не стала часом забуття, і тепер наука збагатилася ще одним цінним джерелом «не лише до біографій обох учених, але й до українського мовознавства 20 — 40-х рр. ХХ ст., тобто до періоду, коли воно зазнало найбільших втрат». Пропонуючи увазі читача 83 листи І. Зілинського і 53 — І. Панькевича, М. Мушинка свідомо намагається залишитися осторонь і, крім побіжних зауважень у передмові, не робить детального аналізу, про що можна тільки пошкодувати, адже його перу належать серйозні мовознавчі дослідження про двох представлених респондентів (див., зокрема: Іван Панькевич та сучасний стан дослідження його спадщини // Ivan Paňkevič a otázky spisovného jazyka. — Prešov, 2002; Іван Зілинський — видатний український мовознавець // Наша культура. — Варшава, 1979 та багато ін.).

Зібрані в одній книзі, листи двох визначних діячів української науки стали прекрасним подарунком для сучасних дослідників, які мають змогу простежити генезу мовознавчої думки як живий, органічний процес, представлений на тлі життєвих фактів і побутових деталей. Коментарі до листів, як зазначає укладач у передмові, “обмежені лише на найстислішу інформацію”. Насправді ж конкретні продумані виноска, що трапляються практично на кожній сторінці книги, містять відомості, які допомагають увести епістолярій у наукове та суспільне тло першої половини ХХ ст. Пояснення географічних назв, коментування прізвищ людей, про яких іде мова в листах, а головне — друкованих праць, які згадують автори листів або які тільки обговорювалися, а були оформлені пізніше, є своєрідним каталогом інформації, необхідної для студіювання епістолярію двох відомих мовознавців.

Листи є не лише відбиттям тогочасного мовлення українських діячів науки й громадської праці, а й свідченням лексичного багатства, досконалої стилістики, добірного синтаксису, влучного вживання етикетних слів адресантів. Кожне слово, кожна синтаксична конструкція дозволяє побачити талановиту й працьовиту особистість, яка безкорисливо й відповідально ставиться до досліджень української мови, “бо ж у нас взагалі голод на мовні праці”. Тому й не дивно, що в мовознавчій площині публікації та напрацювання І. Зілинського й І. Панькевича стали тим значним здобутком, яким ще довго будуть послуговуватися вчені-мовознавці, студенти-філологи, всі ті, кому не байдужа рідна українська мова.

Грунтовність пояснень у виносках, численні дані про написані, видані чи дискутовані передусім мовознавчі проблеми дають змогу відтворити не лише титанічну працю двох видатних лінгвістів, а й почерпнути сучасним мовознавцям чимало відомостей з діалектології, історії мови, взяти слушні й актуальні ідеї для подальших досліджень, врешті націлити на таку ще необхідну тепер працю в нашій лінгвістичній галузі.

Самі листи можуть слугувати прикладом щирої дружби та взаємної поваги двох найвизначніших мовознавців першої половини ХХ ст. протягом тривалого часу.

Незначні ілюстрації (початки наукових статей, титульні сторінки окремих праць, декілька світлин) є важливою інформацією для дослідників, особливо для молодих лінгвістів.

Ознайомлюючи громадськість з листуванням І. Зілинського та І. Панькевича, М. Мушинка не шкодує ідей, що перспективно окреслюють план мовознавчого дослідження епістолярію. Листи укладено згідно з археографічними вимогами, цілком збережено індивідуальний стиль авторів, правопис і навіть пунктуацію. Це важливо для подальших студій, адже “обидва вчені були спеціалістами не лише у питаннях української діалектології, але й авторитетами у питаннях української мови й правопису”.

У передмові укладач виділяє два блоки мовознавчих проблем, яких торкалися адресати: проблеми діалектології та граматики й правопису української мови. Звичайно ж, важко переоцінити поданий матеріал у тому плані, що тут є відомості про наукові розвідки обох лінгвістів, формування методики роботи тощо, проте варто виділити ще один аспект. В українському мовознавстві вже давно назріла потреба вивчити епістолу як окремий жанр, що максимально розкриває соціальний контекст й інформацію про учасників комунікації, і ввести епістолярій в поле мовознавчого дискурсу.

Справжній поціновувач наукового таланту свого вчителя — І. Панькевича, М. Мушинка щедро роздає ідеї тим, хто йде вказаними ним шляхами і примножує когорту його учнів. У цьому й полягає, на наш погляд, основний здобуток рецензованої праці: вона акцентує на суб'єктивному підтексті наукового аналізу, визначає сутність еволюції наукової думки, навчає відчувати себе учасниками національної культурної традиції, вагомість і значущість якої в світовому контексті тільки-но починає усвідомлюватися.

Стефанія Панцьо, Наталія Парасін (м. Тернопіль)

Stephanija Pantsio, Natalija Parasin

A GRATEFUL FOLLOWER AND A GREAT TEACHER

(Book review on Микола Мушинка. Листування Івана Зілінського з Іваном Панькевичем (1913 – 1951). Нью-Йорк – Пряшів, 2008. – 196 с.)

Відомі постаті про мову

Мова народу є результат творчої здатності дару слова не однієї людини і не одного людського життя, а численних життів, численних поколінь.

У мові свій народ, протягом багатьох тисячоліть і в мільйонах індивідуумів склав свої думки і свої почуття. Природа країни і історія народу, відбиваючись у душі людини, виражалася у слові. Людина зникала, але слово, створене нею, залишалося безсмертною і невичерпною скарбницею народної мови; так що кожне слово мови, кожна його форма, кожний вираз є результатом людської думки і почуття, через які відбилась у слові природа країни й історія народу. Успадковуючи слово від наших предків, ми успадковуємо не лише засоби передавати наші думки й почуття, але успадковуємо самі ці думки і самі ці почуття. Від усього життя народу це єдиний живий залишок на землі, і ми – спадкоємці цих живих багатств, в які склалися всі результати духовного життя народу.

Ушинський К.Д.

УДК 811.161.2:06.373

УКРАЇНСЬКА НЕОЛОГІЯ

Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П.

Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі:

Монографія. — К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. — 336 с.

Упродовж двох останніх десятиріч під впливом зовнішньо- і внутрішньомовних чинників у лексиці і словотворенні української мови відбуваються досі не знані зміни, потужні динамічні процеси, що потребують глибокого, вдумливого дослідження, осмислення їх з погляду нормативності, відповідності традиціям і усталеним зразкам українського словотворення, потребам мовної практики українського суспільства в умовах його демократизації та світової глобалізації. Саме ці процеси спонукали українських мовознавців спочатку лексикографічно опрацювати різні типи лексичних інновацій, передусім нових запозичень та новотворів, неологізмів з різних функціонально-стильових різновидів української мови, тобто зафіксувати їх у словниках і словничках, у яких ставили перед собою, як слушно наголошує Є.А.Карпіловська, суто збиральницьке завдання. У них накопичували фактологічну базу для розгортання лінгвістичних досліджень інноваційних процесів, зокрема процесів фонетичної, словотвірної та граматичної адаптації неозапозичень, їхнього освоєння українською літературною мовою і входження до нормативного українського лексикону. Паралельно зі створенням дослідницької бази деякі лінгвісти у своїх дисертаційних працях робили перші спроби теоретично осмислити нові явища та процеси в українській лексиці і словотворенні (Г.М. Віняр, Т.А. Коць, Д.В. Мазурик, О.А. Стишов, І.М. Кочан, Ж.В. Колоїз, А.М. Нелюба та ін.). Від цих праць за багатьма ознаками відрізняється монографія Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловської та Л.П. Кислюк “Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі”, що побачила світ 2008 року.

© К.Г. ГОРОДЕНСЬКА, 2009

ISSN 1682-3540. Українська мова, 2009, № 3

137

Із-поміж найважливіших відзначимо п'ять: 1) широта охоплення лексичних інновацій, унікальність джерельної бази, бо вона спирається на реєстри новітніх словників новотворів, виданих в Україні від 2000 року, комп'ютерний фонд лексико-словотвірних інновацій, який укладають співробітники відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту мовознавства ім.О.О. Потебні НАН України, Морфемно-словотвірний фонд обсягом понад 170 тисяч одиниць, словники іншомовної лексики, власну картотеку неолексем Л.П. Кислюк, створену на основі українськомовної періодики 1991–2006 рр. та інші джерела; 2) наявність чіткої лінгвістичної концепції аналізу лексичних інновацій, яку засвідчує запропонована низка засадничих понять і термінів неології та неографії: зокрема, обґрунтовано вживання термінів *лексична інновація*, *неолексема* і *неологізм* як абсолютних синонімів, запропоновано критерії поділу лексичних інновацій на новотвори, неозапозичення та неосемантизми, розмежовано неозапозичення й іншомовні вкраплення, чи варваризми, виокремлено такі поняття неології, як морфемні та словотвірні інновації, визначено критерії відмежування неоформанта від неоморфеми, з'ясовано обсяг поняття неосемантизм на тлі раніше вживаних понять і термінів; 3) тісний зв'язок аналізу процесів номінації зі словотворенням; 4) послідовне прив'язування лексичних інновацій до функціонально-стильових різновидів української мови, надання лексикону публіцистики визначальної ролі у формуванні нових лексичних і словотвірних норм; 5) визначення “соціальних перспектив” нових слів і значень. Цю працю з української неології вирізняє ще й те, що її створили досвідчені дериватологи та лексикологи, високопрофесійні фахівці з інформаційних технологій, які, на противагу іншим авторам — дисертантам, докторантам, у згаданих концептуальних координатах багато літ поспіль досліджують динамічні процеси в лексиці та словотворенні української мови, мають незаперечні, уже апробовані теоретичні здобутки, що ґрунтуються на реальному, досить широкому, не всім доступному чи відомому фактичному матеріалі. Вони випрацювали досконалий методико-процедурний апарат вивчення лексико-словотвірних інновацій, побудований на ретельному обстеженні зафіксованих у різних джерелах одиниць, на вдумливому, виваженому їх аналізі. Саме це забезпечило об'єктивність узагальнень про нові тенденції в розвитку українського лексикону та словотворення на тлі світової та національної соціодинаміки в останні дві десятиліття.

Вражає широта, багатоплановість проблематики рецензованої монографії. У ній розв'язано комплекс актуальних, непростих теоретичних питань, що стосуються поповнення та оновлення словникового складу української мови. Серед них — питання адаптації (транслітерування, транскрибування, калькування, вкрапленнь тощо) нових запозичень, їхнього граматичного та фонетичного пристосування до мови-сприймача, взаємодії з українськими відповідниками, утворен-

ня варіантних і синонімічних номінацій, поповнення складу морфемних та словотвірних інновацій (неоморфем і неоформантів), розбудова наявних і створення нових кореневих та словотвірних гнізд з вершинами-неолексемами, запозиченими основами та лексикалізованими абрєвіатурами, освоєння нових одиниць різними підсистемами української мови.

Докладно проаналізовано способи протидії тиску чужомовних одиниць на лексичну та словотвірну підсистему української мови, що видається нині досить актуальним. До них віднесено калькування, адаптацію та гібридні утворення. Констатовано, що наприкінці ХХ ст. українська мова, як і багато інших мов світу, зазнає найбільшого впливу з боку англійської мови та її американського варіанту передусім через Інтернет, засоби масової інформації та рекламу, а також з боку французької, німецької, італійської, російської, китайської, корейської та інших мов, проте лише в певних тематичних групах.

Цікаві спостереження за вживанням графічних варіантів неолексем, які іноді порушують узвичаєну графіку слів української літературної мови, та за причинами, що їх породжують. На основі цих спостережень зроблено висновок про тимчасовий характер графічної варіантності і формування виразної тенденції до надання переваги адаптованим простим лексемам на зразок *піар*, *онлайн* та ін.

Висловлено думку, що деякі варіанти (дублети) зумовлені недосконалістю української орфографії, відсутністю єдиних традицій у передаванні певних звуків, звукосполук тощо (автор Л.П. Кислюк). Справді, у передаванні слів іншомовного походження український правопис непослідовний, бо він значною мірою зорієнтований на російську традицію. Проте сьогодні уже не зазнає такого тиску, як раніше. Тому розбіжності в написанні нових лексем зумовлені не так відсутністю традиції чи правила, як неврахуванням певного правила чинного правописного кодексу. Ідеться, зокрема, про ігнорування правила так званої “дев’ятки”, що спричинило неправильні написання *тінейджер* (замість правильного *тинейджер*), *месідж* (замість *месидж*), *бодібілдер* (замість *бодибілдер*), *бодібілдинг* (замість *бодибілдинг*), *рїмейк* (замість *римейк*) та ін. Вважаю, що немає підстав такі неправильні передавання неолексем кваліфікувати як правописні варіанти, тому що їх породжує людський чинник, а не об’єктивний розвиток української мови. Або: усупереч особливості звукового ладу української мови, суть якої полягає в тому, що їй не властиве зіяння, редактори деяких газетно-журнальних видань уживають неолексеми *інаугурація*, *уотергейт*, *медіа* та інші замість органічних для неї *інавгурація*, *вотергейт*, *медія*. Цілком підтримую слушну думку Л.П. Кислюк про надання переваги варіантам, адаптованим до фонетичної та граматичної підсистем української літературної мови, а не тим, що деформують ці підсистеми.

У проблематиці монографії, як уже було відзначено, чільне місце відведене дослідженню словотвірного потенціалу запозичень і слово-

твірної активності неозапозичень зокрема (підрозділи II.3 та II.12). Це цілком логічно, адже за ним установлюють ступені освоєння їх словотвірною та лексичною підсистемами, глибину входження таких одиниць до української мови. Визначено найбільші за своїм складом, найпотужніші словотвірні гнізда з вершинами-неолексемами *інтернет*, *бізнес*, *медіа*, *тіар*, проаналізовано їхню здатність утворювати гібридні похідні одиниці, на основі якої встановлено ступені освоєння їх українською мовою кінця XX — початку XXI століть. У цих гніздах подано вичерпний склад дериватів, правильно розташовано їх у словотвірних ланцюжках за похідністю. Зважаючи на матеріали словотвірних гнізд, можна було б докладніше проаналізувати задекларовану авторами тезу про позитивний і негативний вплив запозичень на мову-сприймача, а саме: які нові деривати заповнили потрібні номінативні лакуни чи поповнили синонімічні ряди, а які дублюють питомі одиниці іншомовними, тобто є надлишковими, а які навіть деформують традиції українського словотворення. Прикладом деструктивного впливу англійської мови на українську багато дослідників сьогодні вважає складні утворення з двох іменників, перший з яких має атрибутивне значення, оскільки вони обмежують прикметникове словотворення та прикметникове (спеціалізоване) вираження ознаки. Ідеться про такі деривати, як *бізнес-інтереси* (замість *бізнесові інтереси*), *медіа-стиль* (замість *медійний стиль*), *тіар-прорив* (замість *тіарівський прорив*), *інтернет-видання* (замість *інтернетівське видання*) тощо.

Досить важливі, оперті на конкретний новий матеріал спостереження за лексичним поповненням наявних кореневих і словотвірних гнізд, за перетворенням кореневих гнізд у словотвірні, за використанням іншомовних основ у ролі вершин таких гнізд залежно від їхньої фінали. Безсумнівне теоретичне і прикладне значення має інформація про формування нових словотвірних гнізд від неозапозичень, нових аброснов, лексикалізованих абревіатур та інших одиниць (автор Н.Ф. Клименко). Ці спостереження засвідчують складні, на нашу думку, іноді навіть деструктивні процеси в сучасній українській живомовній стихії. Вони спонукають дослідників до подальшого критичнішого осмислення новотворів з погляду перспективи використання їх як у книжному, так і в загальномовному вжитку.

Аналіз лексичних та словотвірних інновацій уможливив створення проекту (автор Є.А.Карпіловська) укладання неологічних словників різних типів, що, безперечно, на часі, оскільки неолексеми та неосполуки через невідповідність лексичним або словотвірним нормам не потрапляють до реєстрів нових нормативних словників української мови. Підтримуючи подальше укладання диференційних неологічних словників пояснювального типу, авторка обґрунтовує потребу в створенні комплексних, або інтегральних, словників, які “подаватимуть серії слів, об’єднаних спільною ознакою новизни”, словників, які започатковують якісно новий етап в опрацюванні нової лексики (стор. 108). Окреслено можливий набір комплексів, що

ґрунтуються на інтегральних ознаках форми нових слів. Цікавий і другий тип інтегральних неологічних словників, названих ідеографічними, або тематичними, у яких нові лексеми будуть об'єднані в певні поняттєві групи та поля за наявністю спільних компонентів в їхній семантичній структурі. Вони сприятимуть пізнанню закономірностей формування сучасної українськомовної картини світу, з'ясуванню принципів мовної категоризації нових понять чи їхніх нових аспектів (стор. 121).

Запропоновані типи неологічних словників цікаві як з лексикографічного, так і з прикладного погляду. І щонайважливіше — вони формують концептуальні засади неологічної лексикографії, чи неографії.

До монографії додано довідковий апарат: індекс нових слів (4203 одиниці), не засвідчених у реєстрах загальнономовних словників радянської доби, виданих до 1991 року; джерела ілюстративного матеріалу, використані словники та наукова література. Крім чітких і змістовних резюме російською та англійською мовами, які завершують монографію, потрібні також загальні висновки, у яких були б узагальнені проаналізовані інноваційні процеси в українському лексиконі та словотворенні, визначені нові тенденції в його поповненні та оновленні, подані основні настанови та рекомендації щодо використання нових одиниць відповідно до норм української літературної мови.

Оцінюючи монографію “Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі” Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловської та Л.П. Кислюк загалом, відзначимо її актуальність та новаторство, об'єктивність зроблених узагальнень, їхню важливість для теорії запозичень, номінації та деривації. Вона є етапною працею з української неології та неографії, у якій вперше на безпрецедентно залученому до аналізу фактичному матеріалі досліджено динамічні процеси в лексиці та словотворенні української мови в безпосередньому зв'язку з динамікою суспільно-політичного, економічного, наукового й культурного життя незалежної України та з процесами світової глобалізації. Це, образно кажучи, панорама лексичної і словотвірної підсистем української мови, яка зафіксувала їхній складний розвиток в принципово нових умовах за останні 20 років.

Катерина Городенська (м. Київ)

Kateryna Horodenska

UKRAINIAN NEOLOGY

(Book review on: Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : Монографія. — К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. — 336 с.)

PAREMIES IN THE CZECH INFORMATION SOURCE THE BEGINNING OF XX – XXI CENTURY: AN INTERLINGUAL CONTEXT

The most comprehensive collections of Czech sayings and proverbs of XX – beginning of XXI century are analyzed including works by V. Fleischganse, J. Zaoralek, J. Spilka, D. Bittnerova and F. Shindler. Main sources of Czech paremiology are researched basing on interlingual parallels, grammar structure and semantics of paremies, that constitute two cultural worlds: East-Byzantium and Latin-German. The importance of these collections for Slavic science is defined.

Keywords: multilingual dictionaries, proverbs, sayings, Czech paremiology.

Мовна мозаїка

АДИГЕСЬ – АДІГЕЙЦЯ, ТО ЧОМУ Ж ТОДІ ГЕСЬ – ГЕСЦЯ?

В одному з офіційних документів читаємо: "...доручити віце-президенту НАН України академіку НАН України В.М. Гесцю внести їх на розгляд і затвердження Президії НАН України"; "Контроль за виконанням цієї постанови покласти на голову Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України академіка НАН України В.М. Гесця". Прізвище **Гесць** в обох реченнях ужито неправильно, тому що в українській мові голосний **е** суфікса **-ець(-ець)** у непрямих відмінках випадає як у загальних, так і власних назвах – назвах населених пунктів, річок, у чоловічих прізвищах тощо, пор.: *українець – українця, українцеві (українцю), українцем, (на) українцеві (українцю), (Кл. в.) українцю; адигеєць – адигейця, адигейцеві (адигейцю), адигейцем, (на) адигейцеві (адигейцю), (Кл. в.) адигейцю; Трускавець – Трускавця, Трускавцеві (Трускавцю), Трускавцем, (у) Трускавці, (по) Трускавцеві; Сіверський Донець – Сіверського Дінця, Сіверському Дінцеві (Дінцю), Сіверським Дінцем, (по) Сіверському Дінцеві (Дінцю), (у) Сіверському Дінці; Левенець (Віктор) – Левенця, Левенцеві (Левенцю), Левенцем, (на) Левенцеві (Левенці).*

Отже, чоловіче прізвище **Гесць** правильно відмінювати так: *Гесць – Гейця, Гейцеві (Гейцю), Гейцем, (на) Гейцеві; пор. ще: Лазоришинець – Лазоришинця, Лазоришинцеві (Лазоришинцю), Лазоришинцем, (на) Лазоришинцеві.* У звертаннях, за чинним правописом, прізвище треба вживати в називному відмінку, а іменник (загальна назва), що йому передує, має форму кличного відмінка (Український правопис. – К.: Наук. думка, 1997. – С. 90), пор.: *Високоповажаний академіку Гесць; Шановний професоре Лазоришинець.* Проте органічнішим було б звертання *Високоповажаний академіку Гейцю! Шановний професоре Лазоришинцю!* Жіночі прізвища на **-ець(-ець)**, як відомо, в українській мові не відмінюють, тому правильно вживати *Марія Гесць – Марії Гесць, Марії Гесць, Марією Гесць, (на) Марії Гесць, (Кл.в.) Маріє Гесць; Ольга Лазоришинець – Ольги Лазоришинець, Ользі Лазоришинець, Ольгою Лазоришинець, (на) Ользі Лазоришинець, (Кл. в.) Ольго Лазоришинець.*

Катерина Городенська (м. Київ)

ний член речення виражений формою називного відмінка, а за різновидом односкладних речень типу *Ранок. Тиша!* закріпити термін «називні речення», замість «номінативні», відповідно до їхньої функції.

1. *Валгина Н. С.* Синтаксис современного русского языка. — М., 1991. — С. 201.
2. Грамматика русского языка, Т. 2. Синтаксис, — М., 1954. Ч. 2. — 444 с.
3. *Иванова В. Ф.* Модели количественных предложений и связанное с ними употребление глаголов // Учёные записки ЛГУ. Исследование по грамматике русского языка. — 1973. — 5. — № 375. — С. ?-?.
4. *Камынина А. А.* К вопросу о предложениях с количественными словами в составе главных членов // Русский язык в школе. — 1961. — № 2. — С. 20–25.
5. *Костинский Ю. М.* Подлежащее в родительном падеже // Русская речь. — 1969. — № 6. — С. ?? — ??
6. *Шахматов А. А.* Синтаксис русского языка. / Ред. и комм. проф. Е.С.Истриной. — Л., 1941. — 620 с.
7. *Шульжук К. Ф.* Синтаксис української мови: Підручник. — К., 2004. — 408 с.

Volodymyr Gorpunuch

GENITIVE SENTENCES IN UKRAINIAN LANGUAGE

Genitive sentences problems in Ukrainian language are discussed. There are seprited 10 structural types of such sentences. It is shown there is no reason to include the genitive sentences in the impersonality type of sentences. Independence is the one of the essential attributes of the subject in a genitive sentence. According to their functions the term "nominative sentence" is proposed to replace to "denominative sentence".

Keywords: genitive sentences and their types, simple sentence, a member of a sentence.

Відомі постаті про мову

Про правопис південноруської мови зауважимо, що він ще не встановився: одні дотримуються правопису великоруської мови або церковнослов'янських книг, інші намагаються виражати вимову слів південноруської мови літерами, наслідуючи вимову їх у Великоросії. Мені здається, що найзручнішим був би середній шлях. За якого правопис натякав би на корінь слів, але не створював труднощів ні для того, хто пише, ні для того, хто читає, численними своїми правилами та винятками.

Інакше, якщо дуже прив'язуватись до коренів слів, можна затемнити їх вимову і правопис зробити невизначеним і супротивним для простих людей, які б захотіли його використовувати; або, забуваючи зовсім про корені слів і знищуючи їхній образ, вироблений історичною давністю, можна ці слова для самого південноруса зробити рідними незнайомцями і ввести в оману тих, хто великоруську вимову звуків, позначених такими буквами, надумали б читати по-південноруськи, і при цьому судити про мелодію мови.

Метлинський А.Л., 1839

наукового її осмислення; підготовлено кілька поколінь словесників для середньої школи, які добрим словом згадують свого вчителя і наставника. За вагомий внесок у розвиток українознавчих досліджень С.І. Дорошенко нагороджений Почесною грамотою імені президента НТШ Михайла Грушевського (Нью-Йорк). Нині Сергій Іванович – професор кафедри української мови, член університетської спеціалізованої ради із захисту кандидатських дисертацій з української і російської мов, почесний член спеціалізованої вченої ради з педагогіки.

Щирісердно зичимо дорогому Сергію Івановичу ще довго залишатися в наших лавах взірцем відданості обов'язкові високо нести звання вченого, науковця вищої школи, доброзичливого і поміркованого наставника молоді.

*За матеріалами колективу кафедри української мови
ХНПУ імені Г.С. Сковороди*

Scientists of Ukraine department of G. Skovorody Kharkiv University

SCIENTIFIC SPACE OF A SCHOLARLY
(on the 85th professor S.I. Doroshenko's birthday)

Відомі постаті про мову

Не знаю, як скажуть інші, але мені здається, що доки південноруською мовою не будуть подаватися знання, доти ця мова не стане провідником загальнолюдської освіченості, доти всі наші писання цією мовою – блискучий пустоцвіт, і нащадки назвуть їх результатом примхи, бажанням для втіхи переряджати із сюртука в свитку і припишуть їх більше моді на народність, ніж любові до народності. Гірка істина краща від солодкої брехні. Хто любить свій народ – нехай любить його не по-донкіхотськи, не уявно, а серцем і ділом, – нехай любить не абстрактне поняття про народ, а народ насправді [...]; нехай любить живі істоти, що належать до народу, і шукає того, що їм корисне і потрібне. У сфері всенародного слова ми не можемо бути корисні народові нічим іншим, як використовуючи це слово як зброю загальнолюдської освіти. Народ мусить учитися, народ хоче вчитися; якщо ми не дамо йому засобів і способів учитися своєю мовою – він стане вчитися чужою – і наша народність загине з освітою народу. І чи матимемо ми право тоді шкодувати за нею? Що відрадніше: чи бачити свій народ в нецтві, чи освіченим, але таким, що втратив цю народність? Звичайно, при такому виборі доведеться пожертвувати народністю. Але для чого ж приносити даремну жертву, коли можна поєднати і те й інше, коли це буде і морально-справедливо?

Нам потрібне викладання науки рідною мовою, викладання не тим, котрі вже звикли не лише говорити, але й мислити загальноросійською мовою, але тому народові, для якого рідна мова дотепер – найзручніша й найлегша форма передачі й вираження думок...

М.І. Костомаров, 1926

(=виняток), шелестівка (=приголосний), можливий (=умовний) спосіб. Із жаргонної лексики засвідчено — господарка (=класний керівник).

Листування як елемент жанру писемних пам'яток першої половини ХХ ст. є не тільки інтимним біографічним джерелом, але достовірним документом життя української інтелігенції того часу, відображенням її жертвовної праці для української науки, її вrostання в чуже, європейське середовище зі збереженням свого виразного національного обличчя.

Ми сьогодні можемо тільки дякувати творцям цікавої епістолярії, що зберегли її, усім тим, хто з любов'ю, на високому науковому рівні опублікував їх — Марті Дольницькій — дочці, вірній супутниці І. Панкевича за життя і по смерті, та академікові Миколі Мушинці — відданому, неповторному учневі.

Уляна Єдлінська (м. Львів)

Uljana Jedlinska

TO A HISTORY OF LINGUISTICS

(Book review on Микола Мушинка. Листування Івана Зілінського з Іваном Панькевичем (1913–1951). Нью-Йорк — Пряшів, 2008. — 196 с.)

Відомі постаті про мову

Мова народу – краший, що ніколи не в'яне і вічно знову розцвітає, цвіт всього його духовного життя, яке починається далеко за межами історії. У мові одухотворюється весь народ і вся його вітчизна; в ній перетворюється творчою силою народного духу в думку, в картину і звук небо вітчизни, її повітря, її фізичні явища, її клімат, її поля, гори і долини, її ліси й ріки, її бурі й грози – весь той глибокий, повний думки її почуття, голос рідної природи, який промовляв так голосно в любові людини до її іноді суворої батьківщини, який висловлено так виразно в рідній пісні, в рідних мелодіях, в устах народних поетів. Однак у світлих, прозорих глибинах народної мови відбивається не лише природа рідної країни, але й уся історія духовного життя народу. Покоління народу проходять одне за другим, а результати життя кожного покоління залишаються в мові – в спадщину нащадкам. В скарбницю рідного слова складає одне покоління за другим плоди глибоких сердечних порухів, плоди історичних подій, вірування, переконання, сліди пережитого горя і пережитої радості, – словом, весь слід свого духовного життя народ пильно зберігає в народному слові. Мова – це найбільш живий, найповніший і найміцніший зв'язок, що з'єднує віджилі, сучасні й майбутні покоління народу в одне велике, історично живе ціле. Вона не тільки виражає собою життєвість народу, але є власне самим цим життям. Коли зникає народна мова, – народу більше немає!.. Поки живе мова народна в устах народу, доти живе й народ. І нема насильства нестерпнішого, як те, яке хоче відняти в народу спадщину, створену численними поколіннями його предків, котрі віджили. Відніміть у народу все – і він може повернути; але відніміть мову, і він ніколи більше вже не створить її, нову батьківщину може навіть створити народ, але мови – ніколи: вимерла вона в устах народу – вимер і народ. Однак якщо людська душа здригається перед вбивством однієї недовговічної людини, то що ж повинна почути вона, посягаючи на життя багатівкової історичної особистості народу – цього найвеличчішого з усіх творинь божих на землі?

К.Д. Ушинський, 1857 – 1861

У передмові укладач виділяє два блоки мовознавчих проблем, яких торкалися адресати: проблеми діалектології та граматики й правопису української мови. Звичайно ж, важко переоцінити поданий матеріал у тому плані, що тут є відомості про наукові розвідки обох лінгвістів, формування методики роботи тощо, проте варто виділити ще один аспект. В українському мовознавстві вже давно назріла потреба вивчити епістолу як окремий жанр, що максимально розкриває соціальний контекст й інформацію про учасників комунікації, і ввести епістолярій в поле мовознавчого дискурсу.

Справжній поціновувач наукового таланту свого вчителя — І. Панькевича, М. Мушинка щедро роздає ідеї тим, хто йде вказаними ним шляхами і примножує когорту його учнів. У цьому й полягає, на наш погляд, основний здобуток рецензованої праці: вона акцентує на суб'єктивному підтексті наукового аналізу, визначає сутність еволюції наукової думки, навчає відчувати себе учасниками національної культурної традиції, вагомість і значущість якої в світовому контексті тільки-но починає усвідомлюватися.

Стефанія Панцьо, Наталія Парасін (м. Тернопіль)

Stephanija Pantsio, Natalija Parasin

A GRATEFUL FOLLOWER AND A GREAT TEACHER

(Book review on Микола Мушинка. Листування Івана Зілінського з Іваном Панькевичем (1913 – 1951). Нью-Йорк – Пряшів, 2008. – 196 с.)

Відомі постаті про мову

Мова народу є результат творчої здатності дару слова не однієї людини і не одного людського життя, а численних життів, численних поколінь.

У мові свій народ, протягом багатьох тисячоліть і в мільйонах індивідуумів склав свої думки і свої почуття. Природа країни і історія народу, відбиваючись у душі людини, виражалася у слові. Людина зникала, але слово, створене нею, залишалося безсмертною і невичерпною скарбницею народної мови; так що кожне слово мови, кожна його форма, кожний вираз є результатом людської думки і почуття, через які відбилась у слові природа країни й історія народу. Успадковуючи слово від наших предків, ми успадковуємо не лише засоби передавати наші думки й почуття, але успадковуємо самі ці думки і самі ці почуття. Від усього життя народу це єдиний живий залишок на землі, і ми – спадкоємці цих живих багатств, в які склалися всі результати духовного життя народу.

Ушинський К.Д.

7. *Каменькова Ю.А.* Языковые способы представления денотата имен эмоционально-чувственного восприятия (на материале чешского языка) // Славянский вестник. — М.: МАКС Пресс, 2004. — Вып. 2. — С. 145 — 157.
8. *Кириленко Т. С.* Психологія: емоційна сфера особистості: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К.: Либідь, 2007. — 256 с.
9. *Коцюбинський М.М.* Подарунок на іменини: Оповідання, новели, повісті. — К.: Веселка, 1989. — 335 с.
10. *Красавский Н.А.* Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах. — Волгоград: Перемена, 2001. — 494 с.
11. *Лакофф Дж., Джонсон М.* Метафоры, которыми мы живем // Теория метафоры. — М.: Прогресс, 1990. — С. 387 — 414.
12. Новий тлумачний словник української мови: У 3 тт.: 200000 сл. / Яременко В. (уклад.), Сліпущко О. (уклад.) — Вид. 2-е, випр. — К.: Аконт, 2007. — Т. 1. — 926 с.; Т. 2. — 926 с.; Т. 3 — 862 с.
13. *Сохань Г.* Метафора як елемент асоціативно-образового мислення Михайла Коцюбинського // Вісник. — Івано-Франківськ, 2001. — Вип. 6. — С. 107 — 113.
14. *Хаддад К.А.* Особистість і безособове: мотив тривоги в літературі зламу століть (модель Михайла Коцюбинського) // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. — Харків, 2005. — № 707. Сер. Філологія. — Вип. 46. — С. 147 — 150.

Olena Kolyadenko

THE COGNITIVE METAPHOR AS THE WAY OF THE CONCEPT “FEAR” EXPLICATION IN M. KOTSUBINSKY’S WORKS

The present article deals with the concept “fear” as one of the fragments of the emotional concept-sphere verbal representation in M.Kotsubinsky’s works. Different types of metaphoric model and their components used by the writer are represented. The stable socio-cultural and author’s individual approach to the metaphorization process of the concept “fear” are analyzed in this work.

Keywords: emotional concept, cognitive metaphor, metaphoric model, frame.

Відомі постаті про мову

Прочитайте пісні південноруса, якщо хочете знати, що мова його здатна виражати найніжніші душевні порухи в найніжніших її відтінках; прочитайте думи південноруса, якщо хочете знати, що мова його може малювати і величні явища природи, і народні рухи і чвари, — може натякати на несповідимість божих шляхів і подій, може виражати і регіт відчаю, що роздирає нам серце.

Південноруська мова сильна й ніжна, доброгласна й благозвучна, чи давно виникла? Мабуть, через молодість свою вона ще не здобула від людей поваги...

Якщо правопис церковнослов’янських книг підходить цій мові. То отже, ця мова, близько схожа з церковнослов’янською, існувала в часи святих отців Кирила та Мефодія, винахідників чи установників азбуки для слов’янських мов, і не була позбавлена їхньої уваги [...]

Якщо в мові південноруса сходяться властивості різних і віддалених слов’янських мов, різних і віддалених слов’янських письмен, то значить ця мова не юний паросток однієї з слов’янських мов, але виростає від спільного з ними давнього кореня і, черпаючи з цього кореня спільний з ними життєвий сік, зростає самобутно, випещена народним життям, народними обставинами...

Метлинський А.Л., 1839

Структурне анування у корпусі текстів (на прикладі прози І. Франка)

41. Rudolf M. Metody automatycznej analizy korpusu tekstów polskich. — Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 2004. — 152s.
42. Slovenský národný korpus. — [Цит. 30 вересня 2008]. — Доступно з <<http://korpus.juls.savba.sk/index.sk.html>>.
43. TEI: Text Encoding Initiative. P5: Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange. — 2007. — Cited 11 September 2008. — Available from: <<http://www.tei-c.org/Guidelines/P5/>>
44. Ulysses by James Joyce. A Ranked Concordance. — [Cited 15 October, 2008]. — Available from: <http://www.doc.ic.ac.uk/~rac101/concord/texts/ulysses/ulysses_ranked.html>.

Solomija Buk

STRUCTURE ANNOTATION IN TEXT CORPUS (ON THE MATERIAL OF IVAN FRANKO'S PROSE)

The paper presents some results which were received while the text corpus of Ivan Franko is being created. The notion of the structure annotation of text corpus is specified. The important text elements for particular structure annotation of an author text corpus are fined out. Such elements as author's definition of genre, author's notes about remaking, dedications, epigraphs, citations, author's signature of work (date and/or place of the work creation, original name or pseudonym), author's and editor's footnotes are described on the material of Ivan Franko's prose.

Keywords: text corpus, text structure, structure annotation of text corpus, tag.

Відомі постаті про мову

Чи завжди південноруська мова була в зневазі – притчею во язицех? Чи завжди розмовляли нею тільки ті, котрі інакше говорити не навчились, писали тільки ті, котрі інакше писати не вміли? Ні!

Ні! У заповітах наших батьків, у ковчезі нашої слави, в історичних свідченнях нашої законорожденності, словом, у наших літописах сильно і часто пробивається справжня південноруська мова ніби з-під кори мови мертвої, священної, церковнослов'янської. Та й як цьому не бути? Розсадник нашої православної віри і нашої народної освіти – південноруський Київ – був і місцем проживання наших перших літописців, і як житейська мова, мова південноруська мимоволі вривалася в їхні дієписання, хоча вони й не підносили їх до Бога під час богослужіння.

Зауважимо, що найдавніший список Нестора, список Лаврентіївський, найбільше міг би нам подати південноруських слів і виразів; але візьмемо навіть Псковський літопис (див. видання Погодіна, Москва, 1837), котрий є скороченням Новгородського, а цей, у свою чергу, є скороченням Київського, і відзначимо (за вказівкою самого п. Погодіна) дещо незрозуміле в ньому без знання південноруської мови...

Та не тільки в Південній Русі, в Червонорусії і Малорусії, панувала південноруська мова і була надбанням як найпростішого, так і найвищого за освітою класу людей; південноруська мова панувала ще і в руських землях, що належали до польського королівства, нею розмовляли й при дворі великих князів литовських і в найбільш знатних домах; нею послуговувались при дипломатичних стосунках, нею писалися важливі державні акти (докази цього можна частково знайти в "Литовській метриці", що зберігається у Варшавському коронному архіві, деякі документи з якого вміщено у "Сборнике" Муха нова). Та й не дивно, якщо поміркуємо, що народонаселення Литви все руське, крім 1/10 частини власне литовського народонаселення.

Є підстави думати, що й сама польська мова кращі риси й багатство своє позичила з мови південноруської, тому що в той час, коли польські письменники думали й писали по-латині, південноруська мова була вже досить розвиненою.

Метлинський А.Л., 1839

26. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 тт. — М., Прогресс, 1964 — 1973.
27. Черепанова Е.А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского полесья. — Сумы, 1984. — 274 с.
28. Шульгач В.П. Словник географічних термінів Західного Полісся // Ономастика України та етногенез східних слов'ян. — К., 1998. — С. 215 — 226.
29. Шульгач В.П. Гелонімний ландшафт західноукраїнського Полісся // Ономастика України та етногенез східних слов'ян. — К., 1998. — С. 106 — 132.
30. Шульгач В.П. Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). — К., Українська книга, 1998. — 368 с.
31. Яшкін І.Я. Беларускія геаграфічныя назвы: Тапаграфія. Гідралогія. — Мінск, Навука і тэхніка, 1971. — 255 с.

Svitlana Antoniuk

FOLK NAMES OF THE WAYS OF COMMUNICATION IN RIVNE REGION

The article is devoted to the analysis of the folk names to denote the ways of communication in the Rivne Region.

On the basis of the collected material the terms of the investigated territory are described according to the size, kind of the cover, the form, the quality the functional purpose the placing according to other geographical objects.

Keywords: folk geographical term, lexema, nomen, sema, a semantic line.

Відомі постаті про мову

Бажання малоросів підтримати своє рідне наріччя дуже природно має такі мотиви: 1) вроджену людині прихильність до своєї мови; 2) обширність простору, населеного малоросами, і чисельність населення, що разом з Галичиною і Угорщиною та Люблінською губернією Царства Польського становить більше шістнадцяти мільйонів. Тільки на цих підставах здається неприродним і несправедливим знищити мову цього чисельного слов'янського племені. Безсумнівні достоїнства цієї мови і народної літератури відчувають самі малоруси і визнають інші. Без сумніву, мова малоруська — найблагозвучніше й наймузикальніше наріччя з усіх слов'янських. Це визнав між іншим Боденштедт, що видав чудові переклади малоруської поезії німецькою мовою [...] При цій співучості малоруської мови народ цей створив розкішну різноманітну народну поезію, що зберігає високий ступінь історичності, Малоруси свідомі цього і дорожать своїм народним надбанням. Народна поезія злилася з мовою. Таким чином, поважати й любити народну поезію і дорожити нею означає разом з тим поважати і любити мову і дорожити нею, У людей просякнутих цією поезією народилося природне бажання самим продовжити почате народом і розвивати поетичні народні елементи поезії в тій чи іншій формі [...] Без сумніву, якби у малоруського народу не було такого запасу пісень, дум і поетичних, вироблених особливим історичним життям переказів та поетичних прийомів життя, лише прихильність до місця народження не в силах була б зробити такого явища.

Костомаров М.І.

даренко проаналізувала особливості функціонування в українських засобах масової інформації акцентуаційних норм, уклала словничок слів, у наголошуванні яких трапляється найбільше помилок.

Майже всі виступи викликали зацікавленість, вони супроводжувалися дискусіями, доповідачам було поставлено чимало запитань.

Т.О. Черниш, Л.М. Хоменко (м. Київ)

Tatjana Chernysh, Ludmyla Khomenko

SCIENTIFIC LECTURING INITIATE INTO
PROFESSOR ALLA JO. BAGMUT'S MEMMORY

Витяг із протоколу № 2

засідання погоджувальної комісії з проблемних питань
українського слововживання, словотворення та написання слів
Інституту української мови НАН України
від 26.11.2008 р.

Присутні: д.ф.н. К.Г. Городенська, д.ф.н. С.Я. Єрмоленко,
д.ф.н. Н.М. Сологуб, к.ф.н. І.С. Гнатюк,
к.ф.н. І.В. Єфименко, к.ф.н. Н.О. Яценко.

Порядок денний:

Випрацювання рекомендацій щодо вживання та написання слів.

СЛУХАЛИ: Про випрацювання рекомендацій щодо вживання та написання слів.

Як правильно:

- 1) *даїшник* чи *даївець*, *даїст*?
- 2) *есбеушник* чи *есбіст*, *есбівець*?
- 3) *педевешник*, *педевешний* чи *педевейник*, *педевейний*?
- 4) *ухвалити рішення* чи *ухвалити*, *прийняти ухвалу*, *прийняти рішення*?
- 5) *препарат показаний*, *протипоказаний* (фарм.)
чи *препарат рекомендований*, *нерекомендований*?
- 6) *затребуваний*, *затитуваний спеціаліст* (рос. *востребованный специалист*)
чи *запит на спеціаліста*?

УХВАЛИЛИ: Рекомендувати для вживання:

- 1) ***даївець***;
- 2) ***есбіст***;
- 3) ***педевейник*, *педевейний***;
- 4) ***ухвалити*, *прийняти ухвалу*, *прийняти рішення***;
- 5) ***препарат рекомендований (нерекомендований)*** для вживання;
- 6) ***запит на спеціаліста***.

Голова засідання

д.ф.н., проф.

К.Г. Городенська

Секретар

к.ф.н.

Н.О. Яценко

*Ваші міркування щодо поданих рекомендацій
просимо надсилати до погоджувальної комісії
(секретар — Н.О. Яценко, к. 628).*

Відомості про авторів

АНТОНЮК Світлана Володимирівна, аспірантка (цільова аспірантура), Інститут української мови НАН України

БУК Соломія Несторівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального мовознавства, Львівський національний університет імені Івана Франка

ВЕРБИЧ Святослав Олексійович, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, Інститут української мови НАН України

ГОРОДЕНСЬКА Катерина Григорівна, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу граматики української мови, Інститут української мови НАН України

ГОРПІНИЧ Володимир Олександрович, доктор філологічних наук, професор, Дніпропетровський національний університет

ДАНИЛЕНКО Людмила Іванівна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, Інститут мовознавства імені О.О.Потебні НАН України

ДЕГТЯРЬОВА Ірина Олександрівна, аспірантка Інституту української мови НАН України (відділ стилістики та культури мови, заочна форма підготовки)

ЄДЛІНСЬКА Уляна Ярославівна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу мовознавства, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України

КАЛЬКО Микола Іванович, кандидат філологічних наук, професор кафедри українського мовознавства Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

КОЛЯДЕНКО Олена Олександрівна, викладач кафедри української філології, Київський славістичний університет

КОЦЬ Тетяна Анатоліївна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, Інститут української мови НАН України

ЛИТВИНЕНКО Ніна Павлівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри україністики, Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

МАТВІЯС Іван Григорович, доктор філологічних наук, професор, Інститут української мови НАН України

ПАНЦЬО Стефанія Єлисеївна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

ПАРАСІН Наталія Дем'янівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

ФЕДОНЮК Валентина Євгенівна, кандидат філологічних наук, науковий співробітник, Інститут мовознавства імені О.О. Потебні НАН України

ФУРСА Валентина Миколаївна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, відділ граматики української мови, Інститут української мови НАН України

ХОМЕНКО Людмила Мечиславівна, доктор філологічних наук, доцент кафедри української мови і стилістики, Інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЧЕРНИШ Тетяна Олександрівна, доктор філологічних наук, професор кафедри слов'янської філології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка